

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

**BİTLİS UYGUN YATIRIM ALANLARI
ARAŞTIRMASI**

**Ömür GENÇ
Kd.Uzman**

YUYAA – 02-3-3

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

**Mart 2002
ANKARA**

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TABLolar LİSTESİ	iii
SUNUŞ	1
GİRİŞ	2
1. İLİN TANIMI (GENEL BİLGİLER)	5
2. COĞRAFİ KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ	6
2.1. Coğrafi Konum ve Doğal Yapı	6
2.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü	8
3. ULAŞIM VE ENERJİ DURUMU	10
3.1. Ulaşım	10
3.2. Enerji	12
4. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI	14
4.1. Nüfus	14
4.2. İstihdam	20
4.3. Eğitim	24
4.4. Sağlık	26
4.5. Tarımsal, Hayvansal Etkinlikler ve Ormancılık	29
4.5.1. Tarım Arazisinin Kullanımı	32
4.5.2. Bitkisel Üretim	34
4.5.3. Hayvancılık	50
4.5.3.1. Hayvan Varlığı	52
4.5.3.2. Hayvansal Ürünler Üretimi	59
4.5.3.3. Su Ürünleri Üretimi	62
4.5.4. Tarımsal Krediler	63
4.5.5. Ormancılık	65

	Sayfa No
4.6. Madencilik	67
4.7. İmalat Sanayii	67
4.8. Turizm	76
4.9. Ticaret, Bankacılık ve Gelir Durumu	83
4.9.1. Ticaret	83
4.9.2. Bankacılık	85
4.9.3. Gelir	93
4.10. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Durumu	100
5. YÖRENİN EKONOMİK GELİŞME YÖNÜNDEN ANALİZİ	107
5.1. Mevcut Durum	109
5.1.1. Genel Konum	109
5.1.2. Demografik Durum	110
5.1.3. Altyapı Olanakları	111
5.1.4. Tarımsal Yapı ve Hayvancılık	114
5.1.5. Sanayi	116
5.1.6. Turizm	116
5.1.7. Ticaret	117
5.1.8. Bankacılık Durumu	117
5.1.9. Teşvik Durumu	118
5.1.10. Sosyo-Ekonomik Durum	119
6. ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI	121
6.1. Değerlendirme Kriterleri	121
6.2. Uygun Yatırım Konuları	123
6.2.1. Doğal Kaynak Potansiyelini Değerlendirmeye Yönelik Yatırımlar ..	123
6.2.2. Yurtiçi ve Yurtdışı Talebi Karşılılamaya Yönelik Yatırımlar	133
6.3. Değerlendirme Kriterlerine Göre Önerilerin Sınıflandırılması	123
7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	148

	Sayfa No
EKLER	153
Ek 1. Bitlis İli Maden ve Enerji Kaynakları	154
Ek 2. Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Araştırmasında Kullanılan Değişkenler	157
Ek 3. Yatırımlarda Devlet Yardımları	159
Ek 4. Hayvansal Üretimi Geliştirmede Etkili Olan Faktörler ve Öneriler	187
Ek 5. Sanayi Üretimini Geliştirmede Etkili Olan Faktörler ve Öneriler	198
YARARLANILAN KAYNAKLAR	202

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1 : İl Merkezinin Diğer İlçelere ve Önemli Merkezlere Uzaklığı	11
Tablo 2 : İl Elektrik Tüketiminin Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İçindeki Yeri	13
Tablo 3 : Sayım Yıllarına Göre Ülke ve İl Nüfusu İle Yıllık Nüfus Artış Hızları .	15
Tablo 4 : Türkiye ve Bitlis'te Nüfusun Gelişme Endeksi	17
Tablo 5 : İl Nüfusunun Yerleşim Merkezlerine Göre Dağılımı ve Nüfus Yoğunluğu	18
Tablo 6 : Türkiye ve Bitlis Şehir ve Köy Nüfus Oranları	19
Tablo 7 : 1985-1990 Dönemi Net Göç ve Net Göç Hızı	20
Tablo 8 : İktisadi Faal Nüfusun Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı	21
Tablo 9 : İş ve İşçi Bulma Kurumuna Yapılan Başvurular ve İşe Yerleştirilenler	23
Tablo 10 : Okuryazarlık ve Bitirilen Son Öğretim Kurumuna Göre Nüfus	25
Tablo 11 : Okul Gruplarına ve Cinsiyete Göre Okullaşma Oranları	25
Tablo 12 : 2000-2001 Eğitim ve Öğretim Yılında Bitlis İlindeki Okul, Derslik, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı	26
Tablo 13 : Bitlis İli Yataklı Tedavi Kurumlarının Yatak Sayısı Hekim Sayısı ve Faaliyetleri	27
Tablo 14 : Bitlis İli Sağlık Göstergelerinin Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İle Karşılaştırması	28
Tablo 15 : Bitlis İli Toplam Tarımsal İşletme Sayısı ve İşledikleri Arazi Miktarı	30
Tablo 16 : Bitlis İli Tarımsal Hasılasının Yıllar İtibariyle Gelişimi	32
Tablo 17 : İl Arazisinin Kullanıma Göre Dağılımı	33

	Sayfa No
Tablo 18 : İl Tarım Alanlarının Kullanış Amaçlarına Göre Dağılımı	33
Tablo 19 : İlçelere Göre Sulanan Tarım Alanları	34
Tablo 20 : Bitkisel Üretim Değeri	36
Tablo 21 : Bitlis İli Tarla Ürünleri Üretimi	37
Tablo 22 : Tarla Ürünleri Üretimi ve Verim Durumu	41
Tablo 23 : Sebze Ürünleri Üretimi ve Bitlis'in Ülke ve Bölge İçindeki Yeri	43
Tablo 24 : Bitlis İli Meyve Ürünleri Üretiminin Yıllar İtibariyle Gelişimi	45
Tablo 25 : Meyve Ürünleri Üretimi ve Ağaç Sayısı	46
Tablo 26 : Bitlis İli Yem Bitkileri Üretimi	47
Tablo 27 : İl Tarımsal Araç ve Gereç Sayısı	49
Tablo 28 : Bitlis İli Gübre Kullanımının Türkiye ve Bölge İçindeki Yeri	50
Tablo 29 : İlçeler İtibariyle Büyükbaş Hayvan Varlığı	53
Tablo 30 : Bitlis İli Sığır Varlığının Gelişimi	54
Tablo 31 : İlçeler İtibariyle Küçükbaş Hayvan Varlığı	55
Tablo 32 : İlçeler İtibariyle Kümes Hayvanları Varlığı	55
Tablo 33 : İlçeler İtibariyle Arıcılık Faaliyetleri	56
Tablo 34 : Hayvan Varlığı Bakımından Bitlis'in Ülke ve Bölge İçindeki Yeri	58
Tablo 35 : Hayvansal Ürünler Üretimi ve Bitlis'in Ülke ve Bölge İçindeki Yeri.....	59
Tablo 36 : Kesilen ve Sağılan Hayvan Sayıları ve Bitlis'in Ülke ve Bölge İçindeki Yeri	61
Tablo 37 : Süt Üretimi ve Hayvan Başına Verim	61
Tablo 38 : Et Üretimi ve Hayvan Başına Karkas Ağırlığı	62
Tablo 39 : Bitlis İli Balıkçılık Hasılasının Bölge ve Türkiye İçindeki Yeri	63

	Sayfa No
Tablo 40 : Tarımsal Krediler	65
Tablo 41 : Bitlis İli Ormancılık Hasılasının Bölge ve Türkiye İçindeki Yeri	66
Tablo 42 : İmalat Sanayii Alt Faaliyet Kollarına Göre Bitlis ve Türkiye'deki İşyeri Sayısı	70
Tablo 43 : Bitlis İli İmalat Sanayiinde Faaliyet Gösteren Firmalar	70
Tablo 44 : Bitlis İli Sanayi Sektörü Hasılasının Yıllar İtibariyle Gelişimi ve Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İçindeki Yer	72
Tablo 45 : Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri İşyeri Sayısı ve İstihdam Durumu	73
Tablo 46 : Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Yaratılan Katma Değer	75
Tablo 47 : Bitlis İli Konaklama ve Geceleme İstatistikleri	80
Tablo 48 : Bitlis'te Ticaret Sektöründe Faaliyet Gösteren İşyeri Sayısı ve Türkiye İle Karşılaştırması	84
Tablo 49 : Bitlis İli Ticaret Sektörü Hasılasının Gelişimi ve Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İçindeki Yeri	85
Tablo 50 : Bitlis ve Türkiye Geneli Banka ve Şube Sayısı İle Şube Başına Düşen Kişi Sayısı	86
Tablo 51 : Bitlis İli Toplam Banka Mevduatının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İçindeki Yeri	87
Tablo 52 : Bitlis İlinde Kişi Başına Düşen Banka Mevduatının Türkiye, Bölge ve Bölge İlleri İle Karşılaştırması	88
Tablo 53 : Mevduat/Milli Gelir Oranı	89
Tablo 54 : Bitlis İli Toplam Banka Kredilerinin Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İçindeki Yeri	90
Tablo 55 : Bitlis İlinde Kişi Başına Düşen Banka Kredilerinin Türkiye, Bölge ve Bölge İlleri İle Karşılaştırması	90
Tablo 56 : Kredi/Milli Gelir Oranı	91
Tablo 57 : Kredi/Mevduat Oranı Açısından İlin Bölge, Türkiye ve Bölge İlleri İle Karşılaştırması	93

	Sayfa No
Tablo 58 : Bitlis İli GSYİH'sının Yıllar İtibariyle Gelişimi	94
Tablo 59 : Bitlis İli GSYİH'sının Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı	97
Tablo 60 : Bitlis İli GSYİH'sının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İçindeki Yeri	98
Tablo 61 : Bitlis İli Kişi Başına Düşen GSYİH'sının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İçindeki Yeri	99
Tablo 62 : İlçeler İtibariyle GSYİH ve Kişi Başına GSYİH	100
Tablo 63 : İllerin Sosyo – Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	102
Tablo 64 : Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları	103
Tablo 65 : İlçeler İtibariyle Gelişmişlik Sıralaması	105
Tablo 66 : Kamu Yatırım Harcamalarının Gelişimi	113
Tablo 67 : Kamu Yatırım Harcamalarının Sektörel Dağılımı	114
Tablo 68 : Bitlis İline Verilen Teşvik Belgelerinin Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi İle Mukayesesi	119
Tablo 69 : Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Önerilen Yatırım Konularının Kuruluş Yeri Faktörlerine Göre Değerlendirilmesi	136
Tablo 70 : Sanayi ve Hizmetler Sektöründe Önerilen Yatırım Konularının Kuruluş Yeri Faktörlerine Göre Değerlendirilmesi	139
Tablo 71 : Önerilen Yatırım Konularının Tahmini Yatırım Tutarı ve İstihdam Durumu	146

SUNUŞ

Bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları ülkemizin en temel sorunlarından birisidir. Gelişmişlik açısından ortaya çıkan bu farklılıklar sadece geri kalmış bölgeler açısından değil, gelişmiş bölgeler açısından da düzeltilmesi gereken çok önemli sorunlara neden olmaktadır. Türkiye Kalkınma Bankası (TKB) söz konusu farklılıkların giderilmesinde, girişimcilere kredilendirme esaslı desteğinin yanısıra bilgilendirme/yönlendirme temelinde de yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Özel sektörün yatırım tercih ve kararlarına özellikle yöresel boyutta yardımcı olma temel amacından hareketle sürdürülmekte olan Yöresel Uygun Yatırım Alanları çalışmaları, TKB'nin ülke ve bölge kalkınmasına verdiği bilgi temelli desteklerden birisidir. Böyle bir amaca hizmet etmek gayesiyle hazırlanan bu araştırma raporu, Bitlis ilindeki yatırım dinamiklerini etkileyerek ilin ekonomik kalkınmasına/gelişmesine yardımcı olduğu ölçüde amacına ulaşmış olacaktır. Saygılarımla.

Taci BAYHAN

Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür

GİRİŞ

Ekonomik Kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir. Refah seviyesinin dar anlamı ile yükselişinin en iyi ölçüsü, üretimden nüfus başına düşen payda (başka bir ifadeyle kişi başına gelir) meydana gelen artıştır. Ancak kişi başına gelir düzeyindeki artışlar, tek başına ekonomik kalkınmayı tam anlamı ile ifade edememektedir. Dolayısıyla, refah seviyesini geniş anlamda tanımlayarak (kişi başına düşen reel gelirin önemli ölçüde artması, adaletli gelir dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının artması, eğitim-öğretim olanaklarının artması, vs.); toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmeyi bu parametrelerdeki değişmeyi de gözönüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Ekonomik kalkınmanın başarılabilmesi; kalkınma hedeflerinin iyi belirlenerek sağlam kaynaklara dayandırılmasına ve bu kaynakların harekete geçirilmesine bağlıdır.

Ülkemizin kalkınmasında tarımsal etkinliklerin yanısıra, sanayileşme yolunda gerçekleştirilen girişimler ve mevcut kaynakların rasyonel ve verimli olarak kullanılmaları kritik bir önem taşımaktadır. Sanayileşme sürecinde mevcut sanayi yapısının geliştirilmesinin yanısıra, geleceğe yönelik yeni sanayilerin kurulması yolunda gerekli araştırma ve değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Bu bağlamda; kurulacak sanayi tesisleri için bölge, ülke ve uluslararası pazarlar bazında arz-talep analizi yapılması, sanayi dalları arasındaki dikey ve yatay entegrasyon koşullarının incelenmesi ve bu amaçla kurulacak olan sanayinin ileriye ve geriye doğru bağlantılarının araştırılması, hammadde kaynaklarına ve pazara yakınlık gibi faktörlerin gözönüne alınarak doğru kuruluş yerinin seçilmesi, optimum ölçek büyüklüğü ve uygun teknolojinin belirlenmesi ve yörenin işgücü potansiyelinin ve istihdam koşullarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca geleceğe yönelik sanayilerin kurulabilmesi için yüksek teknolojilerin (elektronik, bio-genetik teknolojisi vb.) kullanıldığı sanayi dallarının incelenmesi, talepteki değişmelere çok kısa bir zamanla uyum gösterebilen "**esnek üretim sistemleri**" nin (post-fordist üretim sistemleri) değerlendirilmesi ve uluslararası pazarlarda rekabet gücüne sahip sanayi kollarının saptanması gerekmektedir.

Bitlis ili ekonomik yönden analiz edildiğinde; il ekonomisinde tarım ve hayvancılık sektörünün hakim olduğu görülmektedir. 1999 yılı itibariyle il gayri safi hasılası içinde tarım sektörü %40,1 pay ile birinci sırada bulunurken bunu %9,7 pay ile ulaştırma ve haberleşme sektörü izlemektedir. Bitlis ili gayri safi hasılası içinde sanayi sektörünün payı ise %5,7 olup sanayi sektörü bu pay ile sektörler arası sıralamada üçüncü sırada bulunmaktadır. Bitlis ili gayri safi hasılasının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yeri incelendiğinde ise, ilde yaratılan hasılanın bölge hasılası içinde %4,1, Türkiye geneli içerisinde %0,2 gibi oldukça düşük bir orana sahip olduğu görülürken, büyüklük itibariyle Türkiye geneli içinde 70. sırada, Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında 9. sırada yer aldığı dikkati çekmektedir. 1999 yılı itibariyle ilde kişi başına gayri safi hasıla 955 \$ olarak gerçekleşirken, Bitlis bu değer ile ülke sıralamasında 77. sırada yer almaktadır. Diğer ekonomik ve sosyal göstergelerle birlikte değerlendirildiğinde Bitlis ilinin Türkiye geneli içerisinde geri kalmış ve gelişmemiş il konumunda olduğu görülmektedir.

Bitlis'in ekonomik olarak bugünkü seviyesinin üzerinde olabilmesi ve Türkiye gayri safi yurtiçi hasılası içinde %0,2 olan payının çok daha üst düzeylere çıkartılabilmesi için, her şeyden evvel sanayi sektörünün kalkınmanın bir motoru olarak görülerek, tasarrufların ve beraberinde yatırımların bu sektöre akılcı bir şekilde kanalize edilmesi gerekmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, belirli bir bölgenin ve/veya ilin ekonomik yönden kalkınmasının sağlanabilmesi için fiziki şartların o bölgede hazır olması gerekmektedir. Fiziki şartların (altyapı imkanları, insan gücü, vb.) uygunluğu açısından Bitlis ili değerlendirildiğinde, ilde kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından bu faktörlerin bir kısmının mevcut olduğu görülmele birlikte henüz sanayileşme açısından bir hareketlenmenin olmadığı dikkati çekmektedir.

Ancak, sanayinin sağlıklı olarak gelişmesi açısından önemli bir işlev ifa eden organize sanayi bölgesinin Bitlis'te tam olarak faaliyete geçmesi, il sanayi sektörünün harekete geçerek gelişmesi bakımından bir katalizör görevi stlenebilecektir.

Bu araştırma, ekonomik ve sosyal yapısı büyük lde tarımsal kaynak potansiyeline bağlı olan Bitlis ilinde gelecekteki tarımsal ve sınaı üretim deseninin yeni alternatiflerle şitlendirilmesi konusunda beliren gereklilikten hareketle; ile yönelik istatistik ve bulgular çerçevesinde, mevcut ekonomik ve sosyal durumun ortaya konması ve Bitlis'in sahip olduğu yer üstü ve yer altı kaynakların etkin bir şekilde kullanılması amacıyla uygun yatırım konularının saptanmasına yöneliktir.

Bitlis ili genelinde yapılan incelemeler sonucu öngörülen yatırım konuları, bir n değerlendirme niteliğinde olup, yatırımlara ve/veya yeni üretim alanlarına yönelme kararı verildiği takdirde, konu ile ilgili daha detaylı araştırmalarla, yapılabirlik etüdü ve projelerinin hazırlanması gerekmektedir.

1. İLİN TANIMI (GENEL BİLGİLER)

Yüzölçümü	:	8.583 km ²
Nüfusu (1997)	:	339.645
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (1997)	:	%-4,00
Nüfus Yoğunluğu (1997)	:	51
Şehirleşme Oranı (1997)	:	%58,4
Toplam Doğurganlık Hızı (1990)	:	5,92
Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü (1990)	:	8,03
Okur-Yazarlık Oranı (1990)	:	%60,0
Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı (1990)	:	%2,9
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (1990)	:	%75,3
İmalat Sanayinde Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (1990)	:	%3,0
Onbin Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı (1999)	:	23
İmalat Sanayii İşyeri Sayısı (10 +) (1998)	:	3
İle Verilen Teşvik Belgelerinin Toplam Yatırım Tutarı (2001)	:	1,4 Trilyon TL.
Sanayi Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Yeri (1999 Cari)	:	%0,4
Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Yeri (1999 Cari)	:	%5
Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Türkiye İçindeki Yeri (1999)	:	%2
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1999)	:	955 \$
Banka Sayısı (1999)	:	6
Banka Şube Sayısı (1999)	:	18
Şube Başına Düşen Kişi Sayısı (1999)	:	18.944
Kişi Başına Banka Mevduatı (2000)	:	80 \$
Banka Mevduatının Türkiye İçindeki Yeri (2000)	:	%0,3
Mevduat/Milli Gelir Oranı (1999)	:	%7,7
Kişi Başına Banka Kredileri (2000)	:	64 \$
Banka Kredilerinin Türkiye İçindeki Yeri (2000)	:	%0,5
Kredi/Milli Gelir Oranı (1999)	:	3,4
Kredi Mevduat Oranı (2000)	:	%79,7
Kişi Başına Elektrik Tüketimi (2000)	:	301 kWh

2. COĞRAFI KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ

2.1. Coğrafi Konum ve Doğal Yapı

Bitlis ili Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 41° 33' ve 43° 11' doğu boylamlarıyla 37° 54' ve 38° 58' kuzey enlemleri arasında yer alır. İlin yüzölçümü 6.707 km²'dir. Ayrıca Van gölünün 1.876 km²'lik bölümü de Bitlis il sınırları dahilinde bulunduğundan, ilin toplam yüzölçümü 8.583 km²'yi bulmaktadır. Bitlis bu yüzölçümü ile Türkiye topraklarının %1'ini, Doğu Anadolu Bölgesi topraklarının ise %5,5'ini kaplamaktadır.

İl alanı doğudan Van ili ve Van Gölü, güneyden Siirt ve Batman, batıdan Muş, kuzeyden Ağrı illeri ile çevrilidir.

Bitlis ilinin yeryüzü şekillerini Van Gölü'nün güneyinde ve kuzeyindeki genellikle volkanik bir yapı gösteren dağlar ile bunların üzerindeki düzlükler belirler.

İlin güneyindeki dağlar, Güneydoğu Toroslar'ın uzantısı biçimindedir. Bunlar, Van Gölü'nün hemen yakınından doğan kimi akarsu vadileriyle parçalanmıştır.

Yeryüzü şekilleri açısından il topraklarının %71'ini dağlar, %16'sını platolar, %3'ünü yaylalar ve %10'unu da ovalar oluşturmaktadır.

İl topraklarının yaklaşık olarak %71'lik bölümünü kaplayan dağların yükseklikleri genellikle 2.000 metreyi aşmaktadır. Yeryüzünün sayılı volkanik dağlarından olan Nemrut ve Süphan dağları da Bitlis ili sınırları içerisinde yer alır.

İlin kuzeydoğusunda bulunan Süphan Dağı, 4.058 metrelik doruğuyla Türkiye'nin ikinci yüksek dağdır. Doğu Anadolu Volkan Dağları dizisi üzerinde bulunan dağ, Van Gölü'nün batısında yükselir.

İl topraklarının kuzeyinde yer alan volkanik Nemrut Dağı, ülkemizde etkinliği en son durmuş olan yanardağdır. En yüksek noktası 2.935 metreye ulaşan Nemrut

Dağı, önceleri Süphan'a yakın bir yükseklikteyken, patlamalar ve değişik oluşum aşamaları sonucu bugünkü yüksekliğine inmiştir. İlin kuzeyinde, Tatvan ilçesinin sınırları içerisinde yer alan Nemrut Dağı, ilin turizm potansiyeli açısından en önemli doğal varlıktır.

Nemrut Dağı krater alanı içerisinde olan ve büyüklük bakımından ülkemizin birinci, dünyanın ise ikinci en büyük krater gölü olan Nemrut Gölü bulunmaktadır.

Bitlis ilinin kuzeyinde ve Süphan Dağı'nın batısında bir diğer dağ olan Ziyaret Dağı ise, düzenli bir sıradağ durumundadır. En yüksek noktası 2.542 metreye ulaşan dağın yamaçları dik ve oldukça bozuk görünümlüdür.

Volkanik yapılu bu dağlar dışında ilin güneyinde iki dağ dizisi bulunmaktadır. Bunların birincisini, Van Gölü'ne dik eğimli yamaçlarla inen ve Güneydoğu Toroslar'ın uzantıları olan dağlar oluşturur. Bu sıradağın güneyinde ise Kavuşşahap Dağları adıyla anılan ikinci sıradağ dizisi bulunmaktadır.

Yayla ve plato tanımına uyabilecek düzlükler, il topraklarının %19'unu kapsamaktadır. Bitlis ili topraklarının %16'sı plato, %3'ü de yayla şeklindedir.

Volkanik yapılu bu düzlükler, özellikle dağların eteklerinde ve Van Gölü yüzeyinden 200-300 metre yüksekliktedir.

Yeryüzü şekilleri açısından il topraklarının çok az bir kısmını ovalar oluşturmaktadır. Dağların geniş alanlara yayılması nedeniyle gelişme olanağı bulunmayan ovalar, il topraklarının ancak %10'luk bir kısmını kaplar. İlde Adilcevaz Gülistan Ovası, Ahlat Ovası ile bir düzlük gibi Van Gölü'ne doğru uzanan Rahva Ovası ve Muş Ovası'nın devamı olan Güroymak ovaları bulunmaktadır.

Bitlis ili sınırları içerisinde önemli bir akarsu yoktur. Van Gölü yakınlarından doğan ve bu bölgedeki dağları vadilerle yardıktan sonra, il sınırları dışına çıkan Garzan

ve Bitlis ayları; Güzeldere, Ağkiz ve Oranz dereleri ile ilin kuzeyinde doğan Karasu, ilin başlıca akarsularıdır.

İlin görelili olarak önemsiz suları arasında da Botan ayı ile Kömüs, Rabat, Tıkılban, Afih, Kurtikan, Kotim, Sor, Yam, Bığcık, Armu, alağan, Mutki, Karza ve Kesan dereleri sayılabilir.

Bitlis ilinde yer alan en önemli göl Van Gölü'dür. Bitlis ile Van ili arasında paylaşılmış olan Van Gölü'nün 1.876 km²'lik bölümü il sınırları içerisinde bulunmaktadır. İlde bulunan diğer göller arasında Nazik, Arin, Aygır ve Nemrut gölleri ile Süphan Dağı üzerindeki 10 kadar küçük krater gölü sayılabilir.

2.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü

Kaba çizgileriyle, karasal özellikler gösteren Bitlis iklimi, gerçekte, doğunun sert ve karasal iklimi ile Akdeniz iklimi arasında bir geçiş niteliği göstermektedir. İlde kışlar soğuk, yazlar ise sıcak ve kurak geçer.

Bitlis ilinde en sıcak günler temmuz ve ağustos aylarında yaşanmaktadır. En yüksek sıcaklık ortalamasının 37 °C ile 36 °C olduğu temmuz ve ağustos aylarında ortalama sıcaklık ise 23 °C ve 22,7 °C'dir. İlde en soğuk günler ise ocak ve şubat aylarında geçmektedir. En düşük sıcaklığın -21,3 °C ile -21,2 °C olduğu bu aylarda ortalama sıcaklık ise -0,4 °C ile -0,2 °C arasında olmaktadır. 1999 yılı verilerine göre, ilde ortalama sıcaklık ise 10,6 °C'dir.

İlde tamamen açık ve güneşli günlerin sayısı, yağışlı ve kapalı günlerin sayısından fazladır. Açık günlerin sayıca fazla olduğu aylar ise haziran, temmuz ve ağustos aylarıdır. İlin uzun yıllar meteorolojik değerleri incelendiğinde açık gün sayısının 166, kapalı günler sayısının 69 ve yağışlı günler sayısının 130 olduğu görölmektedir.

Uzun yıllar meteorolojik verilerine göre Bitlis ilinde yağışlar genellikle kış ve bahar aylarında düşer. Buna karşılık bazı yıllar il, yaz dönemi boyunca yok denecek

kadar az yağış almaktadır. Yıllık yağış ortalamasının 116 mm olduğu Bitlis ilinde, ortalama olarak en fazla yağış alan ay 40.6 mm ile Aralık, 39.1 mm ile Şubat ve 38.9 mm ile de mart ayıdır.

Bitlis ilinde yıllık ortalama nispi nem oranı %73 civarındadır. Nispi nem oranının en yüksek olduğu ay %88 ile Aralık, %83 ile Ocak ve %82 ile Şubat ve Mart ayları iken, en düşük olduğu ay ise %25 ile Eylül, %30 ile de Temmuz ve Kasım aylarıdır.

Bitlis'te bitki örtüsü iklim özelliğine bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. İlin kimi yerlerinde orman örtüsü ile bozkır yanyana görülür. Nemrut Dağı'nın güney yamaçları meşelerle kaplıdır. Dağdaki geniş krater çukurluğu ise, meşe ve yabani meyve ağaçları ile kaplıdır. Süphan dağı ise, üzerini kaplayan emici özellikteki toprak örtüsü nedeniyle tümüyle susuz ve çıplaktır.

İlin güneyindeki dağlık alanda yer alan ormanlar ise seyrek niteliktedir. Ormanaltı bitki örtüsünü kurakçıl bitkilerin oluşturduğu bu bölgedeki başlıca ağaç türü meşedir. Bunlardan başka soğuğa dayanıklı ardıçlar ve yabani meyve ağaçları görülmektedir. Bölgedeki derin ve sulak vadi tabanlarında ise bitki türlerinin sayısı artar. Bu kesimlerde özellikle söğüt, çınar, kavak ve ceviz ağaçları yer almaktadır.

3. ULAŞIM VE ENERJİ DURUMU

3.1. Ulaşım

Bitlis, Diyarbakır bölgesiyle, Van Havzası'nın bağlandığı yerdedir. İskenderun Körfezi ile Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'yu birbirine ve İran'a bağlayan ipekyolu ve demiryolu güzergahında bulunan Bitlis, "Geçiş Noktası" konumundadır. Orta ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen yollar, Bitlis'te kesişerek, doğuya devam eder. İl aynı zamanda, üç değişik ulaşım türünün (karayolu, demiryolu ve su yolu) aktarma noktasıdır.

Karayolu ulaşımı:

İldeki en önemli karayolu Orta Anadolu'dan gelerek Elazığ-Bingöl-Muş üstünden Bitlis'e ulaşan devlet yoludur. Bu yol, Tatvan'dan sonra Van Gölü'nün güney kıyısını izleyerek Van'a ulaşır. İkinci bir devlet yolu ise Gaziantep-Urfa-Diyarbakır üstünden gelerek, Bitlis yakınlarında Elazığ-Bingöl-Muş-Tatvan devlet yoluyla birleşir.

Tatvan'dan kuzeye yönelip, göl kıyısını izleyerek Erciş'e ulaşan bir başka devlet yolu da Ahlat ve Adilcevaz ilçelerinden geçmektedir.

Stratejik açıdan önemli yollara sahip bulunan Bitlis ili sınırları içinde 278 km'si devlet yolu, 265 km'si il yolu olmak üzere toplam 543 km karayolu bulunmaktadır. 278 km'lik devlet yolunun tamamı asfalt olup il yollarının 149 km'si asfalt, 26 km'si stabilize ve 90 km'si ise ham yoldur.

Demiryolları ve Göl Ulaşımı:

Avrupa'nın Ortadoğu bağlantısını sağlayan önemli demiryollarından biri Bitlis'ten geçmektedir. İstanbul'dan kalkıp Eskişehir-Ankara-Sivas-Malatya-Elazığ istikametinden gelen demir yolu Tatvan ilçesinde sona erer. Buradan feribotlara

yüklenen vagonlar Van iline aktarılır, oradan da yine demiryolu kanalı ile İran'a ulaşır.

Van Gölü'nde vagonların feribotlarla taşınmasına başlandıktan sonra Tatvan, bir aktarma noktası olmaktan çok demiryolunun sürekliliğini sağlayan bir bağlantı noktası işlevini yüklenmiştir. Halen Tatvan ilçesinde TCDD Van Gölü Feribot İşletmesi Müdürlüğü'ne ait 4 adet feribot, Tatvan-Van arasında yük ve yolcu taşımacılığı yapmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin "Yukarı Fırat Bölümü ile Yukarı Murat-Van Bölümü"nde yer alan Bitlis ili, İstanbul, Ankara, İzmir gibi ülkemizin önemli sanayi ve ticaret merkezleri konumunda olan illere oldukça uzak bir konumdadır.

İl merkezinin ilçelerine olan uzaklığı ile büyük merkezlere ve bölge illerine olan uzaklığı Tablo 1'de verilmektedir.

TABLO 1 : İL MERKEZİNİN DİĞER İLÇELERE VE ÖNEMLİ MERKEZLERE UZAKLIĞI

İl Adı	Uzaklık (km)	İl Adı	Uzaklık (km)	İlçe Adı	Uzaklık (km)
Ankara	1.097	Ağrı	236	Adilcevaz	82
İstanbul	1.505	Bingöl	197	Ahlat	60
İzmir	1.632	Elazığ	337	Güroymak	32
Adana	736	Erzincan	468	Hizan	50
Gaziantep	527	Erzurum	329	Mutki	21
Kayseri	778	Hakkari	341	Tatvan	27
Konya	1.092	Kars	411		
Bursa	1.469	Malatya	438		
Trabzon	629	Muş	83		
Antalya	1.292	Tunceli	338		
Diyarbakır	210	Van	168		
İçel	805	Ardahan	503		
Denizli	1.503	Iğdır	336		

Bitlis ilinde havaalanı bulunmamasına karşın, havayolu ulaşımı açısından, il merkezine 83 km mesafede bulunan Muş Havaalanı ve 168 km uzaklıktaki Van Havaalanına düzenlenen havayolu seferlerinden faydalanılmaktadır.

3.2. Enerji

Bitlis ilinde elektrik enerjisi üretimi çok sınırlı düzeydedir. Elektrik enerjisi gereksinimi, temel olarak ulusal elektrik şebekesince karşılanmaktadır. Bununla beraber, merkez ilçede Belediye'nin ve Tekel fabrikası'nın santrallerinde üretilen enerji uzun yıllar kentin aydınlatılmasında kullanılmıştır.

İlde halihazırda Adilcevaz ve Ahlat ilçelerinde kurulu olan ve Van Santralleri İşletme Müdürlüğü'ne bağlı olan iki adet hidroelektrik santrali bulunmaktadır. Kurulu güç açısından oldukça düşük bir güç düzeyine (toplam 0,5946 MW) sahip olan bu iki hidroelektrik santralında yıllık 2.500.000 kWh enerji üretimi yapılmaktadır.

Bitlis ili elektrik tüketimi incelendiğinde; 1999 yılında 81.681 MWh olan elektrik tüketiminin, 2000 yılında %26,3 oranında artış göstererek 103.197 MWh düzeyine yükseldiği görülmektedir. İlde 1999 yılı itibariyle kişi başına düşen elektrik tüketimi 239 kWh iken, 2000 yılında kişi başına düşen elektrik tüketimi %25,9 oranında artarak 301 kWh düzeyinde gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen elektrik miktarı Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye genelinde incelendiğinde; 2000 yılı itibariyle kişi başına düşen elektrik tüketim miktarının Doğu Anadolu Bölgesi'nde 612 kWh, Türkiye genelinde 1.505 kWh düzeyinde olduğu dikkati çekmektedir.

2000 yılı itibariyle il elektrik tüketiminin %1,9'u sanayi kesiminde gerçekleşirken, %40,4'ü ise meskenlerde, %3,9'u ticarethanelerde, %3,2'si aydınlatmada, %2,6'sı tarımsal sulamada, %20,6'sı da resmi dairelerde gerçekleşmiştir.

Bitlis ili elektrik tüketiminin Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yeri incelendiğinde ise; 2000 yılı itibariyle, il toplam elektrik tüketimi Türkiye elektrik tüketiminin %1'ini, Doğu Anadolu Bölgesi elektrik tüketiminin ise %3'ünü oluşturmaktadır. Elektrik tüketimi abone türüne göre değerlendirildiğinde, Bitlis ili sanayi sektöründe tüketilen elektrik miktarı Türkiye sanayi sektörü elektrik tüketiminin %0,04'ünü (yüzbinde dört), Doğu Anadolu Bölgesi tüketiminin %2'sini teşkil etmektedir. Yine meskenlerde tüketilen elektrik miktarı, Türkiye genelinde

meskenlerde tüketilen elektrik miktarının %2'sini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %4'ünü oluştururken, aydınlatma amaçlı elektrik tüketimi Türkiye genelinin %6'sını, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %6,6'sını oluşturmaktadır.

Bitlis ili elektrik tüketiminin abone gruplarına göre dağılımı ile Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yeri Tablo 2'de verilmektedir.

TABLO 2 : İL ELEKTRİK TÜKETİMİNİN TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (MWh)

Abone Türü	1999			2000			2000 (%)	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3)/(1)	(3)/(2)
Mesken	22.584.254	894.991	30.155	23.887.560	1.018.972	41.730	0,17	4,10
Ticarethane	8.208.017	194.628	2.989	9.339.384	198.594	4.020	0,04	2,02
Resmi daire	3.775.061	389.275	16.918	4.107.936	351.862	21.246	0,52	6,04
Sanayi	46.480.341	1.015.804	1.472	48.841.696	1.129.081	1.973	0,00	0,17
Tarımsal Sulama	2.140.528	113.953	788	2.483.491	124.569	2.730	0,11	2,19
Aydınlatma	4.185.286	355.823	27.830	4.557.714	428.350	28.225	0,62	6,59
Diğer	3.828.391	141.749	1.529	5.077.931	245.682	3.273	0,06	1,33
TOPLAM	91.201.878	3.106.223	81.681	98.295.712	3.497.110	103.197	0,10	2,95

KAYNAK : TEDAŞ

2000 yılı itibariyle Bitlis ili elektrik abone sayısının sektörel dağılımına bakıldığında, toplam 54.564 olan abone sayısının %89,8'inin (49.002) meskenlere, %7,4'ünün (4.015) ticarethanelere, %1,4'ünün (780) resmi dairelere, %0,2'sinin (129) sanayi kesimine, %1,1'inin (638) de diğer abonelere ait olduğu görülür.

4. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

4.1. Nüfus

Bitlis ili nüfusundaki gelişmelere ilişkin sağlıklı bir çözümlenme, ancak 1940 sonrası için olanaklıdır. 1940'tan önce çok sayıda yönetsel değışiklik yapılmış olması nedeniyle, il nüfusu büyük dalgalanmalar göstermiştir.

Bitlis nüfusu, yönetsel değışikliklerin yol açtığı dalgalanmalar dışında sürekli ve hızlı bir büyüme göstermiştir. Son 57 yılda nüfus, ülke genelinde ancak 3,5 katına ulaşmışken, Bitlis'te 5 katına yaklaşmıştır. Ülke çapında bir nüfus patlamasının yaşandığı 1950'leri izleyen 47 yılda da, Bitlis nüfusu için yine Türkiye genelini aşan bir gelişme söz konusudur. 1950'den 1997'ye genel nüfus %200 artarak, üç katına ulaşırken, Bitlis nüfusu %283'lük bir gelişme ile dört katına yaklaşmıştır. Bununla beraber, nüfus büyüklüğü bakımından Bitlis, Türkiye'nin küçük illeri arasında yer almaktadır. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 330.115 olan il nüfusunun ülke toplam nüfusu içindeki payı %5,8, Doğu Anadolu Bölgesi nüfusu içindeki payı ise %6,2'dir. Nüfus büyüklüğü açısından yapılan sıralamada (1990 yılı itibariyle) ise Bitlis, Türkiye sıralamasında 52. sırada yer alırken, bölge illeri sıralamasında 8. sırada bulunmaktaydı. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Bitlis ili yıllık nüfus artış hızı %18,57 iken, Türkiye genel nüfusu yıllık %21,71 oranında artış kaydetmiştir. Aynı dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nin yıllık nüfus artış hızı ise %6,72 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içermeyen 1997 Genel Nüfus Tespiti sonuçlarına göre ise Bitlis ilinin toplam nüfusu 339.645'dir. Nüfus büyüklüğüne göre 52. sırada yer alan Bitlis ilinin yıllık nüfus artış hızı %4'dür. Nüfus sayım yıllarına göre ülke ve il nüfusundaki gelişmeler ve yıllık nüfus artış hızları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 3 : SAYIM YILLARINA GÖRE ÜLKE VE İL NÜFUSU İLE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI

YILLAR	Türkiye (1)		Bitlis (2) (*)		(%)
	Nüfus	Artış Hızı (%0) (**)	Nüfus	Artış Hızı (%0) (**)	(2) / (1)
1927	13.648.000	-	-	-	-
1935	16.158.018	21,10	55.688	-	0,34
1940	17.820.950	19,59	68.825	42,36	0,39
1945	18.790.174	10,59	71.950	8,88	0,38
1950	20.947.188	21,73	88.634	41,71	0,42
1955	24.064.763	27,75	111.187	45,34	0,46
1960	27.754.820	28,53	128.966	29,67	0,46
1965	31.391.421	24,63	154.069	35,57	0,49
1970	35.605.176	25,19	185.473	37,10	0,52
1975	40.347.719	25,01	218.305	32,60	0,54
1980	44.736.957	20,65	257.908	33,34	0,58
1985	50.664.458	24,88	300.843	30,80	0,59
1990	56.473.035	21,71	330.115	18,57	0,58
1997	62.865.574	15,08	339.645	4,00	0,54

(*): Bitlis ili 11.6.1926 tarih ve 1509 sayılı kanunla ilçe olarak Muş iline bağlanmış ve 4.1.1936 tarih ve 2885 sayılı kanunla yeniden il haline getirilmiştir. Bu nedenle, 1936 yılında kurulan Bitlis ilinin idari bölümlerinin nüfusları 1935 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından elde edilmiştir.

(**): Yıllık Nüfus Artış Hızını kapsamaktadır

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Bitlis.

DİE, "Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, 1990 "

DİE, 1997 Nüfus Tesbiti Sonuçları

Nüfusun gelişmesi, yıllık artış hızları açısından incelendiğinde, Bitlis nüfusundaki artış hızının sürekli olarak Türkiye ortalamasının çok üzerinde olageldiği görülmektedir. Bununla birlikte, bu hızın zaman içindeki gerilemesi, ülke genelindekinden daha önemli olmuş, il ve ülke ortalamaları arasındaki fark, nisbi olarak, giderek azalmıştır.

Bitlis nüfusunun gelişme hızındaki değişmeler, doğurganlık düzeyi ve göç olgusu gibi iki temel etkene bağlıdır. İlde doğurganlığın Türkiye ortalamasının çok üzerinde olması, nüfusun ülke genelindekini aşan bir hızla büyümesini sağlamaktadır. Nitekim, 1975-1980 döneminde Bitlis'te toplam doğurganlık hızı 6.01 iken, 1985-1990 döneminde 5,92 olmuştur. Türkiye genelinde ise toplam doğurganlık hızı Bitlis ili genelinin oldukça altında olup, 1985-1990 dönemi itibarıyla 2,65'dir. Yüksek doğurganlık eğilimine bağlı olarak, nüfus artış hızı, 1935-1940, 1945-1950 ve 1950-1955 döneminde, %42 ve %45 ile ülke ortalamalarının (%27-%28) 1,5 katına kadar çıkmıştır. Ancak, 1950'lerin ikinci yarısında, nüfus

artış hızı ülke genelinde yükselmesini sürdürürken, Bitlis'te tersine bir eğilim kazanarak, önemli ölçüde gerilemiştir. Yüksek doğurganlık düzeyinin sürmesine karşın, göç olgusunun nüfus varlığını aşındırıcı etkisi ile nüfus artış hızı gerileme sürecine girmiştir. Gerek doğurganlık düzeyinin azalması, gerekse göç miktarının 1985- 1990 ve 1990-1997 döneminde oldukça yüksek düzeyde olması sonucunda, Bitlis ili nüfus artış hızı, bu dönemlerde Türkiye geneli nüfus artış hızının altında gerçekleşmiştir. Nitekim 1985-1990 dönemlerinde il nüfusu yıllık ortalama %18,57 oranında artarken, Türkiye genelinde %21,76 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Yine 1990-1997 döneminde il genelinde %4 oranında bir artış olurken, Türkiye nüfusu ortalama olarak yıllık %15,08 oranında artış kaydetmiştir.

Nüfusun gelişme endeksi incelendiğinde, Bitlis ili nüfusunun gelişme endeksinin Türkiye nüfusunun gelişme endeksinin çok üstünde kaldığı görülmektedir. Ülke 1935 nüfusu 100 kabul edildiğinde, 1997 yılında Türkiye nüfusu 389 olurken, 1935 yılında 100 olan Bitlis ili nüfusu, 1997'de 610 olmuştur. Ülke ve Bitlis ili 1950 nüfusu 100 kabul edildiğinde ise, 1997 yılında Türkiye nüfusu 300 olurken, Bitlis nüfusu 383 olmuştur. Bu değerler, il nüfus artış oranlarının Türkiye geneli nüfus artış oranının üstünde olduğuna dikkat çekmektedir.

Nüfusun doğal artış hızının her zaman (1985-1997 dönemi hariç) ülke ortalamasının üzerinde olması sonucu Bitlis nüfusu, ülke genelindekinin üzerinde bir gelişme göstermiş ve ülke genel nüfusu içindeki göreceli payı da giderek büyümüştür. 1940 yılında Bitlis, ülke nüfusunun ancak %3,9'unu barındırmakta iken, bu oran 1985'de en yüksek değeri olan %5,9 düzeyine yükselmiş, 1997'de ise %5,4 olarak gerçekleşmiştir.

Nüfus varlığı açısından önemi giderek büyümesine karşın Bitlis ili, nüfus büyüklüğü bakımından iller arasında yapılan sıralamada 1997'de 52. sırada yer almıştır.

1935-1997 dönemi itibarıyla Türkiye ve Bitlis nüfusunun gelişme endeksleri Tablo 4'de verilmiştir.

TABLO 4 : TÜRKİYE VE BİTLİS'TE NÜFUSUN GELİŞME ENDEKSİ

Yıllar	(1935 = 100)		(1950 = 100)	
	Türkiye	Bitlis	Türkiye	Bitlis
1935	100	100	77	63
1940	110	123	85	77
1945	116	129	90	81
1950	130	159	100	100
1955	149	200	115	125
1960	172	232	132	146
1965	194	277	150	174
1970	220	333	170	209
1975	250	392	193	246
1980	277	463	214	291
1985	314	540	242	339
1990	350	593	270	372
1997	389	610	300	383

KAYNAK: DİE

Nüfusun gelişmesi ilçeler düzeyinde ele alındığında, ilçelerin nüfus büyüklükleri ve yoğunlukları ile büyüme hızları arasında genelde bir koşutluk olduğu görülür. 1955-1990 döneminde en önemli gelişmeler, nüfusu yaklaşık olarak 5 kat artan Tatvan ilçesi ile nüfusu üç katına yaklaşan Ahlat ve Hizan'da gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Bitlis nüfusu ise üç katına ulaşmıştır.

Nüfusun yerleşim yerine göre dağılımına bakıldığında; 1997 yılı itibariyle Bitlis ili nüfusunun %58,4'ü (198.348) şehirlerde, %41,6'sı (141.297) da köylerde yaşadığı görülmektedir. 1997 Nüfus Tespiti sonuçlarına göre şehir nüfusunun en yoğun olduğu ilçe Tatvan ve Merkez ilçedir. 80.046 nüfusa sahip olan Tatvan ilçesinin %82,3'ü ilçe merkezinde, %17,7'si de köylerde yaşamakta iken, 68.308 toplam nüfusa sahip Merkez ilçenin %76'sı il merkezinde, %24'ü ise köylerde yaşamaktadır. Şehir nüfusunun oran itibariyle yüksek olduğu diğer ilçeler ise %59 oran ile Ahlat, %58,8 ile de Adilcevaz'dır. Şehir nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payının en düşük olduğu ilçe ise %17,5 oran ile Mutki'dir. Bunu %30,3 ile Hizan, %43,6 ile Güroymak izlemektedir.

İl nüfusunun yerleşim merkezlerine göre dağılımı ve km²'ye düşen kişi sayısı (nüfus yoğunluğu) Tablo 5'de verilmiştir.

**TABLO 5 : İL NÜFUSUNUN YERLEŞİM MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI
VE NÜFUS YOĞUNLUĞU (1997)**

İlçe Adı	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Yüzölçümü (Km ²)	Nüfus Yoğunluğu (Kişi/Km ²)
Merkez	51.927	16.381	68.308	1.081	63
Adilcevaz	25.736	18.019	43.755	812	54
Ahlat	21.542	14.948	36.490	1.044	35
Güroymak	14.898	19.277	34.175	550	62
Hizan	11.574	26.600	38.174	917	42
Mutki	6.770	31.927	38.697	1.068	36
Tatvan	65.901	14.145	80.046	1.235	65
TOPLAM	198.348	141.297	339.645	6.707	51

KAYNAK : DİE

İl nüfusunun yerleşim yerine göre dağılımı sayım yıllarına göre incelendiğinde ise, 1935 yılında şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki payının %29,8, köy nüfusunun ise %70,3 olduğu dikkati çekmektedir. Aynı yıl içerisinde Türkiye nüfusunun %23,5'i şehir merkezinde yaşarken, %76,5'inin de kırsal kesimde yaşadığı görülmektedir. 1950 yılından sonra özellikle sanayileşmeyle birlikte, Türkiye genelinde köyden kente göç miktarında önemli artışlar meydana gelirken, Bitlis ilindeki kent nüfusunun artışında değişiklik olmakla birlikte, Türkiye genelinin oldukça altında kalmıştır. Nitekim, Türkiye genelinde 1950 yılında %25 olan şehir nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı, 1970'de %38,5'e, 1980'de %43,9'a, 1990'da %59'a ve 1997'de ise %65'e yükselirken, Bitlis ilinde bu oran 1970'de %32,3, 1980'de %36,4, 1990'da %43,3 ve 1997'de %58,4 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ve Bitlis ili nüfusunun yerleşim yerine göre dağılımı, sayım yılları itibariyle Tablo 6'da verilmiştir.

TABLO 6 : TÜRKİYE VE BİTLİS ŞEHİR VE KÖY NÜFUS ORANLARI (%)

Yıllar	TÜRKİYE		BİTLİS	
	Şehirler	Köyler	Şehirler	Köyler
1935	23.5	76.5	29,8	70,2
1940	24.4	75.6	24,9	75,1
1945	24.9	75.1	23,5	76,5
1950	25.0	75.0	21,4	78,6
1955	28.8	71.2	25,6	74,4
1960	31.9	68.1	26,6	73,4
1965	34.4	65.6	28,4	71,6
1970	38.5	61.5	32,3	67,7
1975	41.8	58.2	35,1	64,9
1980	43.9	56.1	36,4	63,6
1985	53.0	47.0	39,8	60,2
1990	59.0	41.0	43,3	56,7
1997	65.0	35.0	58,4	41,6

KAYNAK : DİE

6.707 km² yüzölçümüne sahip olan Bitlis ilinde kilometrekareye (nüfus yoğunluğu) 51 kişi düşmektedir. İlde nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yer Tatvan, Güroymak ve Merkez ilçedir. 1.235 km² yüzölçümüne sahip ve 80.046 nüfusa sahip olan Tatvan ilçesinde km²'ye 65 kişi düşerken, Merkez ilçede 63 kişi, Güroymak ilçesinde ise km²'ye 62 kişi düşmektedir. İlde nüfus yoğunluğunun il ortalamasından yüksek olan diğer bir ilçe Adilcevaz'dır. Bitlis ilinde nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ilçe ise Ahlat'tır. 1.044 km² yüzölçümüne sahip olan ilçede km²'ye 35 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğunun düşüklüğü açısından bu ilçeyi 36 kişi ile Mutki, 42 kişi ile Hizan izlemektedir.

Yüzölçümünün küçüklüğü yanında, yüksek doğurganlığa bağlı olarak tarım kesiminde hızla büyüyen çalışma çağındaki genç erkek nüfus, topraksızlaşma gibi diğer etmenlerin de itici etkisi ile kırsal alandan diğer bölgelere yönelik bir göç hareketi yaşanmaktadır. Ancak, ilin kentsel merkezleri bu nüfusu isdihdam edecek gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip olmadığından, göç hareketi daha çok il dışına yönelmektedir. İl dışına göçen nüfus yalnızca kırsal kesimden gelmeyip, aynı zamanda kentsel merkezlerin bir kısım nüfusu da diğer illere göç etmiştir.

Bitlis'te kırsal kesimden kent merkezlerine ve il dışına göç olayının temel nedeni, yüksek doğurganlığa bağlı hızlı nüfus artışıdır. Doğurganlığın, başta kentleşme olmak üzere çeşitli etmenlere bağlı olarak, zaman içinde gerilemesi, göç

hareketinin eski önemini giderek yitirmesine rağmen, ilin göç yoluyla yitirdiği nüfusun il toplam nüfusu içindeki payı, halen önemli sayılacak düzeydedir. Bitlis ili 1985-1990 döneminde nüfusuna oranla en çok göç veren iller arasındadır. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 0-4 yaş grubu hariç, Bitlis nüfusu 272.878 olup 1985-1990 döneminde Bitlis'e göç edenlerin sayısı 13.606, Bitlis'ten diğer illere göç edenlerin sayısı ise 34.115'tir. 1985-1990 döneminde Bitlis ilinin net göç miktarı 20.509, net göç hızı ise ‰-75'dir. Aynı dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nin net göç hızı Bitlis'ten oldukça yüksek düzeyde olup, ‰-102 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 7 : 1985-1990 DÖNEMİ NET GÖÇ VE NET GÖÇ HIZI

	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi	Bitlis
1990 Nüfusu (2)	50.518.291	4.606.413	272.878
İçer Göç	4.065.173	255.871	13.606
Toplam Göç İçindeki Pay (Binde)	1.000	63	3
1990 Nüfusu İçindeki Pay (Binde)	80	56	50
Dışer Göç	4.065.173	724.374	34.115
Toplam Göç İçindeki Pay (Binde)	1.000	178	8
1990 Nüfusu İçindeki Pay (Binde)	80	157	125
Net Göç (1)	-	-468.503	-20.509
Net Göç Hızı (Binde) (2)	-	-102	-75

(1): Türkiye toplamında iç göç dış göçe eşittir.

(2): 1990 nüfusundan 0-4 yaş nüfusu çıkarılmıştır.

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi, içe göçün toplam göç içindeki payı Doğu Anadolu Bölgesi için ‰63 iken, dışer göç için bu oran ‰178'dir. Bu durum Doğu Anadolu Bölgesi illerinin diğer illere olan nüfus kaybını göstermektedir. Aynı durum Bitlis ili için de söz konusudur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1990 nüfusu içerisinde içe göçün payı ‰56, dışer göçün payı ‰157 iken, Bitlis'te içe göçün payı ‰50, dışer göçün payı ‰125'dir.

4.2. İsdihdam

Bitlis ili ekonomisinin temelini tarım kesimi oluşturur. Ekonomik faaliyetler içerisinde en önemli yeri oluşturan tarım sektörü, sanayi ve ticaret sektörü gibi tarım dışer kesimlerin de gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, ekonomik bakımdan faal nüfusun en önemli bölümü tarım ve hayvancılık sektöründe çalışmaktadır.

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre ildeki 12 yaş üstü faal nüfus 124.479 olup toplam il nüfusunun %37,7'sini oluşturmaktadır. İktisaden faal nüfusun iş kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise, faal nüfusun tarımdaki payının %75,3 olduğu görülmektedir. Bu değer aynı yıl %53,7 olan Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir.

Bitlis ili faal nüfusunun, iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı, Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 8'de verilmiştir.

TABLO 8 : İKTİSADİ FAAL NÜFUSUN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI (1990)

Faaliyet Kolları	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi		Bitlis	
	İstihdam	%	İstihdam	%	İstihdam	%
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	12.547.796	53,7	1.581.564	71,9	93.735	75,3
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	130.823	0,6	4.664	0,2	177	0,1
İmalat Sanayii	2.781.717	11,9	76.754	3,5	3.675	3,0
Elektrik, Gaz ve Su	80.324	0,3	6.076	0,3	202	0,2
İnşaat	1.184.242	5,1	70.210	3,2	4.874	3,9
Ticaret, Lokanta ve Oteller	1.854.306	7,9	80.764	3,7	3.636	2,9
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	775.427	3,3	45.738	2,1	3.438	2,8
Mali Hizmetler, Sigorta, Aracı ve Yardımcı Hiz.	541.742	2,3	14.116	0,6	568	0,5
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	3.344.033	14,3	312.577	14,2	14.110	11,3
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	141.483	0,6	6.442	0,3	64	0,1
T O P L A M	23.381.893	100,0	2.198.905	100,0	124.479	100,0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Tablodan da görüleceği gibi il aktif nüfusunun büyük bir çoğunluğu (%75,3) tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların sayısı (1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre) 93.735 olup bunun %51,8'ini kadınlar, %48,2'sini de erkekler oluşturmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların oranı Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırıldığında Türkiye oranından yaklaşık olarak %40 daha fazla olduğu görülürken, Doğu Anadolu Bölgesi oranından ise çok az fazla olduğu dikkati çekmektedir.

İl imalat sanayiinde çalışan nüfusun toplam istihdam içerisindeki payı incelendiğinde ise bu oranın %3 ile Türkiye ortalamasının (%11,9) oldukça altında, Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait orana (%3,5) ise yakın bir düzeyde olduğu görülür.

İlde ticaret sektörü ile ulaştırma ve haberleşme sektöründe çalışanların toplam aktif nüfus içindeki payı da %2,9 ve %2,8 gibi düşük bir seviyededir.

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi Bitlis ekonomisine tarım sektörü egemendir. Tarımsal faaliyetler arasında en önemlisi çiftçilik ve hayvancılıktır. Bitkisel üretim içerisinde ise daha ziyade, endüstriyel bitkiler ile tahıl ürünleri önemli bir yer tutmaktadır.

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, il genelinde aktif nüfusun %57,9'unu ücretsiz aile işçisi oluştururken, %20'sini ücretli, %21,8'ini kendi hesabına çalışan kişiler ve %5 gibi oldukça düşük bir bölümünü ise işveren kesim oluşturmaktadır.

Çalışanların işteki durumlarına göre dağılımı faaliyet kolları itibariyle incelendiğinde, tarım sektöründe çalışanların %75,4'ünü (70.689) ücretsiz aile işçisi oluştururken, bunun büyük kısmını (%66) kadınlar teşkil etmektedir. Tarım sektöründe çalışanların %23,3'ünü kendi hesabına çalışanlar, %1,3'ünü de ücretli kesim oluşturmaktadır. İmalat sanayiinde çalışanların büyük bir çoğunluğunu ücretliler oluşturmaktadır. Bu kesimde çalışanların %55'i ücretli, %12,4'ü ücretsiz aile işçisi konumunda iken %31,2'si de kendi hesabına çalışmaktadır.

Bitlis ili iktisaden faal nüfusunun 73.206'sını (%58,8) erkek, 51.273'ünü (%41,2) de kadınlar oluşturmaktadır. İldeki aktif nüfusun yerleşim merkezlerine göre dağılımı incelendiğinde, faal nüfusun %73,8'inin (91.844) bucak ve köylerde, %26,2'sinin (32.635) de il ve ilçe merkezinde olduğu dikkati çekmektedir. Yine aktif nüfusun cinsiyet itibariyle yerleşim merkezlerine göre dağılımına bakıldığında; kentsel kesimde çalışan aktif nüfusun %89,5'ini erkek, %10,5'ini kadın nüfusun oluşturduğu, kırsal kesimde ise aktif nüfusun %47,9'unu erkek, %52,1'ini ise kadın nüfusun oluşturduğu görülmektedir.

Aktif nüfus, okur-yazarlık ve bitirilen son öğretim kurumu açısından incelendiğinde; Bitlis aktif nüfusunun %58,5'inin (72.868) okuma yazma bilen, %41,5'inin (51.611) ise okuma yazma bilmeyen nüfustan oluştuğu görülmektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin büyük bir kesimi tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe

çalışanların %53'ünü okuma yazma bilmeyen kişiler oluşturmaktadır. İl aktif nüfusu içerisinde okuma yazma bilenlerin %67'si ilkokul, %6,6'sı ortaokul ve dengi meslek okulu, %9,1'i lise ve dengi meslek okulu, %3,9'u da yüksek okul ve fakülte mezunudur.

Bitlis ili İş ve İşçi Bulma Kurumu verilerine bakıldığında, 2000 yılı itibariyle kuruma 4.152 kişinin başvuruda bulunduğu ve bunlardan %14,4'ünün (598 kişi) kendilerine uygun bir işe yerleştirildiği görülmektedir.

Tablo 9'da Bitlis İş ve İşçi Bulma Kurumu Müdürlüğü'ne yapılan başvurular ve işe yerleştirilenlerin sayısı Türkiye, Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

TABLO 9 : İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER (2000)

	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi	Bitlis
YIL İÇİNDE YAPILAN BAŞVURU	768.386	59.166	4.152
- Erkek	586.540	49.247	3.727
- Kadın	181.846	9.919	425
YIL İÇİNDE ALINAN AÇIK İŞ	195.672	10.059	604
- Erkek	152.667	9.572	582
- Kadın	43.005	487	22
YIL İÇİNDE İŞVERENE YAPILAN TAKDİM	239.986	5.153	551
- Erkek	186.115	7.836	529
- Kadın	53.871	317	22
YIL İÇİNDE İŞE YERLEŞTİRME	185.610	9.724	598
- Erkek	143.099	9.301	577
- Kadın	42.511	423	21
1999'a DEVREDEN İŞGÜCÜ	1.009.359	81.111	4.582
- Erkek	821.455	68.360	4.131
- Kadın	187.904	12.751	451
DEVREDEN İŞGÜCÜNDEN İŞSİZLER	730.496	72.644	4.506
- Erkek	591.919	61.132	4.055
- Kadın	138.577	11.512	451

KAYNAK : İş ve İşçi Bulma Kurumu, İstatistik Yıllığı, 1998.

4.3. Eğitim

Bitlis ilinde okur–yazarlık oranı 1975 yılında %36,4 iken, bu oran 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre %60 düzeyine yükselmiştir. Okuma yazma bilen nüfusun cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, erkeklerde okur-yazarlık oranının %74,7, kadınlarda ise %44,2 olduğu görülür. Okur–yazarlık oranı Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli açısından değerlendirildiğinde, 6 yaş ve üzeri nüfusun içinde okuma yazma bilenlerin oranı Doğu Anadolu Bölgesi'nde %68,2 iken, Türkiye genelinde %80,5'tir. Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere, Bitlis iline ait okur–yazarlık oranı Türkiye genelinin oldukça altında olmasının yanısıra, bölge ortalamasının da bir hayli gerisindedir.

Bitlis'te okuma–yazma bilen nüfus içerisinde, bir öğrenim kurumundan mezun olanların oranı %66,3, bir öğrenim kurumundan mezun olmadan okuma–yazma bilenlerin oranı ise %33,7'dir. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bir öğrenim kurumundan mezun olan kişilerin %75,6'sını ilkökul, %11,2'sini ortaokul ve dengi meslek okulu, %10,2'sini lise ve dengi meslek okulu, %3'ünü ise yüksekökul ve fakülte mezunları oluşturmaktadır.

İlde bir öğrenim kurumundan mezun olanların okul türlerine göre dağılımı Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi açısından değerlendirildiğinde, Bitlis'te ilkökoldan mezun olanların oranının Türkiye ve bölge ortalamasından çok, ortaokul ve dengi meslek okulu mezunları oranının Türkiye ve bölge ortalamasına eşit seviyede olduğu ve lise ve dengi meslek okulları ile yüksekökul ve fakülte mezunları oranının Türkiye ve bölge ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

Tablo 10'da okur yazarlık ve bitirilen son öğretim kurumuna göre nüfus dağılımı verilmiştir.

TABLO 10 : OKURYAZARLIK VE BİTİRİLEN SON ÖĞRETİM KURUMUNA GÖRE NÜFUS (1990)

	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi		Bitlis	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
OKUMA VE YAZMA YAŞINDAKİ NÜFUS	49.163.110	100,0	4.433.090	100,0	260.556	100,0
Okuma Yazma Bilmeyen Nüfus	9.587.981	19,5	1.410.794	31,8	104.218	40,0
Okuma Yazma Bilip Bilmediği Bilinmeyen	19.646	0,0	864	0,0	20	0,0
Okuma Yazma Bilen Nüfus	39.555.483	80,5	3.021.432	68,2	156.318	60,0
Bir Öğrenim Kurumundan Mezun Olmayan	7.817.536	19,8	803.005	26,6	52.605	33,7
Mezun Olup Olmadığı Bilinmeyen	17.632	0,0	837	0,0	21	0,0
Bir Öğrenim Kurumundan Mezun Olan	31.720.315	80,2	2.217.590	73,4	103.692	66,3
İlkokul Mezunu	22.681.303	71,5	1.636.441	73,8	78.370	75,6
Ortaokul Mezunu	3.697.536	11,7	257.301	11,6	11.604	11,2
Ortaokul Dengi Meslek Okulu	17.448	0,1	951	0,0	30	0,0
Lise Mezunu	2.805.852	8,8	192.567	8,7	8.068	7,8
Lise Dengi Meslek Okulu	1.012.297	3,2	56.280	2,5	2.555	2,5
Yüksekokul ve Fakülte Mezunu	1.497.345	4,7	73.820	3,3	3.062	3,0
Öğrenim Kurumu Bilinmeyen	8.534	0,0	230	0,0	3	0,0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

İldeki okullaşma oranı ilkokul, ortaokul, lise ve yüksek öğretimde gerek Doğu Anadolu Bölgesi gerekse Türkiye genelinin oldukça altında bulunmaktadır.

Bitlis ilindeki okullaşma oranının okul gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 11'de verilmektedir.

TABLO 11 : OKUL GRUPLARINA VE CİNSİYETE GÖRE OKULLAŞMA ORANLARI (%) (1995-1996)

	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi	Bitlis
İLKOKUL	89,03	68,00	40,03
- Erkek	91,06	72,92	45,86
- Kız	86,89	62,70	33,45
ORTAOKUL	53,14	33,77	21,03
- Erkek	61,90	44,32	30,07
- Kız	44,33	22,74	10,59
LİSE	38,72	25,84	14,88
- Erkek	44,01	36,79	25,28
- Kız	33,19	15,87	5,23
ÜNİVERSİTE VE YÜKSEKOKUL	22,87	10,95	3,94
- Erkek	27,22	14,86	6,27
- Kız	18,33	6,76	1,59

KAYNAK : DİE

Bitlis ilinde yüksek öğretim alanında Van 100. Yıl Üniversitesi'ne bağlı 5 adet Meslek Yüksekokulu (Bitlis Sağlık Meslek Yüksekokulu, Bitlis Meslek Yüksekokulu, Adilcevaz Meslek Yüksekokulu, Ahlat Meslek Yüksekokulu, Tatvan Meslek Yüksekokulu) eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunmaktadır. 2000-2001 eğitim – öğretim döneminde bu okullarda 1.326 erkek, 556 kız olmak üzere toplam 1.882 öğrenci öğrenim görmüştür. Yine bu meslek yüksekokullarında 53 öğretim elemanı görev yapmaktadır

Tablo 12'de Bitlis ilindeki okul, öğretmen ve öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler verilmektedir.

TABLO 12 : 2000-2001 EĞİTİM VE ÖĞRETİM YILINDA BİTLİS İLİNDEKİ OKUL, DERSLİK, ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ SAYISI

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı (1)	Öğrenci Sayısı (2)	Öğretmen Sayısı (3)	(1) / (2)	(3) / (2)
Okul Öncesi	63	5	635	45	127	14
İlk Öğretim Okulu	396	1.543	61.346	2.105	40	29
Özel İlk Öğretim Okulu	1	20	221	22	11	10
Genel Liseler	7	82	3.403	123	42	28
Anadolu Lisesi	2	29	733	23	25	32
Anadolu Öğretmen Lisesi	1	13	243	24	19	10
Özel Türk Lisesi	1	16	187	15	12	12
Endüstri Meslek Lisesi	3	46	688	73	15	9
Teknik Lise	1	-	-	-	-	-
Kız Meslek Lisesi	4	24	318	36	13	9
Anadolu Meslek Lisesi	1	9	42	3	5	14
Ticaret Meslek Lisesi	1	-	198	-	-	-
Anadolu Ticaret Meslek Lisesi	1	9	56	19	6	3
İmam Hatip Lisesi	1	16	187	15	12	12
GENEL TOPLAM	481	1.812	68.262	2.503	38	27

KAYNAK: T.C. Bitlis Valiliği, İl Millî Eğitim Müdürlüğü.

4.4. Sağlık

Bitlis ilinde 2000 yılı itibariyle 6'sı Sağlık Bakanlığı'na, biri de SSK'ya ait olmak üzere toplam 7 adet yataklı sağlık kurumu faaliyet göstermektedir. Bu yataklı

tedavi kurumlarına ait fiili yatak sayısı 371 olup bu hastanelerde toplam 22 uzman, 40 pratisyen hekim hizmet vermektedir.

İldeki yataklı tedavi kurumlarının 1997-2000 dönemi itibariyle, yatak kapasitesi, hekim sayısı, yapmış oldukları hizmetler ve yatak işgal oranları Tablo 13'de verilmektedir.

TABLO 13 :BİTLİS İLİ YATAKLI TEDAVİ KURUMLARININ YATAK SAYISI HEKİM SAYISI VE FAALİYATLARI

	1997	1998	1999	2000
YATAK SAYISI				
- Kadro	310	385	385	435
- Fiili	294	293	473	371
HEKİM SAYISI				
- Uzman	20	25	32	22
- Pratisyen	21	27	33	40
POLİKLİNİK MUAYENE SAYISI	200.469	158.596	220.802	247.130
YATAN HASTA SAYISI	9.822	10.620	10.119	12.143
AMELİYAT SAYISI	1.373	1.301	1.287	1.445
- Büyük	573	569	515	698
- Orta	695	576	562	640
- Küçük	105	156	210	107
DOĞUM SAYISI	1.734	2.004	1.791	2.329
YATAK İŞGAL ORANI (%)	34,8	39,2	24,0	51,0

KAYNAK : T.C. Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı

İlde yatırım aşamasında olan dört hastane daha bulunmaktadır. Bu yatırımlardan 50 yataklı Hizan Devlet Hastanesi ile Güroymak Devlet Hastanesi 2002 yılı başında hizmete açılması beklenirken, 50 yataklı Mutki Devlet Hastanesi'nin Haziran 2002'de, 100 yataklı Bitlis Devlet Hastanesi yatırımının da 2005'de bitmesi planlanmaktadır.

Bitlis'te ayrıca 28 adet sağlık ocağı, 78 adet sağlık evi (bu sağlık evlerinin yalnızca 8 adedi faal durumdadır), 2 adet de verem savaş dispanseri sağlık hizmeti vermektedir.

1999 yılı itibariyle ildeki yataklı tedavi kurumlarına ait yatak sayısı 385 olup, onbin kişiye düşen yatak sayısı 10,4'tür. Bu rakam, gerek Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasının (20,4), gerekse Türkiye genelinin (23,3) oldukça altındadır. Yine,

Bitlis'te uzman hekim başına düşen nüfus 12.825 iken, pratisyen hekim başına düşen nüfus 3.206, diş hekimi başına düşen nüfus ise 41.326'dır.

Tablo 14'te 1999 yılı itibariyle Bitlis iline yönelik olarak sağlık istatistikleri, Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ile mukayeseli olarak verilmektedir.

TABLO 14 : HASTANE, YATAK SAYISI, SAĞLIK PERSONELİ, ECZANE, ECZACI VE SAĞLIK PERSONELİ BAŞINA DÜŞEN NÜFUS SAYISINA GÖRE BİTLİS İLİNİN TÜRKİYE VE BÖLGE İLE KARŞILAŞTIRILMASI (1999)

	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi	Bitlis
Hastane Sayısı	1.171	107	6
Yatak Sayısı	153.465	10.915	385
Sağlık Merkezi			
Sağlık Personeli Sayısı			
Mütehassis Hekim	36.854	1.414	29
Pratisyen Hekim	45.134	3.159	116
Diş Hekimi	14.226	349	9
Hemşire	70.270	5.192	196
Sağlık Memuru	43.032	3.274	106
Ebe	41.271	3.531	126
Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı			
Mütehassis Hekim	1.786	3.811	12.825
Pratisyen Hekim	1.458	1.706	3.206
Diş Hekimi	4.627	15.442	41.326
Hemşire	937	1.038	1.898
Sağlık Memuru	1.530	1.646	3.509
Ebe	1.595	1.526	2.952
Eczane Sayısı	19.157	711	34
Eczacı Sayısı	22.065	777	37
Onbin Kişiye Düşen Yatak Sayısı	23,3	20,4	10,4

KAYNAK : DİE

(1) : Kamu hastane ve yatak sayısına sağlık merkezleri de dahil edilmiştir.

(2) : Sağlık personeli sayısı devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık personeli kapsar. Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli sağlık personeli yalnız toplamda kapsanmıştır.

(3) : Eczane sayısı, ecza depolarını, hastane ve müessese eczanelerini kapsamaz.

(4) : Eczacı sayısı Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli eczacıları da kapsar.

NOT: Kamu ve özel hastane ve yatak sayısı, askeri hastaneleri kapsamaz.

Tablodan görüleceği gibi, Bitlis ilinde onbin kişiye düşen yatak sayısı Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasının bir hayli altında bulunurken, sağlık personeli başına düşen kişi sayısında da ülke ve bölge ortalamalarının oldukça üstünde bir değer ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, Bitlis ili sağlık göstergeleri incelendiğinde, Bitlis'in sağlık açısından gerek ülke, gerekse bölge ortalamalarının altında bir

görünüm arz ettiği dikkati çekmektedir (Bitlis, sağlık göstergeleri açısından Doğu Anadolu Bölgesi illeri içinde Hakkari ve Muş'dan sonra en kötü il konumundadır).

Sağlık verileri bakımından Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ortalamasının altında kalan Bitlis'in, Van'a 168 km gibi yakın bir mesafede bulunması, sağlık sorunları olan ve ilde bu ihtiyacını gideremeyen insanlara Van'daki hastanelerden faydalanma imkanı sağlamaktadır.

4.5. Tarımsal, Hayvansal Etkinlikler ve Ormancılık

Bitlis'te ekonomik yaşam, büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Halkın geçim kaynağının temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. İl faal nüfusunun %75 gibi büyük bir bölümü tarım kesiminde çalışmakta ve il toplam gayri safi hasılasının %40'lık bölümü tarım sektörü tarafından yaratılmaktadır.

Tarımsal faaliyet arasında en önemlisi çiftçilik ve hayvancılıktır. İlin en önemli ticaret ürünleri canlı hayvan ve hayvansal ürünlerdir. İl topraklarının dağlık oluşu ve iklimin sertliği gibi nedenlerle, ilde bitkisel üretim fazla gelişmemiştir.

Türkiye'nin diğer bir çok ilinde olduğu gibi, Bitlis'te de bitkisel üretim büyük ölçüde doğal koşullara bağlıdır. Genelde kuru şartlarda yapılan tarımsal üretim egemendir. Bitkisel üretimin büyük bir kısmını tahıl ürünleri oluşturmakla beraber, sanayi bitkilerinden tütün ve şekerpancarı da il tarımında önemli bir yer teşkil eder. İlde şekerpancarı üretimi, sulama imkanlarının olduğu Adilcevaz, Ahlat, Tatvan ve Güroymak ilçelerinde yapılmaktadır.

Tarıma elverişli topraklarının büyük bir bölümünde tarla tarımı ve geri kalan bölümünde sebze ve meyvecilik yapılan Bitlis ilinde, tarımsal yapıya çoğunlukla küçük ve orta büyüklükte işletmeler egemendir. 1991 Genel Tarım Sayımı verilerine göre, Bitlis'te işletme başına düşen ortalama toprak büyüklüğü 140 dekadır. Bu, 58 dekar olan ülke ortalamasının bir hayli üzerindedir.

1991 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre Bitlis'te, toplam tarımsal işletme sayısı 19.396 olup bunların işledikleri arazi miktarı 2.720.200 dekadır. İşletmelerin %2,7'sinin arazisi bulunmamakta, 1-49 dekar arazi genişliğine sahip işletmelerin toplam işletme sayısındaki oranı %48,9, 50-99 dekar arazi genişliğine sahip işletmelerin oranı %16,4, 100-199 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmelerin oranı %17,5, 200-499 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmelerin oranı %9,1 ve 500 dekardan daha büyük arazi genişliğine sahip işletmelerin toplam işletmelere oranı ise %5,8'dir.

Tablo 15'de arazi genişliğine göre Bitlis ili tarımsal işletme sayısı ve işledikleri arazi miktarı verilmektedir.

TABLO 15 : BITLİS İLİ TOPLAM TARIMSAL İŞLETME SAYISI VE İŞLEDİKLERİ ARAZİ MİKTARI

Arazi Büyüklüğü (da)	İŞLETME SAYISI		İŞLETME ARAZİSİ	
	Adet	%	Hektar	%
Arazisi Olmayan	524	2,70	-	-
5'den Az	281	1,45	968	0,04
5 – 9	858	4,42	5.114	0,19
10 – 19	2.709	13,97	35.376	1,30
20 – 49	5.576	28,75	164.606	6,05
50 – 99	3.173	16,36	204.340	7,51
100 – 199	3.390	17,48	438.760	16,13
200 – 499	1.762	9,08	535.232	19,68
500 – 999	527	2,72	329.959	12,13
1000 – 2499	596	3,07	1.005.845	36,98
2500+	-	-	-	-
TOPLAM	19.396	100,00	2.720.200	100,00

KAYNAK : 1991 Genel Tarım Sayımı, DİE

Tablodan da görüleceği gibi, 1-19 dekar arazi genişliğine sahip işletmelerin toplam işlenen alan içindeki payı %1,5'dir. Diğer taraftan 20-49 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler, toplam işlenen alanın %6,1'ini, 50-99 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler işlenen alanın %7,5'ini, 100-199 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmeler toplam işlenen alanın %16,1'ini oluşturmaktadır. İlde 500-999 dekar arazi genişliğine sahip olan işletmeler toplam işlenen arazinin %12,1'ini oluştururken, 1.000-2.499 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmeler ise işlenen arazinin %37 gibi oldukça büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Bitlis'te 2.500 dekardan fazla miktarda arazi işleyen bir işletme bulunmaktadır.

Tablo 15'den de izleneceği gibi, Bitlis'te tarımsal işletmelerin %76,6'sı 10-199 dekar arazi genişliğine sahip iken, işlenen arazinin yalnızca %31'ini (843.082 da) oluşturmakta, tarımsal işletme sayısının %14,9'unu oluşturan 200-2.599 dekar araziye sahip işletmeler ise toplam işlenen arazinin %68,8'ini teşkil etmektedir.

1991 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre Bitlis ilindeki tarımsal işletmelerin %15,6'sında yalnızca bitkisel üretim yapılmakta iken, tarımsal işletmelerin %2,7'sinde yalnızca hayvancılık yapılmaktadır. İlde bitkisel üretim ve hayvancılığın bir arada yapıldığı işletmeler ise toplam işletme sayısının %81,7'sini oluşturmaktadır.

İlde balıkçılık daha ziyade akarsu ve göl balıkçılığı olarak yapılmakla birlikte, balıkçılık sektörünün tarımsal hasıla içindeki payı %1,4 gibi oldukça düşük düzeydedir.

Bitlis'te orman ve fundalık arazi miktarı il topraklarının %24,6'sını kaplamakla beraber, orman ürünleri üretimi yetersiz düzeydedir. Ormancılık, balıkçılıktan sonra tarım sektörü içerisinde en az paya sahip olan bölümdür. 1999 yılı itibariyle ormancılık sektörünün tarımsal hasıla içindeki payı %2,7 düzeyinde gerçekleşmiştir.

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, Bitlis ili faal nüfusunun (12 ve daha yukarı yaş grubu) %75,3 gibi oldukça yüksek bölümü tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründeki faal nüfusun yerleşim yeri ve cinsiyet açısından yapısı incelendiğinde, tarım sektöründe çalışanların %51,8'inin kadınlardan, %48,2'sinin de erkeklerden oluştuğu görüldürken, tarım sektöründeki faal nüfusun %91'inin kırsal kesime ait olduğu dikkati çekmektedir.

Bitlis ili Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde ise, il GSYİH'sı (cari fiyatlara göre) içinde en yüksek payın tarım sektörüne ait olduğu görülmektedir. İlin 1987-1999 dönemi itibariyle GSYİH'sı içinde tarım sektörünün payı ortalama olarak %35-40 seviyelerinde bulunmasına rağmen, bazı yıllarda

(1994 ve 1995) tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %29-30 düzeylerine kadar gerilediği görülür.

Tablo 16'da Bitlis ili tarımsal hasılasının gelişimi ve Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yeri verilmektedir.

TABLO 16 : BİTLİS İLİ TARIMSAL HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla) (MİLYAR TL)

	1987	1990	1997	1998	1999
Çiftçilik ve Hayvancılık	35	216	18.439	34.974	52.911
Ormancılık	6	25	720	1.062	1.468
Balıkçılık	-	2	124	165	783
Toplam Tarımsal Hasıla (1)	42	243	19.283	36.201	55.162
Türkiye Tarımsal Hasılası (2)	13.314	68.692	4.170.001	9.113.454	11.851.055
D.Anadolu Böl. Tarımsal H. (3)	878	4.339	273.929	604.805	918.537
(1) / (2) (%)	0,32	0,35	0,46	0,40	0,47
(1) / (3) (%)	4,78	5,60	7,04	5,99	6,01

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi, 1987 yılı itibarıyla 42 milyar TL. olan Bitlis ili tarımsal hasılası,1987- 1999 döneminde yaklaşık olarak 1.313 kat artmış ve 1999 yılında 55.162 milyar TL düzeyine yükselmiştir. İl tarımsal hasılası içinde en yüksek payı çiftçilik ve hayvancılık sektörü oluşturmaktadır. 1999 yılı itibarıyla tarımsal hasıla içinde çiftçilik ve hayvancılık sektörünün payı %95,9, ormancılık sektörünün payı %2,7 ve balıkçılık sektörünün payı da %1,4 düzeyindedir.

Bitlis ili tarımsal hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye toplam tarımsal hasıla içindeki payı incelendiğinde, 1987 yılında Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal hasılası içinde %4,8 olan Bitlis'in payının, 1999'da %6 düzeyine yükseldiği görülürken, yine Türkiye toplam tarımsal hasılası içinde ‰3 olan Bitlis'in payının ‰5 düzeyine çıktığı dikkati çekmektedir.

4.5.1. Tarım Arazisinin Kullanımı

Toplam 850.000 hektar yüzölçümüne sahip olan Bitlis'in, Van Gölü'nün il sınırları içindeki payı düştüğünde, 670.700 hektarlık bir alan ortaya çıkmakta olup, il topraklarının %21'i tarım alanı (tarım alanlarının yaklaşık olarak %2,1'lik bölümü

tarıma elverişli olmakla beraber, çeşitli nedenlerden ötürü kullanılamamaktadır), %35,2'si çayır ve mera arazisi, %24,6'sı orman ve fundalık alan, %19,2'si de tarım dışı araziden oluşmaktadır. İl alanının kullanıma göre dağılımı Tablo 17'de verilmiştir.

TABLO 17 : İL ARAZİSİNİN KULLANIMA GÖRE DAĞILIMI

Arazinin Cinsi	Alan(Ha)	%
Tarım Arazisi	126.761	18,90
Tarıma Elverişli Olup Kullanılmayan Arazi	13.991	2,09
Çayır ve Mera	236.496	35,26
Orman ve Fundalık	164.856	24,58
Tarıma Elverişsiz Arazi	128.596	19,17
TOPLAM	670.700	100,00

KAYNAK : T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Bitlis İl Tarım Müdürlüğü

Tablodan da görüleceği gibi Bitlis ili topraklarının oldukça az bir bölümünde bitkisel üretim yapılmaktadır. Tarım alanlarının önemli bir kısmı da her yıl nadasa bırakılmaktadır. İlde bitkisel üretim yapılan topraklar, daha ziyade Adilcevaz, Ahlat ve Tatvan ilçelerinde yağunlaşmıştır. 140.752 hektar olan il tarım arazisinin kullanım amaçlarına göre dağılımı Tablo 18'de verilmektedir.

TABLO 18: İL TARIM ALANLARININ KULLANIŞ AMAÇLARINA GÖRE DAĞILIMI(Ha)

	Alan (Ha)	(%)
Tarla Alanı	124.295	88,31
-Ekilen	85.884	61,02
-Nadas	38.411	27,29
Meyve	1.544	1,10
Sebzelikler	922	0,66
Tarıma Elverişli Kullanılmayan Arazi	13.991	9,94
Toplam Tarım Arazisi	140.752	100,00

KAYNAK : T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Bitlis İl Tarım Müdürlüğü

Tablodan görüleceği gibi, il tarım arazisinin %88,3'lük (124.295 ha) bölümü tarla alanı olarak kullanılmaktadır. Tarla tarımı yapılan alanın yaklaşık olarak %69'luk bölümü ekilmekte, geriye kalan %31'lik kısmı ise nadasa ayrılmaktadır. Ekilen alanların büyük bir bölümü (yaklaşık olarak %90'ını) tahıl üretimine ayrılmıştır. İlde tarla tarımı dışında tarım yapılan alan miktarı ise son derece önemsiz düzeydedir. Nitekim, toplam tarım arazisinin %1,1'lik bölümü meyvelik olarak kullanılırken,

%7'si de sebze yetiştiriciliği olarak kullanılmaktadır. Bitlis ili tarım arazisinin %10'luk bir bölümü ise çeşitli nedenlerden ötürü kullanılmamaktadır.

Bitlis'te toplam sulanabilir tarım arazisi 78.075 hektar olup toplam tarım alanının %55,5'ini oluşturmaktadır. Sulanabilir tarım arazisinin 6.185 hektarı devlet sulaması, 16.816 hektarı da halk sulaması yöntemiyle olmak üzere toplam 23.001 hektarı sulanmaktadır. Bu ise toplam sulanabilir tarım arazisinin %29,5'ini teşkil etmektedir.

Bitlis'te sulu tarım yapılan alanların dağılımı ilçeler itibariyle Tablo 19'da verilmektedir.

TABLO 19: İLÇELERE GÖRE SULANAN TARIM ALANLARI (Ha)

İlçe Adı	Tarım Arazisi (Ha)	Devlet Sulaması (Ha)	Halk Sulaması (Ha)	Toplam Sulanan Arazi	
				(Ha)	Oran (%)
Merkez	9.852	830	1.000	1.830	18,57
Adilcevaz	47.047	4.100	1.500	5.600	11,90
Ahlat	9.707	500	3.500	4.000	41,21
Güroymak	26.250	450	6.366	6.816	25,97
Hizan	9.858	-	3.050	3.050	30,94
Mutki	8.910	-	1.200	1.200	13,47
Tatvan	15.135	305	200	505	3,34
TOPLAM	126.761	6.185	16.816	23.001	18,15

KAYNAK : T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Bitlis İl Tarım Müdürlüğü

4.5.2. Bitkisel Üretim

Bitlis'te bitkisel üretime ayrılan toprakların çok sınırlı düzeyde olması, bitkisel üretim miktarının da düşük seviyede kalmasına neden olmaktadır. İlde bitkisel üretim daha çok tarla bitkileri üretimine dayanmaktadır. En önemli ürün endüstriyel bitki türleridir. Tahıllar ve yumru bitkiler üretimi de tarla ürünleri üretimi içerisinde önemli bir yer tutar. Baklagil ürünlerin tarla bitkileri üretimi içindeki payı oldukça azdır.

İlde sebze üretimi sert iklim koşulları nedeniyle fazla gelişmemiştir. Üretim, ancak yerel gereksinimleri karşılayacak düzeydedir. Bitlis'te sebze yetiştiriciliği daha ziyade Ahlat, Adilcevaz ve Tatvan ilçelerinde yapılmaktadır. Meyvecilikte ise, iklim ve toprak koşullarına uygun dayanıklı meyve türleri üretiminde belirgin bir gelişme vardır. Meyve üretiminde sert kabuklu meyvelerden, başta ceviz olmak üzere, fındık, antep fıstığı, elma, armut ve zerdali oldukça önemlidir.

1999 yılı itibariyle Bitlis'te üretilen bitkisel ürünlerin üretim değeri, toplam olarak 24.501 milyar TL olup bunun %81,1'ini (19.869 milyar TL) tarla ürünleri, %14,4'ünü (3.518 milyar TL) meyve ürünleri, %4,5'ini (1.115 milyar TL) de sebze ürünleri oluşturmaktadır.

Bitkisel üretim değeri pazarlanılan malın değeri ile incelendiğinde, il bitkisel ürünler üretiminin 19.367 milyar TL'lik bölümün pazarlandığı ve bunun %83'ünü tarla ürünleri, %12,4'ünü meyve ürünleri, %4,6'sını da sebze ürünleri üretiminin teşkil ettiği dikkati çekmektedir. Tarla ürünlerinden endüstriyel bitkiler, tahıllar ve yumru bitkiler pazarlanılan ürünlerin %82'sini oluştururken, meyve ürünlerinden sert kabuklu ürünler üretimi, pazarlanılan toplam ürünlerin %10,4'ünü oluşturmaktadır.

Bitlis ili bitkisel üretim değerinin yapısı, Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi itibariyle değerlendirildiğinde; 1999 yılı itibariyle ilde gerçekleşen bitkisel üretim değeri Doğu Anadolu Bölgesi'nin %5,7'sini, Türkiye genelinin ise %3'ünü oluşturduğu görülmektedir. Yine Türkiye genelinde üretilen ürünlerin %48'ini tarla ürünleri, %24'ünü sebze ürünleri ve %28'ini de meyve ürünleri oluşturduğu görülürken, gerek Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerekse Bitlis ilinde iklim ve toprak kullanımına bağlı olarak, tarla ürünleri üretiminin oldukça yüksek düzeyde olduğu, meyve ürünleri ve sebze ürünleri üretiminin ise düşük seviyede olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 20'de 1999 yılı itibariyle Bitlis ili bitkisel üretim değerinin dağılımı ve Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırılması verilmektedir.

TABLO 20 : BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ (1999) (MİLYON TL)

ÜRÜNLER	TÜRKİYE				DOĞU ANADOLU BÖLGESİ				BİTLİS			
	Üretim Ton	Değer	Pazarlananın Değeri	%	Üretim Ton	Değer	Pazarlananın Değeri	%	Üretim Ton	Değer	Pazarlananın Değeri	%
TARLA ÜRÜNLERİ	59.343.348	4.593.517.900	3.419.634.297	45,3	4.337.824	267.482.920	192.647.013	62,4	188.845	19.868.757	16.083.584	83,0
Tahıllar	28.749.720	1.938.377.707	1.154.627.373	33,8	1.957.937	130.216.456	77.479.535	40,2	83.634	5.974.566	3.776.722	23,5
Baklagiller	1.360.300	321.189.073	224.738.446	6,6	79.665	19.345.191	12.913.686	6,7	840	354.372	230.096	1,4
Endüstriyel Bitkiler	18.216.751	1.213.766.317	1.175.883.859	34,4	1.881.981	68.403.661	66.963.662	34,8	69.272	9.063.341	8.935.640	55,6
Yağlı Tohumlar	2.308.577	253.541.465	237.350.573	6,9	7.337	1.541.324	1.441.324	0,7	0	0	0	0,0
Yumru Bitkiler	8.708.000	866.643.338	627.034.046	18,3	410.904	47.976.288	33.848.806	17,6	35.099	4.476.478	3.141.126	19,5
SEBZELER	22.083.352	2.306.306.849	1.866.300.708	24,7	513.738	55.232.241	44.333.300	14,4	8.850	1.114.568	889.530	4,6
Yaprağı Yenen Sebzeler	1.633.680	195.380.778	151.617.342	8,1	50.708	4.805.397	3.843.307	8,7	2.353	230.594	188.856	21,2
Baklagil Sebzeler	622.000	142.468.881	102.019.572	5,5	20.498	4.807.490	3.400.997	7,7	614	152.421	106.672	12,0
Meyvesi Yenen Sebzeler	19.122.500	1.868.844.928	1.530.510.280	82,0	423.881	42.468.179	34.694.738	78,3	5.477	669.993	547.455	61,5
Soğansı, Yumru ve Kök Sebzeler	628.660	87.187.520	70.746.262	3,8	18.651	3.151.175	2.394.258	5,4	406	61.560	46.547	5,2
Diğer Sebzeler	76.512	12.424.742	11.407.252	0,6	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
MEYVELER	13.069.237	2.752.615.664	2.256.490.568	29,9	457.646	107.266.591	71.747.987	23,2	8.096	3.517.749	2.393.813	12,4
Yumuşak Çekirdekli	2.968.700	435.301.324	331.154.253	14,7	92.288	15.288.425	11.438.805	15,9	1.753	291.474	213.734	8,9
Taş Çekirdekli	1.966.200	539.309.824	400.233.272	17,7	254.996	58.480.468	38.044.890	53,0	975	154.382	74.733	3,1
Turunçgiller	2.263.400	282.552.560	266.855.290	11,8	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
Sert Kabuklular	786.000	568.333.694	509.796.569	22,6	27.194	16.217.280	10.900.212	15,2	4.674	2.943.192	2.016.652	84,2
Üzümü Meyveler	3.989.405	784.699.102	606.174.443	26,9	83.168	17.280.418	11.364.080	15,8	694	128.701	88.694	3,7
Çay	1.095.532	142.419.160	142.276.741	6,3	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
TOPLAM	94.495.937	9.652.440.413	7.542.425.573	100,0	5.309.208	429.981.752	308.728.300	100,0	205.791	24.501.074	19.366.927	100,0

KAYNAK : DİE

Tarla Ürünleri Üretimi:

Bitlis ili tarımsal ürünler üretimi içinde en önemli gelir kaynağını tarla bitkileri oluşturmaktadır. İlide 1999 yılı itibariyle 188.845 ton tarla ürünleri üretilmiş olup bu ürünlerin toplam değeri 19.869 milyar TL'dir. Üretilen ürünlerin %80,9'u pazarlanmış ve pazarlanan ürünlerin değeri ise 16.084 milyar TL'dir.

İl tarla ürünleri üretiminde, üretim değeri olarak ağırlıklı payı endüstriyel bitkiler oluşturmaktadır. Endüstriyel bitkiler üretimi %45,6 pay ile tarla ürünleri üretiminde ilk sırayı alırken, bunu %30,1 pay ile tahıl ürünleri, %22,5 pay ile de yumru bitkiler izlemektedir. Bitlis ili tarla ürünleri üretimi içinde baklagillerin payı %1,8 iken, yağlı tohumlar üretimi hiç bulunmamaktadır.

Tablo 21'de il tarla ürünleri üretimi içerisinde önemli yer tutan ürünlerin yıllar itibariyle üretim miktarı ve üretim değeri verilmiştir.

**TABLO 21 : BİTLİS İLİ TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ
(Üretim=Ton, Değer=Milyar TL)**

Ürün Adı	1996		1997		1998		1999	
	Ton	Değer	Ton	Değer	Ton	Değer	Ton	Değer
Buğday	70.718	1.267	69.715	2.049	65.507	3.698	80.471	5.808
Çavdar	2.213	34	2.523	71	2.019	92	2.361	123
Tütün	4.531	1.578	6.012	4.063	5.215	4.963	5.031	7.397
Şeker Pancarı	61.727	272	83.724	944	72.483	1.214	64.241	1.666
Soğan	2.525	54	2.490	104	1.662	134	1.982	253
Patates	10.002	211	10.581	325	9.467	616	32.661	4.223

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, Bitlis'te uygulanan tarla tarımında ağırlıklı olarak yer alan ürünler arasında hububatlardan buğday, çavdar, endüstriyel bitkilerden tütün, şekerpancarı, yumru bitkilerden ise patates sayılabilir.

Bitlis ili bitkisel ürünler üretiminde tarla bitkileri tarımı 76.862 hektarlık alanda yapılmaktadır. Tarla ürünleri içerisinde ise, ekilen alan itibariyle en yüksek payı

tahıllar almaktadır. 68.099 hektar alanda yapılan tahıl üretimi içinde buğday üretimi önemli bir paya sahiptir. 1999 yılı itibariyle 66.207 hektarlık alanda yapılan buğday üretiminden hektar başına 1.215 ton verim alınarak toplam 80.471 ton üretim elde edilmiştir. Bitlis'te buğday üretimi 1995'te 63.607 ton iken, ekim alanlarının yıllar itibariyle az da olsa artırılması ve aynı zamanda verim düzeyinde az da olsa bir artış olmasıyla beraber üretimde de zaman içinde artışlar yaşanmıştır.

Üretim artışındaki bu gelişmeye paralel olarak, Bitlis ili buğday üretiminin Türkiye geneli buğday üretimi içindeki payında artış olmamakla beraber, bazı yıllarda düşüş gerçekleşmiştir. Nitekim 1994'te Türkiye buğday üretimi içinde %4,6 olan Bitlis'in payı 1997'de %3,7, 1999'da %4,5 olmuştur.

Bitlis ili tahıl ürünleri içerisinde ikinci önemli ürünü ise çavdar oluşturmaktadır. 1999 yılında, ilde 1.359 hektar alanda yapılan ekim sonucunda, hektar başına 1.737 ton verim elde edilerek 2.361 ton üretim elde edilmiştir. Bu üretim miktarı Türkiye genelinin %1'ini, Doğu Anadolu Bölgesi üretiminin ise %16,2'sini teşkil etmektedir.

Bitlis ili tarla ürünleri üretimi içinde ekilen alan itibariyle ikinci sırada olan endüstriyel bitkiler, üretim değeri açısından tarla ürünleri üretimi içinde ilk sırada yer almaktadır. Yetiştirilen başlıca endüstriyel bitki ise tütün ve şeker pancarıdır. Türkiye'de yetiştirilen tüm tütünlerden farklı bir yapıya (içerdiği şeker oranının yüksek olması ve içiminin sert olması) sahip olan Bitlis tütünü, ilde faaliyet gösteren TEKEL'e ait olan Bitlis Sigara Fabrikası'nda işlenmektedir.

Bitlis'te 1927 yılında 89 ton olan tütün üretimi, 1960'ların başında 350, 1970'lerin sonunda 1.700 ton dolayında iken 1999 yılı sonu itibariyle 5.031 ton düzeyine yükselmiştir. Türkiye toplam tütün üretimi içinde %7 olan Bitlis'in payı zamanla artış göstererek %2 düzeyine çıkmıştır. Tütün üretiminde Bitlis'in Doğu Anadolu Bölgesi içindeki payı ise %37,5'dir.

Endüstriyel bitkiler üretimi içinde bir diğer ürün ise şeker pancarıdır. 1994 yılında 1.608 hektar alanda yapılan ekim sonucunda hektar başına 24.324 ton verim elde

edilerek 35.659 ton şeker pancarı üretimi elde edilirken, gerek ekilen alan miktarının artması gerekse verim düzeyinin yükselmesi sonucunda şeker pancarı üretim miktarında da önemli artışlar olmuştur. Nitekim 1999 yılında 2.423 hektarlık alanda yapılan şeker pancarı ekimi sonucunda hektar başına 29.280 ton verim alınmış ve üretim miktarı 64.241 ton düzeyine yükselmiştir.

İlde şeker fabrikası olmadığı için, üretilen şeker pancarı Muş ve Erciş'deki şeker fabrikalarına verilmektedir.

Bitlis ili tarla ürünleri üretiminde bir diğer önemli ürün grubu ise yumru bitkileridir. 1999 yılında toplam 1.993 hektarlık alanda yapılan ekim sonucunda 35.099 ton ürün elde edilerek, 4.476 milyar TL üretim değeri sağlanmıştır. Bu üretim değeri tarla ürünleri üretim değerinin %22,5'ini, bitkisel ürünler üretim değerinin de %18,3'ünü oluşturmaktadır.

Yumru bitkiler üretimi içerisinde ise en önemli ürün patatestir. Yıllar itibariyle hem ekilen alan miktarında hem de verim düzeyinde yaşanan artış neticesinde patates üretiminde de artışlar meydana gelmiştir. Nitekim 1994'te 507 hektar alanda yapılan ekim sonucunda hektar başına 22.112 ton verim sağlanarak 11.211 ton patates üretimi elde edilirken, 1999 yılına gelindiğinde ekim alanları 1.650 hektara yükselirken, üretim miktarı da 32.661 tona yükselmiştir. 1999 yılı itibariyle üretilen patates, yumru bitkiler üretim değerinin %94,3'ünü oluştururken, tarla ürünleri üretiminin %21,3'ünü, bitkisel üretim değerinde %17,2'sini teşkil etmektedir.

Yumru bitkiler üretimi içinde bir diğer ürün soğandır. Ancak gerek ekilen alan gerekse üretim miktarı ve değeri açısından soğan ürününün il tarla ürünleri üretimi içindeki ağırlığı (%1,2 gibi) oldukça düşüktür.

Bitlis ilinde tarla tarımı içinde ekilen diğer bir ürün ise baklagillerdir. Baklagillerden en çok fasulye ve nohut yetiştirilmektedir. Ancak, baklagillerin ekim alanı oldukça sınırlı düzeydedir. 1999 yılı itibariyle 593 hektar olan baklagiller ekili alanı, il toplam tarla ürünleri ekili alanının % 8 gibi küçük bir bölümünü kaplarken, 354 milyar TL

olan üretim değeri ise, tarla ürünleri üretiminin %1,8'ini, bitkisel üretim değerinin de %1,4'ünü oluşturmaktadır.

Bitlis ili tarla ürünleri üretiminin Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye üretimi içindeki yeri incelendiğinde, ilde üretilen tarla ürünlerinden tütün, darı ve çavdar dışındaki ürünlerin Türkiye üretimi içindeki yeri binde ve onbindelerle ifade edilecek kadar önemsiz düzeydedir. Bitlis'te üretilen tarla ürünlerinden darı, pirinç, çavdar, bakla, tütün, hayvan pancarı üretiminin Doğu Anadolu Bölgesi üretimi içindeki payı yüksek olmakla beraber, bu ürünlerin dışında yer alan tarla ürünlerinin bölge üretimi içindeki payı oldukça düşük düzeydedir.

Tablo 22'de 1999 yılı itibariyle Bitlis ilinde üretilen tarla ürünlerinin Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye üretimi içindeki yeri verilmektedir.

TABLO 22 : TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE VERİM DURUMU (1999)

Ürün Adı	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Bitlis (3)		Üretim %	
	Üretim Ton	Verim Kg/Ha.	Üretim Ton	Verim Kg/Ha.	Üretim Ton	Verim Kg/Ha.	(3)/(1)	(3)/(2)
Toplam	59.343.348	-	4.337.824	0	188.845	0	0,32	4,35
Tahıllar	28.749.720	-	1.957.937	-	83.634	-	0,29	4,27
Buğday	18.000.000	1.941	1.313.400	1.280	80.471	1.215	0,45	6,13
Arpa	7.700.000	2.145	623.296	1.623	490	1.289	0,01	0,08
Çavdar	233.000	1.671	14.534	1.455	2.361	1.737	1,01	16,24
Yulaf	290.000	1.889	1.761	2.786	0	0	0,00	0,00
Kaplıca	8.800	1.412	0	0	0	0	0,00	0,00
Mısır	2.297.000	4.438	4.279	2.911	138	1.890	0,01	3,23
Darı	4.600	1.704	116	2.071	68	1.700	1,48	58,62
Pirinç	204.000	3.139	551	2.482	106	2.650	0,05	19,24
Kuşyemi	320	1.524	0	0	0	0	0,00	0,00
Mahlut	12.000	1.250	0	0	0	0	0,00	0,00
Baklagiller	1.360.300	-	79.665	-	840	-	0,06	1,05
Bakla	39.000	1.860	22	1.692	3	3.000	0,01	13,64
Bezelye	3.000	2.309	75	1.071	0	0	0,00	0,00
Nohut	560.000	906	32.342	900	24	800	0,00	0,07
Fasulye	237.000	1.365	31.794	1.371	813	1.447	0,34	2,56
Mercimek (yeşil)	80.000	829	2.221	924	0	0	0,00	0,00
Mercimek (kırmızı)	300.000	725	1.240	856	0	0	0,00	0,00
Börülce	2.300	904	0	0	0	0	0,00	0,00
Fiğ	130.000	562	11.245	497	0	0	0,00	0,00
Burçak	4.250	944	4	15	0	0	0,00	0,00
Diğerleri	4.750		722	-	0	-	0,00	0,00
Endüstriyel bitkiler	18.216.751	-	1.881.981	-	69.272	-	0,38	3,68
Tütün	243.468	941	13.411	1.424	5.031	1.340	2,07	37,51
Şeker pancarı	17.102.326	41.206	1.868.250	32.104	64.241	29.280	0,38	3,44
Keten (lif)	10	26	0	0	0	0	0,00	0,00
Kenevir (lif)	777	1.450	0	0	0	0	0,00	0,00
Haşhaş (kapsül)	31.332	359	0	0	0	0	0,00	0,00
Pamuk (kütü)	2.025.867	2.816	891	1.713	0	0	0,00	0,00
Pamuk (saf)	791.298	1.100	320	-	0	0	0,00	0,00
Anason	23.000	569	0	0	0	0	0,00	0,00
Diğerleri	24.540		0	-	0	-	0,00	0,00
Yağlı tohumlar	2.308.577	-	7.337	-	0	-	0,00	0,00
Susam	28.000	549	128	1.174	0	0	0,00	0,00
Ayçiçeği	950.000	1.602	6.672	1.474	0	0	0,00	0,00
Keten (tohum)	227	590	0	0	0	0	0,00	0,00
Kenevir (tohum)	55	103	0	0	0	0	0,00	0,00
Haşhaş (tohum)	31.332	359	0	0	0	0	0,00	0,00
Çiğit	1.157.583	1.609	537	0	0	0	0,00	0,00
Yerfıstığı	75.000	2.679	0	0	0	0	0,00	0,00
Soya	66.000	2.750	0	0	0	0	0,00	0,00
Aspir	50	1.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Kolza	330	1.765	0	0	0	0	0,00	0,00
Yumru bitkiler	8.708.000	-	410.904	-	35.099	-	0,40	8,54
Soğan (kuru)	2.500.000	22.166	41.795	15.514	1.982	6.061	0,08	4,74
Sarımsak (kuru)	86.000	7.415	812	5.377	0	0	0,00	0,00
Patates	6.000.000	27.298	367.504	19.578	32.661	19.795	0,54	8,89
Hayvan pancarı	122.000	45.252	793	24.781	456	28.500	0,37	57,50

KAYNAK : DİE

Sebze Ürünleri Üretimi:

Bitlis ilinde sebze ekimi ve üretimi oldukça önemsiz düzeydedir. 1990'lardan sonra sebze üretiminde gerek ekilen alan gerekse üretim miktarı ve değeri açısından bir gelişme olmakla beraber, ilin Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi sebze ekimi ve üretimi içerisindeki payı hala çok düşüktür.

İlde sebzeçilik, daha ziyade Ahlat ve Adilcevaz ilçelerinde yapılmakta olup üretilen sebze ürünleri yerel tüketimi dahi karşılayabilecek düzeyde değildir. Dolayısıyla, ilin sebze talebi başta İlçel olmak üzere diğer illerden karşılanmaktadır.

İl tarım alanlarının %7 (922 hektar) gibi oldukça az bir bölümünde yapılan sebze yetiştiriciliğinde ağırlıklı olarak meyvesi yenen sebzeler grubu içerisinde yer alan kavun, karpuz, domates üretimi yapılmaktadır. 1999 yılında Bitlis ilinde 8.850 ton sebze üretimi yapılmış olup 1.115 milyar TL üretim değeri elde edilmiştir. Bu üretim değerinin %69,1'ini (670 milyar TL) meyvesi yenen sebzeler, %20,7'sini (231 milyar TL) yaprağı yenen sebzeler, %13,6'sını (152 milyar TL) baklagil sebzeler ve %5,6'sını (62 milyar TL) da soğansı yumru ve kök sebzeler oluşturmaktadır. Üretilen sebze ürünlerinin %80'i pazarlanmakta, pazarlanan sebze ürünlerinin değeri ise 890 milyar TL'dir.

Bitlis ili sebze ürünleri üretimi Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye açısından incelendiğinde, ilde üretilen sebze ürünlerinin hemen hemen hepsi gerek Türkiye üretimi içinde gerekse bölge sebze ürünleri üretimi içinde önemli bir yer tutmadığı görülmektedir.

Bitlis ili sebze ürünleri üretimi ve Türkiye ile Doğu Anadolu Bölgesi sebze ürünleri üretimi içinde payı, 1999 yılı itibariyle, Tablo 23'de verilmiştir.

TABLO 23 : SEBZE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE BİTLİS'İN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1999)

	ÜRETİM (Ton)			%	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
Toplam	22.083.352	513.738	8.850	0,04	1,72
Yaprağı yenen sebzeler	1.633.680	50.708	2.353	0,14	4,64
Lahana (baş)	621.000	46.784	2.353	0,38	5,03
Lahana (yaprak)	96.000	332	0	0,00	0,00
Enginar	25.800	0	0	0,00	0,00
Kereviz	16.500	0	0	0,00	0,00
Marul (göbekli)	197.000	756	0	0,00	0,00
Marul (kıvırcık)	110.000	57	0	0,00	0,00
Ispanak	200.000	2.305	0	0,00	0,00
Pırasa	314.000	53	0	0,00	0,00
Pazı	7.650	25	0	0,00	0,00
Semizotu	1.900	9	0	0,00	0,00
Tere	1.200	25	0	0,00	0,00
Dereotu	1.550	38	0	0,00	0,00
Nane	3.800	34	0	0,00	0,00
Maydanoz	35.500	290	0	0,00	0,00
Roka	1.780	0	0	0,00	0,00
	-	0	0		
Baklagil sebzeleri	622.000	20.498	614	0,10	3,00
Fasulye	471.000	18.414	596	0,13	3,24
Bakla	45.000	362	0	0,00	0,00
Bezelye	55.000	33	0	0,00	0,00
Barbunya fasulye	40.000	1.689	18	0,05	1,07
Börülce	11.000	0	0	0,00	0,00
Meyvesi yenen sebzeler	19.122.500	423.881	5.477	0,03	1,29
Bamya	24.500	60	0	0,00	0,00
Balkabağı	66.000	1.151	69	0,10	5,99
Kavun	1.793.000	56.642	1.089	0,06	1,92
Karpuz	3.932.000	138.140	2.465	0,06	1,78
Kabak (sakız)	263.000	4.889	97	0,04	1,98
Hıyar	1.650.000	45.175	479	0,03	1,06
Patlıcan	976.000	9.431	85	0,01	0,90
Domates	8.956.000	143.613	1.000	0,01	0,70
Biber (dolmalık)	393.000	18.820	119	0,03	0,63
Biber (sivri)	1.069.000	5.960	74	0,01	1,24
Soğans, yumru ve kök sebzeler	628.660	18.651	406	0,06	2,18
Sarımsak (taze)	22.600	486	8	0,04	1,65
Soğan (taze)	218.000	15.392	354	0,16	2,30
Havuç	239.000	1.089	6	0,00	0,55
Turp (bayır)	21.500	796	10	0,05	1,26
Turp (kımız)	126.000	736	23	0,02	3,13
Yerelması	460	3	0	0,00	0,00
Şalgam	1.100	149	5	0,45	3,36
Diğer sebzeler	76.512	0	0	0,00	0,00
Karnabahar	76.500	0	0	0,00	0,00
Kuşkonmaz	12	0	0	0,00	0,00

Meyve Ürünleri Üretimi:

Bitlis ili tarıma elverişli topraklarının yaklaşık %1,1'lik (1.544 ha) bölümünde meyvecilik yapılmaktadır. İlde çok çeşitli meyveler üretilmekle birlikte, ceviz dışında üretilen ürünlerin ülke meyve üretimi içindeki payı çok düşüktür.

Daha önce de belirtildiği gibi, Bitlis ili bitkisel üretimi içerisinde, tarla ürünlerinden sonra ikinci sırayı meyve ürünleri almaktadır. İlde 1999 yılı itibariyle 8.096 ton meyve ürünleri üretilmiş ve bu ürünlerin toplam üretim değeri 3.518 milyar TL'dir. 1999 yılı itibariyle il bitkisel üretim değerinin %14,4'ünü oluşturan meyve üretim değeri içinde en yüksek payı %83,7 ile sert kabuklu meyveler oluşturmaktadır. Meyve ürünleri üretim değeri içinde ikinci sırayı yumuşak çekirdekli ürünler almaktadır. Elma, armut, ayva gibi ürünlerin oluşturduğu yumuşak çekirdekli ürünlere ait üretim değeri, meyve üretim değerinin %8,3'ünü (291 milyar TL.) oluşturmaktadır. İl meyve üretim değeri içinde taş çekirdekli meyvelerin payı %4,4 (154 milyar TL), üzüksü meyvelerin payı ise 129 milyar TL üretim değeri ile %3,7'dir.

Sert kabuklu meyve ürünleri üretimi içinde ise ilk sırada ceviz yer almaktadır. 1999'da ilde 4.160 ton ceviz üretilerek 2.600 milyar TL'lik bir üretim değeri elde edilmiştir. Bu üretim değeri sert kabuklu meyveler grubunun %88,3'ünü oluştururken, toplam meyve üretim değerinin de %74'ünü teşkil etmektedir. Ceviz dışında sert kabuklu meyve üretimi içinde ilde üretilen antep fıstığı, badem, fındık ve kestane ürünleri de bulunmakla beraber, bu ürünlerin gerek üretim miktarı gerekse üretim değeri oldukça önemsiz düzeydedir.

Bitlis ili meyve üreticiliğinde ceviz dışında önemli sayılabilecek ürünler arasında elma, armut gelirken gerek bu ürünlerin gerekse diğer meyve ürünlerinin üretim miktarları ve üretim değerleri çok küçük seviyededir.

Tablo 24'te il meyve ürünleri üretiminde önemli sayılabilecek ürünlerin 1996-1999 dönemi üretim miktarı ve değerleri verilmiştir.

TABLO 24: BİTLİS İLİ MEYVE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ (Üretim=Ton, Değer=Milyar TL)

Ürün Adı	1996		1997		1998		1999	
	Ton	Değer	Ton	Değer	Ton	Değer	Ton	Değer
Elma	839	25	939	50	1.017	88	1.016	148
Armut	695	29	690	34	711	64	732	142
Zerdali	572	18	608	40	600	54	600	78
Kiraz	172	7	149	12	160	19	160	35
Ceviz	4.006	429	3.929	908	4.532	2.471	4.160	2.600
Dut	118	6	103	7	122	16	122	24
Üzüm	550	14	543	25	543	62	543	98

KAYNAK : DİE

Bitlis ili meyve ürünleri üretimini Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri incelendiğinde, özellikle ceviz üretiminin dışında kalan diğer meyve ürünleri üretiminin önemli bir yer tutmadığı dikkati çekmektedir.

İl meyve ürünleri üretiminin Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 25’de verilmektedir.

Örtü Altı Ürünler Üretimi:

Bitlis ilinde başta Ahlat, Adilcevaz ilçeleri olmak üzere örtü altı sebze üretimi de yapılmaktadır. Daha ziyade domates, hıyar, marul gibi sebze ürünlerinin üretildiği bu seralarda üretilen ürünler yerel pazarlarda satılmaktadır. Ancak gerek üretim miktarı gerekse üretim değeri açısından incelendiğinde, ilde örtü altı sebze ürünleri üretimi oldukça düşük durumda olduğu görülürken, üretim miktarı yerel talebi karşılayacak düzeyde değildir.

TABLO 25: MEYVE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE AĞAÇ SAYISI (1999)

	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Bitlis (3)		Üretim %	
	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)	(3)/(1)	(3)/(2)
Toplam	600.652.100	13.069.237	15.604.272	457.646	663.609	8.096	0,06	1,77
Yumuşak çekirdekli	55.123.000	2.968.700	3.216.947	92.288	151.708	1.753	0,06	1,90
Ammut	12.820.000	360.000	1.135.906	24.996	72.847	732	0,20	2,93
Ayva	3.730.000	92.000	126.188	2.112	875	5	0,01	0,24
Elma	37.930.000	2.500.000	1.949.647	65.038	77.986	1.016	0,04	1,56
Muşmula	355.000	4.700	5.206	142	0	0	0,00	0,00
Yenidünya	288.000	12.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Taş çekirdekli	150.855.000	1.966.200	9.916.019	254.996	122.710	975	0,05	0,38
Erik	8.485.000	195.000	372.440	9.454	9.850	49	0,03	0,52
İğde	475.000	5.400	33.363	230	0	0	0,00	0,00
Kayısı	13.030.000	335.000	7.703.536	209.589	9.110	88	0,03	0,04
Zerdali	2.460.000	43.000	780.533	12.522	61.500	600	1,40	4,79
Kiraz	9.675.000	250.000	363.190	9.414	26.445	160	0,06	1,70
Kızılcık	1.380.000	12.800	56.681	898	0	0	0,00	0,00
Şeftali	14.130.000	400.000	267.603	5.694	1.435	5	0,00	0,09
Vişne	5.720.000	125.000	338.673	7.195	14.370	73	0,06	1,01
Zeytin	95.500.000	600.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Turuncgiller	28.087.800	2.263.400	0	0	0	0	0,00	0,00
Limon	5.710.000	520.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Portakal	12.390.000	1.100.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Mandalina	8.955.000	500.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Turunç	92.800	3.400	0	0	0	0	0,00	0,00
Altıntop	940.000	140.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Sert kabuklular	349.665.000	786.000	1.578.978	27.194	372.486	4.674	0,59	17,19
Antep fıstığı	43.010.000	40.000	142.857	277	39.900	87	0,22	31,41
Ceviz	4.825.000	120.000	834.062	21.854	159.816	4.160	3,47	19,04
Badem	4.210.000	43.000	430.609	4.635	1.900	3	0,01	0,06
Fındık	295.250.000	530.000	170.580	424	170.000	420	0,08	99,06
Kestane	2.370.000	53.000	870	4	870	4	0,01	100,00
Üzümsü meyveler	16.921.300	3.989.405	892.328	83.168	16.705	694	0,02	0,83
Çilek	9.400	129.000	305	2.920	0	0	0,00	0,00
Dut	2.925.000	65.000	836.767	21.455	9.150	122	0,19	0,57
İncir	9.840.000	275.000	32.366	473	2.900	5	0,00	1,06
Keçiboynuzu	350.000	14.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Muz	1.227	34.000	0	0	0	0	0,00	0,00
Nar	3.140.000	58.000	16.941	158	4.655	24	0,04	15,19
Trabzon hurması	540.000	11.500	6.254	70	0	0	0,00	0,00
Üzüm	535.000	3.400.000	17.994	58.092	117	543	0,02	0,93
Kivi	115.800	840	0	0	0	0	0,00	0,00
Ahududu	315	1.780	0	0	0	0	0,00	0,00
Avakado	10.500	285	0	0	0	0	0,00	0,00
Çay	-	1.095.532	-	0	-	0	0,00	0,00

KAYNAK : DİE

Yem Bitkileri Üretimi:

Bitlis'te bitkisel üretime elverişli toprakların oldukça sınırlı düzeyde olması, hayvancılığın öteden beri en önemli ekonomik faaliyetlerden biri olmasını kaçınılmaz kılmıştır. İlde çayır ve mera alanlarının fazla olmasının yanısıra (çayır ve mera alanları il topraklarının %35'ini kaplamaktadır), yem bitkileri üretimi için ayrılan alanlar da bulunmaktadır. Toplam 9.735 hektar alanda yapılan yem bitkileri üretiminde daha ziyade yonca ve korunga üretimi yapılmaktadır.

Tablo 26'da ilde üretilen yem bitkileri üretiminin ekilen alan ve üretim miktarı itibarıyla dağılımı verilmiştir.

TABLO 26: BİTLİS İLİ YEM BİTKİLERİ ÜRETİMİ

Ürünler	Alan (Ha)		Üretim (Ton)			
	Ekilen	Hasat Edilen	Dane	Hasıl	Yeşil Ot	Kuru Ot
Mısır	-	-	-	-	-	-
Fiğ	-	-	-	-	-	-
Burçak	-	-	-	-	-	-
Yonca	8.560	8.560	21	-	1.700	62.920
Korunga	1.175	1.175	100	-	1.700	4.875
Toplam	9.735	9.735	121	-	3.400	4.875

KAYNAK: DİE

Tarımsal Araç ve Gereç Durumu:

Bitlis'te modern tarım araçları kullanımı çok sınırlıdır. Tarımda makineleşme Türkiye geneline göre çok geç başlamıştır. 2000 yılı itibarıyla ulaşılan düzey, Türkiye genelinin oldukça gerisindedir.

İldeki traktör sayısı 1950'de yalnızca bir iken, 1961'de 41'e 1970'te 395'e, 1979'da 788'e yükselirken 1999'da 1.203'e çıkmıştır.

Bitlis'te traktör kullanımındaki artışla, ekili alanların (özellikle 1960 ve 1970'lerdeki) genişlemesi arasında yakın bir ilişki vardır. Buna karşın, ilde traktör başına düşen ekili alan Türkiye genelinin oldukça altındadır. 1979'da Bitlis'te traktör başına düşen ekili alan yaklaşık 63 ha iken, Türkiye genelinde 37 hektar idi. 1999 yılına gelindiğinde ilde traktör başına düşen ekili alan 64 ha olurken, Türkiye genelinde bu sayı 20 ha olmuştur. 1999 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde traktör başına düşen ekili alan ise 36 hektardır.

1970'lere değin Bitlis'te diğer modern tarım araçlarının kullanımı çok düşük iken, bu yıllarda bu alanda da sınırlı bir gelişme görülürken, 1999 yılına gelindiğinde modern tarım araçlarının kullanımının Türkiye genelinin ve bölge ortalamasının oldukça altında olduğu görülmektedir. Nitekim, 1999 yılı itibariyle Bitlis'te harman makinesi başına 620 ha ekilen alan düşerken, motopomp başına 363 ha, kimyevi gübre dağıtıcısı başına 461 ha alan düşmektedir. Türkiye genelinde ise harman makinesi başına 131 ha, motopomp başına 53 ha ve kimyevi gübre dağıtıcısı başına 63 ha ekili alan düşmektedir.

İl tarımında kullanılan tarımsal araç ve aletlerden karasaban sayısı incelendiğinde ise, 1979'da 6.455 olan karasaban sayısının 1994'te 3.710'a düştüğü, 1999'da ise 8.671'e yükseldiği dikkati çekmektedir. Aynı yıllarda karasaban sayısının artması, il tarımının henüz modernleşmeden uzak olduğunu, ekime açılan toprakların geleneksel tarım araçlarıyla da işlendiğini göstermektedir. 1999 yılı itibariyle Bitlis'te karasaban başına ortalama 9 ha ekili alan düşerken, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 78 ha, Türkiye genelinde ise 101 hektar alan düşmektedir.

Tablo 27'de 1999 yılı itibariyle Bitlis ilinde bulunan tarımsal araç ve gereç sayısı, Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli ile mukayeseli olarak verilmektedir.

TABLO 27: İL TARIMSAL ARAÇ VE GEREÇ SAYISI (1999)

Tarımsal Araç ve Gereç Adı	MİKTAR (Adet)			(%)	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3)/(1)	(3)/(2)
Karasaban	178.052	37.896	8.671	4,87	22,88
Hayvan pulluğu	308.824	20.933	907	0,29	4,33
Kulaklı traktör pulluğu	866.322	39.543	1.137	0,13	2,88
Döner kulaklı traktör pulluğu	20.565	963	23	0,11	2,39
Ark pulluğu	47.608	1.814	11	0,02	0,61
Diskli traktör pulluğu	59.476	1.722	47	0,08	2,73
Diskli anız pulluğu (Vanvey)	37.528	969	2	0,01	0,21
Anız pulluğu	21.492	794	0	0,00	0,00
Toprak frezesi (Rotovator)	31.296	433	4	0,01	0,92
Kültüvatör	395.547	21.277	770	0,19	3,62
Merdane	57.533	2.798	51	0,09	1,82
Diskli ve diğer tırmıklar	180.614	13.818	228	0,13	1,65
Dişli tırmık	352.817	12.137	29	0,01	0,24
Karma tırmık	26.782	4.618	570	2,13	12,34
Ot tırmığı	68.601	25.685	287	0,42	1,12
Traktörle çekilen çapa makinası	122.189	961	7	0,01	0,73
Tahıl mibzeri	82.909	3.092	671	0,81	21,70
Kombine tahıl mibzeri	146.715	1.330	29	0,02	2,18
Pancar mibzeri	8.624	998	19	0,22	1,90
Üniversal mibzer	71.351	98	0	0,00	0,00
Patates dikim makinası	9.249	225	5	0,05	2,22
Çiftlik gübre dağıtıcısı	1.433	309	180	12,56	58,25
Kimyevi gübre dağıtıcısı	287.503	7.041	167	0,06	2,37
Orak makinası	66.415	4.044	129	0,19	3,19
Balya makinası	7.985	467	1	0,01	0,21
Harman makinası	137.396	10.741	124	0,09	1,15
Tınaz makinası	23.510	5.473	34	0,14	0,62
Döven	73.152	15.733	39	0,05	0,25
Sapdöver	89.377	13.180	212	0,24	1,61
Kendi yürür biçer döver	12.563	481	2	0,02	0,42
Patates sökme makinası	13.859	302	0	0,00	0,00
Kombina patates sökme makinası	329	1	0	0,00	0,00
Pancar sökme makinası	7.956	654	0	0,00	0,00
Kombina pancar sökme makinası	2.549	19	0	0,00	0,00
Hayvanla çekilen çayır biçme makinası	1.798	1.592	0	0,00	0,00
Traktörle çekilen çayır biçme makinası	32.670	9.335	374	1,14	4,01
Selektör	3.665	203	0	0,00	0,00
Yem kırma makinası	18.175	765	4	0,02	0,52
Sap keser	12.069	303	0	0,00	0,00
Tarımsal mücadele uçağı	49	0	0	0,00	0,00
Sırt pulverizatörü	568.160	8.733	96	0,02	1,10
Kuyruk milinden hareketli pulverizatör	210.300	3.180	10	0,00	0,31
Motorlu pulverizatör	67.048	2.311	24	0,04	1,04
Tozlayıcı	37.604	181	7	0,02	3,87
Atomizör	101.157	976	18	0,02	1,84
Santrüfuj pompa	84.910	3.653	36	0,04	0,99
Motopomp (elektrik motorlu)	143.560	5.495	54	0,04	0,98
Motopomp (termik motorlu)	196.714	2.836	158	0,08	5,57
Derin kuyu pompa	80.398	1.503	31	0,04	2,06
Yağmurlama tesisi	175.694	1.187	186	0,11	15,67
Krema makinası	288.949	85.188	636	0,22	0,75
Kuluçka makinası	918	46	0	0,00	0,00
Civciv makinası	1.561	37	0	0,00	0,00
Süt sağma makinası(sabit)	5.763	157	1	0,02	0,64
Süt sağma makinası(seyyar)	77.911	646	0	0,00	0,00
Tarım arabası(Römork)	908.047	44.883	1.135	0,12	2,53
Su tankeri (tarımda kullanılan)	158.951	2.293	38	0,02	1,66
Traktör	924.471	45.087	1.203	0,13	2,67

KAYNAK: DİE

Gübre Kullanımı:

İlde kimyasal gübre kullanımı çok sınırlıdır. Tarımsal üreticiler genellikle doğal gübre kullanmaktadır. 1965 yılında ilde toplam 41 ton gübre kullanılmışken, bu rakam 1975'te 1.750 tona, 1980'de 6.200 tona, 1999'da ise 13.344 tona yükselmiştir. Ancak, Bitlis'te tüketilen gübrenin Türkiye içindeki payında herhangi bir değişme olmamıştır. Diğer yandan 1970'lerin sonunda Türkiye genelinde hektar başına kullanılan gübre miktarı yaklaşık 450 kg iken, 1999'da 607 kg'a yükselmiştir. Bitlis'te ise 1978'de hektar başına 121 kg. gübre kullanılırken, 1999'da bu rakam 174 kg olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 28'de Bitlis ili gübre kullanımının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yeri verilmiştir.

TABLO 28: BİTLİS İLİ GÜBRE KULLANIMININ TÜRKİYE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1999)

Kullanılan Gübre	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3)/(1) %	(3)/(2) %
% 21 Azotlu	7.072.821	251.607	9.478	0,13	3,77
% 16 -18 Fosforlu	3.751.150	204.236	3.825	0,10	1,87
% 48 - 52 Potaslı	161.350	4.793	41	0,03	0,86
Toplam	10.985.321	460.636	13.344	0,12	2,90

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, 1999 yılı itibariyle Bitlis ilinde kullanılan gübre miktarı 13.344 ton olup bu tüketim Doğu Anadolu Bölgesi tüketiminin %2,9'unu, Türkiye genelinin ise %1'ini oluşturmaktadır.

4.5.3. Hayvancılık

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bitlis'te, zengin bir hayvan varlığı ve hayvancılık geleneği bulunmasına ve hayvancılığın il ekonomisi içerisinde önemli bir geçim kaynağı olmasına rağmen, hayvancılık yine de pek gelişmemiştir. Bitkisel üretime elverişli ekilebilir arazinin sınırlı olması ve ilde mera alanlarının yaygınlığı, hayvancılığın öteden beri önemli bir ekonomik faaliyet olmasını

doğurmaktadır. Bununla beraber, hayvancılık oldukça ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. İlde hayvancılık faaliyetleri hemen hemen tümüyle aile işletmeciliği şeklindedir. Aileler hayvancılığı babadan kalma geleneksel yöntemlerle yapmaktadır. Hayvancılık il genelinde dağılmış durumda olup modern işletmeler yok denecek kadar azdır.

Bitlis'te hayvancılık, bitkisel üretimin yanında, ek bir uğraş olarak yürütülmektedir. Nitekim, 1991 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına bakıldığında, tarımsal işletmelerin %2,7'si gibi oldukça düşük bir bölümünde yalnızca hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı, tarımsal işletmelerin %81,7'lik bölümünde ise bitkisel üretim ve hayvancılığın bir arada yapıldığı görülmektedir.

İl hayvan yetiştiriciliğinde geleneksel yöntemlerin yaygın olarak kullanılması beraberinde de bir çok sorunları doğurmaktadır. Bu sorunların başında ise hayvan sağlığı gelmektedir. İlde hayvan barınakları büyük oranda hijyenik koşullardan uzak ve sağlıklı olması, hayvanların uzun kış aylarında yeterli miktarda temiz hava ve güneş ışığı alamamaları ve dolayısıyla hayvanların hastalanmasına ve hayvan ölümlerine neden olmaktadır. Hayvan yetiştiriciliğinde uygulanan bu ve benzeri ilkel yöntemlerin sonucunda verim düzeyinde de önemli azalmalar meydana gelmektedir.

İlde devletin yürüttüğü ıslah çalışmaları 1970'lerde başlamakla beraber, kültür ırkı ve melez ırk hayvan sayıları halen çok düşük düzeydedir. İl hayvan varlığı içerisinde yerli ırk hayvanların çoğunlukta olması ve bu hayvanlara ait verim düzeyinin de düşük olması, hayvansal ürünler üretiminin sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Coğrafi bakımdan Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir parçası olan ve Van Gölü'nün etrafında bulunan dağlık bölgeyi kaplayan il toprakları, iklim ve doğa koşulları açısından daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine elverişlidir.

Özellikle Süphan ve Nemrut gibi yüksek dağların eteklerinde bulunan yayla ve meralarda daha çok küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Bölgede hayvancılık

küçük aile işletmeciliği şeklinde olup büyük sürüler daha ziyade göçebe aşiretlere aittir.

4.5.3.1. Hayvan Varlığı

Bitlis ili hayvan varlığı içerisinde ağırlıklı olarak küçükbaş hayvanlar bulunmaktadır. Bununla beraber 1980'li yılların sonuna kadar il hayvancılığında büyükbaş hayvan sayısı da önemli boyutlarda idi. Ancak bölgede yaşanan terör olayları sonucunda özellikle büyükbaş hayvan sayısında önemli azalmalar meydana gelmiştir.

Bitlis'te 1950'lere değin, yetiştirilen en önemli hayvan kıl keçisiydi. Ancak 1950'lerin ortalarından başlayarak koyun yetiştiriciliği de önem kazanmış ve koyun sayısı kıl keçisi sayısının yaklaşık olarak dört katına ulaşmıştır.

İl hayvancılığı içerisinde tavuk yetiştiriciliğinin yanı sıra bal üretimine yönelik olarak arıcılık faaliyetleri de önemini korumaktadır.

Büyükbaş Hayvan Varlığı:

Bitlis ili büyükbaş hayvan varlığı içerisinde ağırlıklı olarak sığır yer almaktadır. Büyükbaş hayvancılık faaliyetleri içinde manda yetiştiriciliği ise oldukça azdır. İl sığır varlığının yapısı incelendiğinde; sığır varlığı içerisinde ağırlığın yerli ırk sığırlara ait olduğu dikkati çekmektedir. 1999 yılı itibariyle 77.060 baş olan il sığır varlığının %74'ü yerli ırk sığırlardan, %19,5'i melez ırk, %6,5'i de kültür ırkı sığırlardan oluşmaktadır. İlde kültür ırkı sığır sayısının en fazla olduğu ilçe Ahlat'tır. 5.293 baş sığır varlığına sahip olan Ahlat ilçesi sığır varlığının, %47,7'sini kültür ırkı, %35,9'unu melez ırkı, %16,4'ünü ise yerli ırk sığırlar oluşturmaktadır.

Büyükbaş hayvan varlığının ilçeler itibariyle dağılımı incelendiğinde; büyükbaş hayvan (özellikle sığır) varlığının önemli bir bölümünün başta Merkez ilçe olmak üzere Mutki ve Güroymak ilçelerinde olduğu görülmektedir. Merkez ilçedeki mevcut sığır sayısı, il sığır varlığının %26'sını oluştururken, Mutki %25,4'ünü ve Güroymak da %20'sini oluşturmaktadır. Bitlis'te sığır sayısının en az olduğu ilçe

ise Adilcevaz'dır. Adilcevaz ilçesinin il sığır varlığı içindeki payı %4,8 iken, bunu %6,6 ile Tatvan, %6,9 ile Ahlat ve %10,3 pay ile de Hizan ilçesi izlemektedir.

İl büyükbaş hayvan varlığı içinde manda sayısı incelendiğinde, Bitlis'te 2.530 baş olan manda varlığının büyük bölümünün Mutki ve Güroymak ilçelerinde olduğu görülür. 1999 yılı itibariyle il manda varlığının %51,4'ü Mutki'de, %47,2'si de Hizan'da bulunmaktadır.

Bitlis ili büyükbaş hayvan varlığının ilçeler itibariyle dağılımı Tablo 29'da verilmiştir.

**TABLO 29: İLÇELER İTİBARIYLA BÜYÜKBAŞ HAYVAN VARLIĞI
(1999)**

İlçe Adı	SİĞİR (Baş)				MANDA (Baş)
	Kültür	Melez	Yerli	Toplam	
Merkez	1.350	9.860	8.850	20.060	23
Adilcevaz	483	1.293	1.893	3.669	12
Ahlat	2.526	1.900	867	5.293	-
Güroymak	125	1.580	13.700	15.405	1.195
Hizan	168	303	7.490	7.961	-
Mutki	53	15	19.500	19.568	1.300
Tatvan	285	59	4.760	5.104	-
TOPLAM	4.990	15.010	57.060	77.060	2.530

KAYNAK : DİE

Bitlis ili büyükbaş hayvan varlığı geçmiş yıllar itibariyle incelendiğinde sığır sayısının 1990'ların ikinci yarısından itibaren düşüş gösterdiği dikkati çekmektedir. İlde 1985 yılında 96.020 olan sığır sayısı 1989'da 104.928'e yükselirken, 1994'te 114.290 başa çıkmıştır. Ancak, bölgede yaşanan terör olaylarının olumsuz etkilerinin neticesinde, il sığır varlığında da önemli düşüşler meydana gelmiştir. Sığır sayısı 1995 yılında %22,6, 1996'da %1,1, 1997'de ise %31,9 oranında azalarak 59.630 baş düzeyine kadar inmiştir. 1997-1999 döneminde ise il sığır varlığı %29,2 oranında artış göstermiştir.

Tablo 30'da il sığır varlığının yıllar itibariyle gelişimi verilmektedir.

TABLO 30: BITLİS İLİ SIĞIR VARLIĞININ GELİŞİMİ

Yıllar	Adet	Değişim	
		Adet	(%)
1989	104.928	-	-
1992	110.790	5.862	5,59
1993	110.410	-380	-0,34
1994	114.290	3.880	3,51
1995	88.500	-25.790	-22,57
1996	87.560	-940	-1,06
1997	59.630	-27.930	-31,90
1998	61.110	1.480	2,48
1999	77.060	15.950	26,10

KAYNAK : DİE

Sığır varlığının yapısı Türkiye geneli ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırıldığında, 1999 yılı itibariyle il kültür ırkı sığır varlığı oranının Türkiye genelinin (%16,1) bir hayli altında olduğu görülürken, Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasının (%7,4) da çok az altında olduğu dikkati çekmektedir. Bitlis ili sığır varlığının Türkiye geneli ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki payı ise sırasıyla %0,7 ve %3,1 gibi düşük seviyededir.

Küçükbaş Hayvan Varlığı:

Bitlis ilinde başta koyun ve keçi olmak üzere ağırlıklı olarak küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. İl toprakları, iklim özellikleri ve doğa koşulları bakımından daha çok küçükbaş hayvancılığa uygundur. Bölgede yetiştirilen koyunlar Morkaraman ve Akkaraman cinsi olup et, süt, yapağı verimleri yüksektir. Keçiler ise kıl keçisidir.

1999 yılı itibariyle il genelinde 586.310 baş koyun, 156.310 baş da kıl keçisi bulunmaktadır. Koyun varlığının ilçeler itibariyle dağılımı incelendiğinde, koyun varlığının büyük bir bölümünün başta Adilcevaz olmak üzere Ahlat ve Mutki ilçelerinde olduğu dikkati çekmektedir. İl keçi varlığı ise daha ziyade başta Mutki olmak üzere Merkez ve Hizan ilçelerinde bulunmaktadır.

Tablo 31’de Bitlis ili küçükbaş hayvan varlığının ilçeler itibariyle dağılımı verilmektedir.

TABLO 31 : İLÇELER İTİBARIYLA KÜÇÜKBAŞ HAYVAN VARLIĞI (1999)

İlçe Adı	Koyun (Yerli)		Keçi (Kıl)	
	Adet	%	Adet	%
Merkez	62.500	10,66	36.000	23,03
Adilcevaz	118.250	20,17	6.630	4,24
Ahlat	115.560	19,71	6.080	3,89
Güroymak	72.000	12,28	15.000	9,60
Hizan	53.000	9,04	23.600	15,10
Mutki	90.000	15,35	65.000	41,58
Tatvan	75.000	12,79	4.000	2,56
TOPLAM	586.310	100,00	156.310	100,00

KAYNAK : DİE

İl küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde 1950'lere kadar ağırlıklı olarak keçi hakimdi. Ancak bu yıllardan sonra koyun yetiştiren aile sayısının hızla artması sonucu, il koyun varlığında da önemli artışlar yaşanmıştır. 1960'da 247.542 olan koyun sayısı, 1979'da 638.980'e, 1989'da ise 827.640'a yükselmiştir. Ancak, bölgede yaşanan terör olayları neticesinde koyun varlığında da önemli azalmalar yaşanmıştır. İl koyun varlığı 1992'de 696.790'a, 1994'te 541.960'a, 1998'de ise en düşük seviyesi olan 528.700'e düşmüştür.

Kümes Hayvanları Varlığı:

Bitlis'te kümes hayvanları yetiştiriciliğinde daha ziyade yumurta tavukçuluğu yapılmaktadır. İlde yumurta tavukçuluğu bütün ilçelerde yapılmakla birlikte, Tatvan ve Merkez ilçede yumurta tavukçuluğu daha yaygındır. Et tavukçuluğu ise genelinde Mutki, Güroymak, Adilcevaz ve Merkez ilçede yapılmaktadır. Tablo 32'de Bitlis ili kümes hayvanları varlığının ilçeler itibarıyla dağılımı verilmektedir.

TABLO 32: İLÇELER İTİBARIYLA KÜMES HAYVANLARI VARLIĞI (Adet) (1999)

İlçe Adı	Yumurta Tavuğu	Et Tavuğu	Ördek	Hindi	Kaz
Merkez	28.000	5.000	1.500	3.000	1.500
Adilcevaz	14.000	7.000	3.000	6.000	5.000
Ahlat	19.000	-	300	8.000	400
Güroymak	15.000	7.800	9.500	18.500	8.500
Hizan	15.800	-	-	2.400	-
Mutki	15.000	10.000	1.000	2.000	1.500
Tatvan	25.300	-	600	2.000	800
TOPLAM	132.100	29.800	15.900	41.900	17.700

KAYNAK : DİE

Arıcılık Faaliyetleri:

Bitlis ili hayvancılık faaliyetleri içinde arıcılık da önemli bir ekonomik uğraştır. İlde arıcılık çok eski tarihlerden beri yapılmakla birlikte 1993-1999 döneminde bir gerileme yaşanmıştır. 1993 yılında il genelinde 45.868 olan kovan sayısı, 1994'te 47.202 olmasına rağmen daha sonraki yıllarda devamlı olarak düşerek 1997'de 29.000'e, 1998'de ise en düşük seviyesi olan 21.135'e inmiştir. 1999 yılında ise kovan sayısı bir önceki yıla göre %94 oranında artarak 41.000'e yükselmiştir. 1993 yılında Bitlis ilindeki arı kovanı sayısı Türkiye genelinin %1.2'sini oluştururken, bu oran 1999 yılı itibariyle %9.6 düzeyine gerilemiştir.

İlde arıcılık faaliyetlerinde bulunan köy sayısı 118 olup arıcılık yapan köyler daha çok Hizan, Mutki ve Merkez ilçedeki köylerden oluşmaktadır. 1999 yılı itibariyle 41.000 adet olan arı kovanı sayısının %39'u Merkez ilçede, %38'i ise Mutki ilçesinde bulunmaktadır. Yine ildeki kovanların %88,8'i yeni kovanlardan, %11,2'si de eski kovanlardan oluşmaktadır.

Tablo 33'de Bitlis ili arıcılık faaliyetleri ilçeler itibariyle verilmiştir.

TABLO 33: İLÇELER İTİBARIYLA ARICILIK FAALİYETLERİ (1999)

İlçe Adı	Köy Sayısı	Eski Kovan	Yeni Kovan	Bal Üretim (Ton)	Bal Mumu Üretim (Ton)
Merkez	20	1,400	14,620	500	45
Adilcevaz	4	-	580	8	1
Ahlat	4	-	2,000	30	-
Güroyamak	15	500	2,500	62	-
Hizan	40	2,100	900	21	1
Mutki	30	600	15,000	306	30
Tatvan	5	-	800	24	-
TOPLAM	118	4,600	36,400	951	77

KAYNAK : DİE

Bitlis ili hayvan varlığının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye hayvan varlığı içindeki yeri incelendiğinde; küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin bölge ve Türkiye içindeki payının nisbi olarak yüksek olduğu görülmektedir. 1999 yılı itibariyle ildeki koyun sayısı 586.310 olup bu miktar Türkiye genelinin %1,9'unu, Doğu Anadolu Bölgesi

toplam koyun varlığının ise %5,7'sini oluşturmaktadır. Yine küçükbaş hayvanlar arasında bulunan kıl keçisinde ise Bitlis, Türkiye toplamının %2,2'sini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %12,2'sine sahiptir.

Büyükbaş hayvan varlığı açısından Bitlis ili, özellikle manda sayısında yüksek bir paya sahiptir. İl manda varlığı, Türkiye genelinin %1,5'ini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %4,5'ini oluşturmaktadır. Bitlis ili sığır varlığının Türkiye içindeki payı ise %0,7 gibi düşük bir kısmı oluştururken, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %3,1'ini oluşturmaktadır.

Kümes hayvanları varlığının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yerine bakıldığında, ildeki hindi, ördek ve kaz sayısının Türkiye ve bölge içindeki payının tavuk (et ve yumurta tavukçuluğu) yetiştiriciliğine oranla daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. 1999 yılı itibariyle Bitlis ili tavuk sayısı Türkiye genelinin %0,7'sini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %1,3'ünü oluştururken, hindi ve ördek sayısı Türkiye'nin %1,1-1,2'sini, bölge toplamının ise %7'sini teşkil etmektedir.

Bitlis ili hayvan varlığının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri, karşılaştırmalı olarak Tablo 34'te verilmiştir.

TABLO 34: HAYVAN VARLIĞI BAKIMINDAN BİTLİS'İN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1999)

HAYVAN TÜRÜ	MİKTAR (Adet)			(%)	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3)/(1)	(3)/(2)
KÜÇÜKBAŞ HAYVAN					
Koyun	30.256.000	10.305.390	586.310	1,94	5,69
Koyun(merinos)	598.374	2.157	0	0,00	0,00
Koyun(Yerli)	21.369.957	7.310.265	440.106	2,06	6,02
Kuzu(Merinos)	232.626	1.013	0	0,00	0,00
Kuzu(Yerli)	8.055.043	2.991.955	146.204	1,82	4,89
Kıl keçisi	7.284.000	1.282.990	156.310	2,15	12,18
Kıl keçisi	5.253.976	922.984	110.272	2,10	11,95
Kıl keçisi Oğlağı	2.030.024	360.006	46.038	2,27	12,79
Tiftik keçisi	490.000	270	0	0,00	0,00
Tiftik keçisi	367.508	170	0	0,00	0,00
Tiftik keçisi Oğlağı	122.492	100	0	0,00	0,00
BÜYÜKBAŞ HAYVAN					
Sığır	11.054.000	2.458.140	77.060	0,70	3,13
Sığır(Kültür)	1.134.348	109.718	3.113	0,27	2,84
Sığır(Kültür melezi)	3.086.499	492.076	11.255	0,36	2,29
Sığır(Yerli)	2.950.108	958.136	42.725	1,45	4,46
Dana(Kültür)	647.652	71.722	1.877	0,29	2,62
Dana(Kültür melezi)	1.739.501	299.364	3.755	0,22	1,25
Dana(Yerli)	1.495.892	527.124	14.335	0,96	2,72
Manda	165.000	21.900	2.530	1,53	11,55
Manda	118.761	15.904	1.726	1,45	10,85
Manda Yavrusu	46.239	5.996	804	1,74	13,41
TEK TIRNAKLILAR					
At	309.000	75.980	1.260	0,41	1,66
Katır	125.000	15.220	2.300	1,84	15,11
Eşek.	555.000	72.760	1.940	0,35	2,67
Deve	1.350	10	0	0,00	0,00
Domuz	3.400	0	0	0,00	0,00
KÜMES HAYVANLARI					
Tavuk	239.747.937	12.545.300	161.900	0,07	1,29
Et Tavuğu	167.862.730	9.211.850	29.800	0,02	0,32
Yumurta Tavuğu	71.885.207	3.333.450	132.100	0,18	3,96
Hindi	3.762.516	594.899	41.900	1,11	7,04
Ördek	1.294.824	240.951	15.900	1,23	6,60
Kaz	1.670.916	637.105	17.700	1,06	2,78
Arı Kovanı	4.321.696	562.726	41.000	0,95	7,29
Açılan İpek Böceği Kutusu	4.964	0	0	0,00	0,00

KAYNAK : DİE

4.5.3.2. Hayvansal Ürünler Üretimi

Bitlis ili hayvansal ürünler üretiminin yapısı incelendiğinde ilde et ve süt üretiminde, miktar bazında, ağırlığın büyükbaş hayvan grubundan inek sütü ve sığır etinde olduğu görülürken, ilde yıllık ortalama olarak 61.000 ton süt, 3.000 ton kırmızı et, 26 milyon adet yumurta, 950-1.000 ton bal ve 785 ton yapağı üretildiği görülmektedir (Tablo 35).

TABLO 35: HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ VE BİTLİS'İN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1999)

	Miktar (Ton)			(%)	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3)/(1)	(3)/(2)
Süt	10.082.010	1.789.683	61.493	0,61	3,44
Koyun sütü	804.696	284.916	17.599	2,19	6,18
Kıl keçi sütü	231.420	52.190	4.338	1,87	8,31
Tiftik keçi sütü	5.161	0	0	0,00	0,00
İnek sütü	8.965.490	1.442.779	38.569	0,43	2,67
Manda sütü	75.243	9.798	987	1,31	10,07
Et (1)	511.297	55.965	3.224	0,63	5,76
Koyun eti	132.476	12.983	1.140	0,86	8,78
Kıl keçi eti	22.741	3.642	869	3,82	23,86
Tiftik keçi eti	953	0	0	0,00	0,00
Sığır eti	349.681	38.870	1.169	0,33	3,01
Manda eti	5.196	470	46	0,89	9,79
Deve eti	10	0	0	0,00	0,00
Domuz eti	240	0	0	0,00	0,00
Deri (adet)	11.262.624	1.187.163	120.206	1,07	10,13
Koyun derisi	7.665.346	707.457	62.250	0,81	8,80
Kıl keçi derisi	1.326.844	208.946	50.809	3,83	24,32
Tiftik keçi derisi	57.689	11	0	0,00	0,00
Sığır derisi	2.178.127	268.481	6.950	0,32	2,59
Manda derisi	31.064	2.268	197	0,63	8,69
Deve derisi	36	0	0	0,00	0,00
Domuz derisi	3.518	0	0	0,00	0,00
Yapağı	45.665	15.072	785	1,72	5,21
Kıl	2.887	581	84	2,91	14,46
Tiftik	571	0	0	0,00	0,00
Beyaz et	609.594	19.480	0	0,00	0,00
Tavuk eti	596.854	19.480	0	0,00	0,00
Hindi eti	12.718	0	0	0,00	0,00
Ördek eti	4	0	0	0,00	0,00
Kaz eti	18	0	0	0,00	0,00
Yumurta (2)	880.626	25.308	1.679	0,19	6,63
Bal	67.259	8.971	951	1,41	10,60
Balmumu	4.073	362	76	1,87	20,99
İpek kozası	133	0	0	0,00	0,00

(1): Mezbaha, kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar.

(2): 16.000 adet yumurta 1 ton kabul edilmiştir.

Tablodan görüleceği gibi, 1999 yılı itibariyle il süt üretimi 61.493 ton olup bu üretim miktarı Doğu Anadolu Bölgesi üretiminin %3,4'ünü, Türkiye genelinin ise %6'sını oluşturmaktadır. İl süt üretimi içinde inek sütünün payı %62,7 iken, koyun sütünün payı %28,6, kıl keçisi sütünün payı %7,1'dir. 1999 yılında ilde üretilen kırmızı et miktarı ise 3.224 ton olup bunun %36,3'ünü sığır, %35,4'ünü koyun, %30'unu da kıl keçisi eti oluşturmaktadır. Kırmızı et üretiminde Bitlis ili Türkiye geneli içinde %6 oranında pay alırken, Doğu Anadolu Bölgesi üretimi içinde %5,8 pay almaktadır. İlde üretilen hayvansal ürünlerden deri, yapağı, kıl, bal üretiminde ise Bitlis, Türkiye üretimi içinde ortalama olarak %1-1,5, Doğu Anadolu Bölgesi üretimi içinde ise %5-10 arasında bir pay almaktadır.

İlde sağılan ve kesilen hayvan sayıları incelendiğinde, Bitlis'te sağılan hayvan sayısı içinde ağırlığın küçükbaş hayvanlarda olduğu (özellikle koyun) görülmektedir. Bununla beraber sağılan hayvanlar içerisinde büyükbaş hayvanların (inek) da önemli bir yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Sağılan hayvan sayısı bakımından, Bitlis'te sağılan inek sayısı Türkiye toplamının %7'sini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin de %3,2'sini oluştururken, sağılan koyun sayısı Türkiye genelinin %2,3'ünü, bölgenin %7,2'sini, sağılan kıl keçisi sayısı ise ülke toplamının %2,2'sini, bölgenin de %11,4'ünü oluşturmaktadır.

Bitlis ilinde kesilen hayvanlar içerisinde ağırlık küçükbaş hayvanlarda bulunmaktadır. İlde 1999 yılı itibariyle toplam 109.498 baş büyükbaş ve küçükbaş hayvan kesimi yapılmış olup bunun %94'ünü küçükbaş, %6'sını da büyükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. Kesilen küçükbaş hayvanların ise %55'i koyun iken %45'i kıl keçisidir. Kesilen hayvan sayısı bakımından da ilde kesilen koyun sayısı Türkiye genelinin %8'ini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %8,8'ini, kesilen kıl keçisi sayısı Türkiye'nin %3,7'sini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %24,3'ünü oluştururken, kesilen sığır sayısı Türkiye toplamının %3'ünü, Doğu Anadolu Bölgesi'nin de %2,6'sını oluşturmaktadır.

İlde sağılan ve kesilen hayvanların türlerine göre dağılımı ile ülke ve bölge içindeki yeri Tablo 36'da verilmiştir.

TABLO 36: KESİLEN VE SAĞILAN HAYVAN SAYILARI VE BİTLİS'İN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ YERİ (1999)

	ADET			(%)	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
SAĞILAN HAYVAN SAYISI					
-Koyun	16.473.340	5.300.145	382.585	2,32	7,22
-Kıl Keçisi	3.843.219	730.140	83.428	2,17	11,43
-Tiftik Keçisi	243.044	2	0	0,00	0,00
-İnek	5.537.892	1.225.905	39.045	0,71	3,18
-Manda	79.973	11.543	1.013	1,27	8,78
KESİLEN HAYVAN SAYISI					
-Koyun	7.104.853	647.454	56.766	0,80	8,77
-Kıl Keçisi	1.255.250	190.607	46.228	3,68	24,25
-Tiftik Keçisi	53.805	10	0	0,00	0,00
-Sığır	2.006.758	246.089	6.325	0,32	2,57
-Manda	28.240	2.061	179	0,63	8,69
-Deve	33	0	0	0,00	0,00
-Domuz	3.198	0	0	0,00	0,00

KAYNAK : DİE

Bitlis ilinde sağılan hayvanların üretim ve verim durumu incelendiğinde ise; inekten ortalama olarak 988 kg/baş süt verimi alındığı görülmektedir. Bu verim düzeyi Türkiye genelinin yaklaşık olarak %40 daha düşük seviyesinde iken, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %16 daha altındadır. İlde sağılan ineklere ait verim düzeyinin düşük olmasının en önemli nedeni ise, ildeki sığırların (dana hariç) büyük bir çoğunluğunun (%75'inin) yerli ırk sığırlardan oluştuğu ve kültür ve melez ırk sığırların oran ve sayı itibariyle düşük olmasıdır. Türkiye genelinde ise sığırların %41'i yerli ırktan, %16'sı kültür ırkından, %43'ü de kültür melezi ırk sığırlardan oluşmaktadır. İlde sağılan hayvanlardan koyun ve kıl keçisine ait verim düzeyleri de Türkiye ve bölge ortalamalarının altındadır. Tablo 37'de sağılan hayvanlara ait verim düzeyi, Türkiye ve bölge ile mukayese edilerek verilmiştir.

TABLO 37: SÜT ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA VERİM (1999)

Hayvan Türü	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi		Bitlis	
	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)
Koyun	804.696	49	284.916	54	17.599	46
Keçi (Kıl)	231.420	60	52.190	71	4.338	52
İnek	8.965.490	1.619	1.442.779	1.177	38.569	988
Manda	75.243	941	9.798	849	987	974

KAYNAK : DİE

Bitlis'te kesilen hayvanların verim durumuna bakıldığında, büyükbaş hayvanlara ait verim düzeyinin, Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi verim düzeyinden daha fazla, küçükbaş hayvanlarda ise verim düzeyinin Türkiye ve bölge ortalamasına ait verim düzeyine eşit olduğu görülmektedir. Tablo 38'de 1999 yılı itibariyle ilde kesilen hayvanlara ait verim düzeyi, Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

TABLO 38: ET ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA KARKAS AĞIRLIĞI (1999)

Hayvan Türü	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi		Bitlis	
	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlığı (kg)	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlığı (kg)	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlığı (kg)
Koyun	132.476	19	12.983	20	1.140	20
Kıl Keçi	22.741	18	3.642	19	869	19
Siğir	349.681	174	38.870	158	1.169	185
Manda	5.196	184	470	228	46	257

KAYNAK : DİE

4.5.3.3. Su Ürünleri Üretimi

Bitlis ilinde su ürünleri üretimi yapılmakla beraber, ekonomik potansiyel açısından henüz pek önem taşımamaktadır. İl tarımsal hasılasında son sırada yer alan balıkçılık faaliyeti, tarımsal gelirin de çok düşük bir bölümünü oluşturmaktadır. 1987 yılı itibariyle 347 milyon TL (cari fiyatlarla) gayri safi gelirin yaratıldığı balıkçılık sektörü, il tarımsal hasıla içinde %0,8 pay almakta idi. 1999 yılına gelindiğinde ise balıkçılık sektörünün geliri 783.496 milyon TL'ye ulaşmış ve tarımsal hasıla içindeki payı da %1,4 düzeyine yükselmiştir.

İlin kimi göllerinde (Ahlat Nazik Gölü, Adilcevaz Aygır Gölü, Hizan Gayda Gölü) yapılmakta olan tatlı su balıkçılığında daha ziyade sazan, aynalı sazan, tatlı su kefali, inci kefali gibi balık türlerinin üretimi yapılmaktadır. Ayrıca Ahlat ilçesinde özel sektöre ait bir havuzda kültür balıkçılığı tesisi bulunmaktadır. İlde 2000 yılı

sonu itibariyle 16,3 ton alabalık, 80 ton inci kefali ve tatlı su kefali üretimi yapılmıştır.

İl balıkçılık gelirinin Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri incelendiğinde, ilde yaratılan balıkçılık hasılasının gerek Türkiye gerekse bölge içindeki payı oldukça düşük düzeydedir. 1999 yılı itibariyle Bitlis'te gerçekleşen 783 milyar TL balıkçılık hasılası, Doğu Anadolu Bölgesi hasılasının %7'sini, Türkiye genelinin ise %0,2'sini oluşturmaktadır.

Bitlis ili balıkçılık hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 39'da verilmektedir.

TABLO 39: BİTLİS İLİ BALIKÇILIK HASILASININ BÖLGE VE TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	BALIKÇILIK HASILASI (Milyon TL)			%	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
1987	276.772	12.221	347	0,13	2,84
1988	654.708	22.649	777	0,12	3,43
1989	901.559	25.312	749	0,08	2,96
1990	2.148.903	58.027	1.767	0,08	3,05
1991	2.980.754	81.640	2.610	0,09	3,20
1992	4.428.824	123.008	5.213	0,12	4,24
1993	12.693.673	161.827	6.407	0,05	3,96
1994	25.556.093	446.481	11.729	0,05	2,63
1995	44.032.756	1.556.752	35.632	0,08	2,29
1996	72.609.821	2.564.279	71.489	0,10	2,79
1997	131.094.284	5.242.763	123.728	0,09	2,36
1998	242.013.676	7.295.058	164.842	0,07	2,26
1999	367.957.954	11.012.091	783.496	0,21	7,11

KAYNAK : DİE

4.5.4. Tarımsal Krediler

Tarım sektöründe beklenen üretim seviyelerine ulaşabilmesi, işletmelerde yetersiz olan işletme sermayesi unsurlarının tam olarak tamamlanması ile söz konusu olabilir. Tarımsal üretimde işletme sermayesindeki eksiklikler modern üretim araçlarının kullanımını veya entansiteyi ve yatırımın kapasitesini sınırlamaktadır. Oysa ülkemiz tarımının geliştirilmesi, istihdam imkanı yaratılması, işletme gelirindeki riskin azaltılması, işletmelerin daha rantabl çalışabilmeleri ve giderek

artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenebilmesi bakımından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu nedenle ülkemiz tarım sektörünün arzulanan düzeye getirilmesi için gerek bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürüten ve gerekse sadece bitkisel veya sadece hayvansal üretim yapan üreticilerin işletme ve yatırım sermayesi eksikliklerinin karşılanması önem taşımaktadır. Böylece, mevcut üretim kaynaklarından en etkin yararlanmak suretiyle, tarımsal üretimin ülke ekonomisine katkısı da artırılabacaktır.

Tarımda kredi gereksinimini artıran en önemli nedenler ekonomik ve sosyal nedenlerdir. Tarım işletmelerinin yeterli büyüklükte olmayışı ve sermaye yetersizliği, piyasa içi üretim ve verimliliğin artırılma arzusu, veraset ve intikal işlemleri sonucunda tarım alanlarının küçülmesi ve tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar bu sorunların başlıcalarıdır.

Bununla beraber Türkiye genelinde ekstansif bir yapı gösteren hayvancılık işletmeleri çağdaş gelişme ve ihtisaslaşmanın gereği olarak giderek entansif bir yapı kazanmaktadır. Özellikle koyun ve sığır besiciliği işletmeleri, süt sığırcılığı işletmeleri ve sanayi tipi üretim yapısı kazanmış broiler ve yumurta tavukçuluğu işletmeleri entansif karakterli olmaları nedeniyle önemli ölçüde sabit ve döner sermayeye gereksinim duymaktadır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, sektör ve onu oluşturan hayvancılık işletmeleri finansman ihtiyacı içinde bulunmaktadır. İşletmelerin altyapı ile ilgili (ahır, ağıl, kümes gibi) işletme sorunlarının çözümünde uzun vadeli krediye gereksinim duyulurken, orta ve kısa vadeli krediler ise hayvancılık işletmesinin döner sermaye, cari ve diğer harcamalardan olan alet ve malzeme alımları için kullanılmaktadır. Özellikle orta ve kısa vadeli krediler besi, süt sığırcılığı ve entansif tavukçuluk işletmelerinin devamlılıklarını sağlayabilmeleri açısından önem taşımaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tarım ve hayvancılık sektörlerinde teknolojik gelişme ve verim artışı, yatırım ile yeterli girdi kullanımına bağlıdır. Çağdaş teknolojilerin uygulanması, ekonomik, sosyal ve doğal olaylar tarımda sermaye ihtiyacını dolayısıyla kredi gereksinimini artıran faktörlerdir.

Bitlis ili tarımsal kredi durumu incelendiğinde, 1999 yılı itibariyle Bitlis'e 2.427 milyar TL. tarımsal kredi verildiği ve bu kredi miktarının bölgeye verilen kredilerin %2,1'ini, Türkiye toplam tarımsal kredilerin ise %0,1 gibi oldukça düşük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. İl bazında verilen bu kredi miktarı, ilin tarımsal hasılası ve yapısı dikkate alındığında yeterli düzeyde olmadığı dikkati çekmektedir. Söz konusu bu durum ise, ilin tarımsal kredilerden yeterince yararlanamadığını ortaya koymaktadır.

İl tarımsal kredilerinin türlere göre dağılımı incelendiğinde, kullanılan kredilerin %55,3'ünün Tarım Kredi Kooperatifleri'nden alınan kredilerden oluştuğu görülürken, %23,7'sinin hayvansal üretim kredileri, %17,4'ünün bitkisel üretim kredilerinden oluştuğu dikkati çekmektedir. Bitlis iline verilen tarımsal kredilerin dağılımı ve Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yeri Tablo 40'da verilmiştir.

TABLO 40 : TARIMSAL KREDİLER (1999)

	TUTAR (Milyar TL)			(%)	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3)/(1)	(3)/(2)
Bitkisel üretim kredileri	206.451	3.583	423	0,20	11,81
Hayvansal üretim	348.370	57.362	575	0,17	1,00
Kimyevi gübre	33.724	144	24	0,07	16,67
Su ürünleri kredileri	10.115	71	0	0,00	0,00
Tarımsal araç ve gereçler	56.647	1.179	18	0,03	1,53
Tarım kredi kooperatifleri	478.109	42.860	1.343	0,28	3,13
Tarımsal içerikli krediler	995.729	8.616	44	0,00	0,51
Tarımsal sanayi	47	23	0	0,00	0,00
TOPLAM	2.129.192	113.839	2.427	0,11	2,13

KAYNAK : DİE

4.5.5. Ormanlık

Bitlis, yaklaşık 2.000 metrelik ortalama yükseltisiyle ülkemizin en yüksek alanlarından birisidir. Bu yapı, yeryüzü şekilleri açısından ilin en önde gelen özelliğini oluşturur. Yeryüzü şekilleri bakımından il topraklarının yaklaşık olarak %71'ini dağlar oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle il topraklarının hemen hemen dörtte üçünü 1.500-2.500 metre arası yükseltiler kaplar.

Bitlis'te orman ve fundalık alanların toplamı 164.856 hektar olup ormanlık alanlar arazi varlığının %24,6'lık bölümünü kaplamaktadır. Kapladığı alanın görece genişliğine karşın, Bitlis ormanları genellikle bozuk baltalık niteliğindedir. Kuru ve normal baltalık oranı çok düşüktür.

Ormanlık alan yönünden yeterli düzeyde olan Bitlis, verimlilik açısından yeterli düzeyde değildir. Bunun başlıca nedenleri yöre halkının yıllardır meşe yapraklarını hayvan yemi olarak kullanmak amacıyla dallı yaprak toplamasının yanı sıra iklim koşullarından dolayı kış mevsiminin uzun sürmesi ve halkın genellikle odunu yakacak olarak kullanmasıdır. Amenanjan verilerine göre ormanlardan yılda 180-190.000 ster civarında bir üretim yapılmaktadır.

Bitlis ili ormancılık hasılası incelendiğinde, il ormancılık hasılasının tarım sektörü içinde çiftçilik ve hayvancılık gelirinden sonra ikinci sırada yer aldığı görülür. 1999 yılı itibariyle ilde 1.468 milyar TL ormancılık hasılası elde edilirken, bu tutar tarım sektörü hasılasının %2,7'sini, toplam il gayri safi hasılasının ise %1,1'ini oluşturmaktadır. Bitlis ili ormancılık hasılasının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki payına bakıldığında ise, il ormancılık hasılasının Türkiye genelinin %0,5'ini, bölgenin de %13,6'sını oluşturduğu dikkati çekmektedir. İl ormancılık hasılasının yıllar itibariyle gelişimi ve ülke ve bölge içindeki payı Tablo 41'de verilmektedir.

TABLO 41: BİTLİS İLİ ORMANCILIK HASILASININ BÖLGE VE TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	ORMANCILIK HASILASI (Milyon TL)			%	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Bitlis (3)	(3) / (1)	(3) / (2)
1987	801.765	40.166	6.059	0,76	15,08
1988	1.369.738	85.766	12.363	0,90	14,41
1989	2.050.272	124.111	16.854	0,82	13,58
1990	2.902.517	190.754	25.116	0,87	13,17
1991	3.742.011	229.695	31330	0,84	13,64
1992	9.889.634	517.590	85.277	0,86	16,48
1993	14.682.799	911.113	135.341	0,92	14,85
1994	19.330.131	1.264.389	193.644	1,00	15,32
1995	41.907.005	1.685.463	208.980	0,50	12,40
1996	82.853.417	3.639.159	636.037	0,77	17,48
1997	112.091.711	4.891.007	720.123	0,64	14,72
1998	228.417.249	8.049.232	1.061.899	0,46	13,19
1999	286.698.925	10.835.032	1.468.338	0,51	13,55

KAYNAK : DİE

4.6. Madencilik

Bitlis madenler açısından zengin bir il olmamakla beraber, Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir çok iline oranla maden yatakları yönünden göreceli olarak daha iyi konumdadır.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nce (MTA) hazırlanan Bitlis iline yönelik maden ve enerji kaynakları ile ilgili çalışmalar neticesinde ilde tesbit edilen madenlerin başlıcaları asbest, bakır-kurşun-çinko, çimento hammaddesi, disten, fosfat, grafit, krom, manganez, nikel ve perlittir. Ayrıca Merkez ilçenin bir çok yerinde ve Güroymak ilçesinde kaplıca suyu, Ahlat, Adilcevaz, Mutki, Hizan ve Tatvan ilçelerinde de madensuyu kaynakları bulunmaktadır.

İldeki maden ve enerji kaynakları ayrıntılı olarak Ek 1'de verilmiştir.

Coğrafi yapı açısından Bitlis ili arazisinin çok sarp ve engebeli olması ildeki madenlerin çıkarılması ve işlenmesini zorlaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle üretim maliyetini olumsuz olarak etkilemektedir. Hali hazırda Bitlis'te mevcut maden yataklarından pomza kaynakları işletilmektedir. Barit ve bazaltik pomza maden kaynakları ise cevher olarak çıkarılıp, çevre ve diğer illerde işlenmektedir.

Bitlis ili gayri safi yurtiçi hasılası incelendiğinde, madencilik hasılasının bazı yıllar hariç genelde olmadığı dikkati çekmektedir. 1987-1999 döneminde yalnızca 1987,1990 ve 1999 yıllarına ilişkin hasıla rakamları içerisinde yer alan madencilik hasılası oldukça düşük düzeydedir. 1999'da ilde 27 milyar TL olarak gerçekleşen madencilik hasılası, toplam gayri safi yurtiçi hasıla içinde %0,2 (onbinde iki) gibi minimum pay almaktadır.

4.7. İmalat Sanayii

Bitlis ilinde sanayi görece geri durumda olup aynı zamanda imalat sanayii de çeşitlilik göstermemektedir. İl ekonomisinde sinai faaliyetlerin toplam üretime ve istihdama katkısı sınırlı olmuştur. Nitekim, Bitlis ili gayri safi hasılası içinde sanayi

sektörünün payı incelendiğinde, 1999 yılı itibariyle sanayi sektörünün %5,7 oran ile sektörler sıralamasında tarım ve ulaştırma-haberleşme sektöründen sonra üçüncü sırada olduğu dikkati çekmektedir. Yine istihdamın sektörel yapısına bakıldığında, il sanayi sektöründe çalışanların toplam istihdamın %3 gibi oldukça düşük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.

İl sanayi sektörünün geçmiş dönemdeki performansı değerlendirildiğinde ise; Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960'lara değin sanayi sektörünün pek gelişmediği ve imalat sanayiinde faaliyet gösteren tesis sayısının sınırlı düzeyde olduğu görülürken, ilde bu dönemde daha ziyade tarımsal ürünleri (özellikle buğday ve tütün) işleyen birkaç tesisin faaliyet gösterdiği dikkati çekmektedir. Bitlis'te 1927 Sanayi Sayımı'nda 163 işletmede 389 kişinin çalıştığı belirlenmiştir. Ortalama üç kişinin çalıştığı bu imalathanelerde büyük çoğunlukla, gıda maddeleri, dokumalar ve metal eşyalar üretilmekteydi.

İlde 1930'lardan 1960'lara değin 10'dan fazla işçi çalıştıran sanayi işletmeleri devlet kuruluşudur ve sayıları üçü geçmemiştir. Bunlardan biri, 1932'de Bitlis eşrafınca kurulan ve 1935'te askeri gereksinimleri karşılamak üzere ordunun devraldığı un fabrikasıdır.

İkincisi, ilde yetişen nitelikli tütünü işlemek üzere 1936'da Tekel'ce kurulan sigara fabrikasıdır.

Üçüncü işletme ise, Van Gölü İşletmesi Merkezi'nin 1936'da Van'ın Erciş ilçesinden Bitlis'in Tatvan ilçesine aktarılmasıyla kurulan küçük tersanedir.

1950'lerden başlayarak karayolu olanaklarının genişlemesi ile diğer illerle bağlantı kurulması ve Tatvan'dan demiryolu hattının geçmesi, Bitlis'te pazara yönelik üretimde belli ölçülerde gelişmeye yol açmıştır. İmalat sanayiinde bazı devlet işletmelerinin yanı sıra çok sayıda küçük sanayi işletmeleri de faaliyet göstermeye başlamıştır.

Bitlis'in 1968'de kalkınmada öncelikli iller arasına alınmasıyla sağlanan teşvikler de sanayii yatırımlarını pek etkilememiştir. 1968-1980 arasında, kalkınmada öncelikli illerin tümünde teşvik belgesi alan işletme sayısı 583 iken, bu sayı Bitlis'te yalnızca 4 olmuştur. Bu tesisler de yine devlet sektörüne aittir.

İlin tarımsal ve hayvansal üretim potansiyelini değerlendirmeye yönelik tesislerin yapımına 1970'lerin ilk yıllarında başlanmıştır. Devlet sektörü tarafından yapılan bu tesisler yem, süt işleme ve et kombinası olup faaliyete 1970'lerin sonunda geçmiştir.

1980 sanayi sayımı sonuçlarına göre, Bitlis'te bulunan 269 sanayi işyerinden yalnızca 8'i 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerinden oluşmaktaydı. 1994 yılında Bitlis ili imalat sanayiinde 10'dan fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 4'e düşerken, 1998'de bu sayı 3 olmuştur.

1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarına göre Bitlis ili imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısı 347 olup Türkiye genelindeki işyeri sayısının %2'sini oluşturmaktadır. Tablo 42'den de görüleceği gibi, 1985 yılında Bitlis ili imalat sanayiinde faaliyet gösteren 366 işyeri bulunurken, bu sayı 1985-1992 döneminde yaklaşık olarak %5 oranında azalış göstererek 1992'de 347 düzeyine inmiştir. 1985-1992 döneminde il imalat sanayiinde iş yeri sayısı açısından en fazla düşüş taş ve toprağa dayalı sanayide meydana gelmiştir. 1985'de bu sanayi dalında 48 olan işyeri sayısı 1992'de ikiye inmiştir. Yine kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünler sanayiinde 11 olan işyeri sayısı da 1992'de bire düşmüştür. İl imalat sanayii alt kollarından gıda, içki ve tütün sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısı ise 1985-1992 döneminde %50 oranında artarak 93 olurken, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii ile orman ürünleri ve mobilya sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısında önemli bir değişim olmamıştır.

1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarına göre Bitlis ili imalat sanayiinde yer alan firmaların %27'si gıda, içki ve tütün sanayiinde, %28'i dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde, %22'si orman ürünleri ve mobilya sanayiinde, %20'si ise metal eşya sanayiinde faaliyet göstermektedir. Tablo 42'de 1985-1992

yıllarında Bitlis ili ve Türkiye genelinde imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısının sektörlere göre dağılımı verilmektedir.

TABLO 42: İMALAT SANAYİİ ALT FAALİYET KOLLARINA GÖRE BİTLİS VE TÜRKİYEDEKİ İŞYERİ SAYISI

İKTİSADİ FAALİYET KOLU	TÜRKİYE		BİTLİS	
	1985	1992	1985	1992
İmalat Sanayii				
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	19.528	20.092	62	93
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi	59.082	53.904	99	96
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	37.033	43.317	76	78
- Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi	4.467	6.342	2	6
- Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sanayi	7.522	4.807	11	1
- Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	5.295	6.553	48	2
- Metal Ana Sanayi	2.395	1.789	-	-
- Metal Eşya, Mak. Ve Tec. Ulaş. Aracı, İlimi ve Mesleki Ölç. Alet. San.	43.260	46.733	63	71
- Diğer İmalat Sanayi	4.991	3.037	5	-
TOPLAM	183.573	186.574	366	347

KAYNAK : DİE, 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı Sonuçları

İl imalat sanayiinde faaliyet gösteren sanayi tesisleri ve üretim kapasiteleri ise aşağıda verilmektedir (Tablo 43).

TABLO 43: BİTLİS İLİ İMALAT SANAYİİNDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALAR

Firma Adı	Üretim Konusu	Üretim Kapasitesi	İstihdam
Kamu Sektörü			
Teel Sigara Fabrikası	Sigara	4.410 Ton/Yıl	250
Özel Sektör			
Gıda Maddeleri A.Ş.	Un	100 Ton/Gün	5
Tatem Emaya A.Ş.	Emaye Eşya	1.500.000 Adet/Yıl	Kapalı
Yeltekinler Yem San. A.Ş.	Hayvan Yemi	12.000 Ton/Yıl	8
Tat – Et A.Ş.	Et ve Et Ürünleri	17.000 Baş/Gün	Kapalı
Adilcevaz Süt Fabrikası	Süt ve Süt Ürünleri	25 Ton/Gün	Kapalı
Beş Kardeşler Gıda Sanayi	Un ve Bulgur	17.100 Ton/Yıl	28
Betaş Tekstil A.Ş.	Konfeksiyon	5.400.000 Adet/Yıl	125
Tatlas A.Ş.	Kordon İpi ve Lastik	12 Milyon Metre/Yıl	12
Elif Yasin Gıda San. Ltd.Şti.	Küp Şeker	-	Kapalı
Baş Turizm A.Ş.	Küp Şeker	-	Kapalı
Erkay Plastik	Poşet	-	Kapalı
Kayıpen Ticaret	PVC	-	Kapalı
Tokmaklar Ticaret	Dipçik	-	Kapalı

KAYNAK: T.C.Bitlis Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü.

Bitlis ili imalat sanayiinde gerek yaratılan katma değer açısından gerekse sağladığı istihdam açısından en önemli tesis Tekel'e ait olan sigara fabrikasıdır. 1936'da kurulan ve başlangıçta 150 dolayında işçi çalıştıran tesisin hali hazırdaki üretim kapasitesi 4.440 ton/yıl olup tesiste 250 işçi istihdam edilmektedir. 1980'lerde yalnızca Bitlis markalı sigara üreten tesiste şu anda Best, Samsun ve Maltepe markalı sigara üretimi yapılmaktadır.

Bitlis ili imalat sanayiinin yaratmış olduğu katma değer incelendiğinde 1998 yılı itibariyle katma değer 908 milyar TL olduğu ve bunun tamamının devlet sektörüne, başka bir ifadeyle Tekel Sigara Fabrikası'na ait olduğu görülmektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre, 1998 yılı itibariyle, il imalat sanayiinde 10'dan fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı yalnızca 3'tür. Bu işyerlerinin biri devlet sektörüne (Tekel Sigara Fabrikası), diğer ikisi de özel sektöre ait firmalardan oluşmaktadır. Ancak, özel sektörde bir ve iki işyerine ilişkin bilgiler 219 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin atıfta bulunduğu 53 sayılı kanun gereği gizlilik ilkesine uymak amacıyla DİE tarafından verilmediği için Bitlis ili bazında imalat sanayiine ilişkin istatistiki bilgiler yalnızca Tekel Sigara Fabrikası'na ait verileri kapsayacaktır. Bu durum ise, il imalat sanayiinin gerçek durumunu ortaya çıkarmayacağı gibi, karşılaştırma ve değerlendirme yapmaya da engel bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla bu bölümde, il imalat sanayiine ilişkin girdi, çıktı, kurulu güç, stok değişimleri, katma değer analizi yapılmamıştır.

Bitlis ili sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı incelendiğinde, ilde 1999 yılı itibariyle sanayi sektöründe gerçekleşen hasıla 7.891 milyar TL olup bu tutar il GSYİH'nın %5,7'sini oluşturmaktadır. Tablodan da görüleceği gibi, sanayi sektörü hasılası içinde en yüksek pay %89,8 ile imalat sanayiine ait olurken, bunu %9,9 ile elektrik, gaz ve su, %3 ile de madencilik ve taş ocaklığı izlemektedir.

Bitlis ili sanayi sektörü hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye sanayi hasılası içindeki yeri analiz edildiğinde, il sanayi hasılasının hem bölge içindeki payının hem de Türkiye sanayi hasılası içindeki payının çok düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim 1999 yılında il sanayi sektörü hasılasının

Doğu Anadolu Bölgesi hasılası içindeki payı %2 olurken, Türkiye geneli sanayi hasılası içindeki payı %0,4 (onbinde dört) gibi düşük seviyede gerçekleşmiştir.

İl sanayi sektörü hasılasının yıllar itibariyle gelişimi ve Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye sanayi hasılası içindeki yeri Tablo 44'de verilmektedir.

TABLO 44 : BİTLİS İLİ SANAYİ SEKTÖRÜ HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE TÜRKİYE ve DOĞU ANADOLU BÖLGESİ SANAYİ HASILASI İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla) (MİLYAR TL)

	1987	1990	1997	1998	1999
Madencilik ve Taşocakçılığı	-	-	10	-	27
İmalat Sanayii	9	41	2.038	4.171	7.084
Elektrik, Gaz ve Su	1	6	255	367	780
Bitlis Sanayi Hasılası (1)	10	47	2.303	4.538	7.891
Türkiye Sanayi Hasılası (2)	19.276	100.321	7.293.186	11.970.299	17.973.866
Doğu Anadolu Böl.San.Hası.(3)	542	2.530	173.012	270.946	389.326
(1) / (2) (%)	0,05	0,05	0,03	0,04	0,04
(1) / (3) (%)	1,85	1,86	1,33	1,67	2,03

KAYNAK . DİE

Bitlis ilindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin yapısı incelendiğinde; 1992 yılı verilerine göre Bitlis'de KOS (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi) işletmeleri sayısının 352 olduğu ve bu işletmelerde toplam olarak 1.105 kişinin istihdam edildiği ve yine bu işletmelerin yarattığı katma değer ise -8 milyar TL olduğu (başka bir ifadeyle negatif bir katma değer yarattığı) dikkati çekmektedir.

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından yapılan "Doğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili" adlı çalışmada Bitlis ilindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri profili aşağıdaki gibidir:

a) Ölçeksel ve Sektörel Bazda İşyeri Sayısı ve İstihdam:

Ölçek aralıkları itibariyle değerlendirildiğinde, Bitlis ilinde küçük ölçekli sanayide (1-49 kişi çalıştıran işletmeler) 351 işyeri sayısının olduğu ve 951 kişinin istihdam edildiği, orta ölçekli sanayide (50-199 kişi çalıştıran işletmeler) ise 1 işyerinin olduğu ve 154 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, il KOS

işletmelerinde çalışanlar toplamının %86,1'i küçük ölçekli sanayide, %13,9'u da orta ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edilmektedir.

KOS işletmelerindeki istihdam durumu Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli açısından ele alındığında; Doğu Anadolu Bölgesinde KOS işletmelerinde çalışanların %79,7'sinin küçük ölçekli, %20,3'ünün orta ölçekli sanayi işletmelerinde; Türkiye genelinde ise çalışanların %77,2'si küçük ölçekli, %22,8'i de orta ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edildiği görülmektedir. Bitlis ilindeki KOS işletmelerinin sayısı ve bu işletmelerin istihdam durumları, Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ile mukayese edilerek Tablo 45'de verilmiştir.

TABLO 45: KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİ İŞYERİ SAYISI VE İSTİHDAM DURUMU

ÖLÇEK	TÜRKİYE			DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			BITLİS		
	İşyeri	İstihdam	%	İşyeri	İstihdam	%	İşyeri	İstihdam	%
Küçük Ölçekli	194.546	721.469	77.2	6.364	16.134	79,7	351	951	86,1
1-9	186.574	545.809	58.4	6.279	14.312	70,7	347	833	75,4
10-49	7.972	175.660	18.8	85	1.822	9,0	4	118	10,7
Orta Ölçekli	2.247	213.676	22.8	36	4.120	20,3	1	154	13,9
50-99	1.405	97.356	10.4	15	1.162	5,7	-	-	0,0
100-199	842	116.319	12.4	21	2.958	14,6	1	154	13,9
TOPLAM	196.793	935.145	100,0	6.400	20.254	100,0	352	1.105	100,0

KAYNAK: KOSGEB

Bitlis ilindeki KOS işletmelerinin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri sektörler ise, gıda, içki ve tütün sanayii, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii, orman ürünleri ve mobilya sanayii ile metal eşya sanayiidir. Bu dört sektörde faaliyet gösteren işyeri sayısı 343 olup, toplam KOS işletmelerinin %97'sini oluşturmaktadır. İlde KOS işletmelerinin yoğun olarak faaliyette buldukları sektörler aşağıdaki gibidir:

	İşyeri sayısı	%
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	98	27,84
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	96	27,27
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	78	22,16
- Metal Eşya Sanayii	71	20,17
-Kağıt-Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii	6	1,70
-Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	2	0,57

Bitlis ilinde KOS işletmeleri istihdamında ağırlıklı olan sektörler yine yukarıda belirtilen sektörlerden ibarettir. Bu sektörlerde istihdam edilen kişi sayısı 1.079 olup, KOS işletmeleri genelinde çalışanlar toplamının %98'ini teşkil etmektedir. İlde KOS işletmeleri istihdamının ağırlıklı olduğu sektörler şunlardır:

	İstihdam	%
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	566	51,22
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	183	16,56
- Metal Eşya Sanayii	166	15,02
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	164	14,84
-Kağıt-Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii	14	1,27
-Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	8	0,72

a) Ölçeksel ve Sektörel Bazda Yaratılan Katma Değer:

Ölçek aralıkları itibariyle değerlendirildiğinde, 1992 yılı itibariyle Bitlis ilinde küçük ölçekli sanayide (1-49 kişi çalıştıran işletmeler) 5 milyar TL'lik bir pozitif katma değer ortaya çıkarken, orta ölçekli sanayide (50-199 kişi çalıştıran işletmeler) 13 milyar TL'lik negatif bir katma değer yaratıldığı ve sonuç olarak il genelinde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerince –8 milyar TL'lik bir katma değer yaratıldığı görülmektedir (Türkiye genelinde 1992 yılı itibariyle negatif katma değer olduğu tek il Bitlis'tir). KOS işletmeleri tarafından yaratılan katma değer, Türkiye geneli ve Doğu Anadolu Bölgesi açısından ele alındığında; Doğu Anadolu Bölgesindeki KOS işletmelerince 655 milyar TL düzeyinde bir katma değer yaratıldığı ve bu katma değer %24,9'unun küçük ölçekli, %75,1'inin orta ölçekli sanayi işletmelerine ait olduğu görülürken; Türkiye genelinde ise toplam 73.500 milyar TL olan katma değer %51,6'sının küçük ölçekli, %48,4'ünün de orta ölçekli sanayi işletmelerine ait olduğu dikkati çekmektedir.

Bitlis ilindeki KOS işletmelerince yaratılan katma değer Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 46'da verilmektedir.

TABLO 46: KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNDE YARATILAN KATMA DEĞER (Milyar TL)

ÖLÇEK	TÜRKİYE		DOĞU ANADOLU BÖLGESİ		BİTLİS	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%
Küçük Ölçekli	37.900	51.6	163	24,9	5	-
1-9	20.700	28.2	-	0,0	-	-
10-49	17.200	23.4	163	24,9	5	-
Orta Ölçekli	35.600	48.4	492	75,1	-13	-
50-99	14.600	19.9	130	19,8	-	-
100-199	21.000	28.5	362	55,3	-13	-
TOPLAM	73.500	100.0	655	100,0	-8	100,0

KAYNAK: KOSGEB

Bitlis'de yaratılan katma değer sektörler itibariyle incelendiğinde ise –8 milyar TL'lik katma değerinin tamamının gıda, içki ve tütün sanayiine ait olduğu görülmektedir.

Bitlis ilinde biri Merkez ilçede diğeri de Tatvan'da olmak üzere toplam iki adet küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Merkez ilçede faaliyette olan Bitlis Küçük Sanayi Sitesi'nde 76 işyeri, Tatvan Küçük Sanayi Sitesi'nde ise 120 işyeri mevcuttur. Ahlat ilçesinde 100 işyerine sahip Ahlat Küçük Sanayi Sitesi ise tamamlanma aşamasındadır.

Ayrıca Ahlat'da 50 işyerine sahip Selçuklu Küçük Sanayi Sitesi ve Güroymak ilçesinde 50 işyerili Güroymak Küçük Sanayi Sitesi'nin kurulmasıyla ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

Sanayinin sağlıklı ve çevreye zarar vermeksizin gelişmesi açısından, küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgeleri büyük önem arz etmektedir. Bunlardan özellikle organize sanayi bölgeleri işletmelere sağlamış oldukları dışsal faydalardan ötürü il sanayisinin gelişmesinde önemli işlevler yerine getirmektedir.

Bitlis ilinde organize sanayi bölgesi kurma çalışmalarına 1980'li yılların sonlarında başlanmış olup 1991-1998 yılları yatırım programına alınmıştır. Merkez ilçe ile Tatvan ve Güroymak ilçeleri yol birleşimi olan Rahva düzlüğü mevkiinde (Divlice

Sırtı-Kuru Tepesi) 200 hektarlık alanda yapılması planlanan Bitlis Organize Sanayi Bölgesi yatırımı halen kamulaştırma aşamasındadır

4.8. Turizm

Bitlis tarih boyunca çeşitli kültür ve uygarlıkların etkisi altına girmiştir. Geçmiş M.Ö 2000 yılına kadar uzanan bir yerleşim merkezi olan Bitlis'te Urartular, Persler, Makedonya Krallığı, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar kültürel yapının biçimlendirilmesinde etkili olmuştur.

Tarih boyunca çok önemli medeniyetleri bağrında barındırmış olan Bitlis ili, yılın 12 ayında her türlü turizme cevap verebilecek bir potansiyele sahiptir. İl topraklarının hemen her köşesinde tarihin değişik devirlerine ait bir çok tarihi yapı ile karşılaşmak mümkündür. Bu tarihi yapılardan özellikle Selçuklular dönemine ait eserler hiç bozulmamış durumdadır. İldeki tarihi eserler daha çok Merkez ilçe ile Ahlat ve Adilcevaz ilçelerinde yer almaktadır. Tarihi eserlerin başında ise kaleler, anıt mezarlar, kümbetler, camiler, hanlar, hamamlar, medreseler ve köprüler gelmektedir. Bitlis ilinin zengin bir kültürel yapıya sahip olduğunu gösteren bu tarihi varlıklar, il turizmi açısından da önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.

Bitlis'in topografik yapısı ve iklim koşulları özellikle kış sporları ve dağcılık yönünden önemli bir potansiyel taşımaktadır. Kış aylarında yoğun kar yağışının yaşandığı ilde, nisan ayının ortalarına kadar kar yerde kalmaktadır. Bu durum kış sporları ve kış turizmi açısından önemli bir özellik olmasına rağmen, ilde bu amaca yönelik olarak yatırımların olmaması, ilin kış turizmden yeterince pay almasını engellemektedir.

Yeryüzü şekilleri açısından il topraklarının %71'ini dağlar oluşturmaktadır. Türkiye'nin 4.058 metrelik doruğu ile ikinci en yüksek dağı olan Süphan Dağı, il sınırları içerisinde yer almaktadır. Yine, ülkemizde etkinliği en son durmuş olan volkanik Nemrut Dağı da il topraklarının kuzeyinde, Tatvan ilçesinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Gerek Süphan Dağı gerekse Nemrut Dağı, dağ turizmi

çerçevesinde doğa yürüyüşleri, tırmanma, yamaç paraşütü ve mağaracılık gibi turizm faaliyetleri yönünden elverişli imkanlar sağlamaktadır.

Sönmüş bir volkanik dağ olan “Nemrut Dağı” il turizmi açısından önemli bir kaynaktır. 2.900 metre yükseklikteki krater alanı içerisinde iki krater gölü bulunmaktadır. 13 km² büyüklükteki “Büyük Krater Gölü” dünyanın en büyük ikinci krater gölü unvanına sahiptir. “Küçük Göl” alanında ise yer yer sıcak suların kaynağı ve buhar sızıntılarının çıktığı yarıklar görülür. Bu sıcak su kaynakları ve buhar sızıntıları sağlık turizmi bakımından potansiyel oluşturmaktadır. Nemrut Dağı aynı zamanda rekreatif turizm alanı, foto-safari, seyir tepesi konumu özelliğiyle de önemli bir doğal turizm varlığıdır.

Ayrıca Güroymak ilçesinde bulunan kaplıca ve ilin değişik yerlerinde bulunan sıcak su kaynakları (Nemrut Dağı Kaplıcası, Güroymak-Çukur-Kaplıcası, Ilıcak (Germav) Kaplıcası, Alemdar Köprüaltı, Çim Çölmüğü, Arap Köprüsü, Yılan Dirilten, Acı Su Kaplıcaları) çeşitli rahatsızlıklara iyi gelmekte, bu kaynakların bulunduğu yerlere özellikle civar illerden turistler gelmektedir. Yoğun olarak il merkezinde bulunan bu kaplıca suyu kaynakları sağlık turizmi açısından önemli potansiyel taşımaktadır.

Ancak, Bitlis'te bulunan kaplıcaların hemen hepsinde termal kaynakların değerlendirilmesine yönelik herhangi bir tesis bulunmamaktadır. Bu durum ise, turizm açısından ildeki yer altı su kaynaklarından yeterince yararlanılmadığını göstermektedir.

İl turizmi açısından bir diğer önemli doğal varlık “Van Gölü”dür. Yarısından fazla bir bölümü Bitlis ili sınırları içinde kalan Van Gölü, su sporları, kıyı turizmi gibi turizm çeşitlerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca il sınırları içinde Arin Gölü, Aygır Gölü, Nazik Gölü, Süphan Krater Gölü gibi irili ufaklı pek çok göl daha bulunmaktadır. Bu göller ve çevreleri günübirlik dinlenme ve eğlence, balık avcılığı gibi aktivitelere imkan sağlamaktadır.

Turizm ve Rekreasyona Yönelik Tesis Durumu (Arz):

2001 yılı itibariyle Bitlis'te yalnızca iki tane Turizm İşletme Belgeli tesis olup bu tesisler toplam 111 oda ve 228 yatak kapasitesine sahiptir (Tatvan ilçesinde olan üç yıldızlı Kardelen oteli 75 oda ve 152 yatak kapasitesine sahip iken, Ahlat ilçesindeki üç yıldızlı Ahlat Oteli 40 oda ve 76 yatak kapasitelidir). Ayrıca dördü Tatvan biri Ahlat ve biri de Merkez ilçede olmak üzere toplam altı adet Turizm Bakanlığı'ndan yatırım belgeli konaklama tesisi de bulunmaktadır. Yatırım belgeli bu tesisler ise 282 oda ve 605 yatak kapasitesine sahiptir.

Turizm işletme belgeli tesislere ait yatak kapasitesi açısından Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %4'ünü, Türkiye genelinin ise %0,6'sını (onbinde altı) oluşturmaktadır.

Turizm Bakanlığı'nın "Belediye Belgeli Konaklama İstatistikleri Bülteni"ne göre 1997 yılı itibariyle Bitlis'te toplam 15 adet Belediye Belgeli tesis bulunmakta olup, bu tesislere ait yatak kapasitesi 543'dür. Belediye Belgeli tesislerin 4'ü nitelikli olup yatak kapasitesi 225 iken, geriye kalan 11'i ise niteliksiz olup yatak kapasitesi 318'dir. Belediye Belgeli tesislere ait yatak kapasitesi bakımından Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %4,4'ünü, Türkiye genelinin %2'sini oluştururken nitelikli belediye belgeli tesislerde Doğu Anadolu Bölgesi'nin %3,1'ini, Türkiye genelinin de %1'ini oluşturmaktadır.

İl genelinde konaklama tesisi türündeki yatırımların ilçelere göre dağılımına bakıldığında, turizm işletme belgeli iki tesisin de ilçelerde (Tatvan ve Ahlat) olduğu görülürken, Merkez ilçede turizm işletme belgeli tesis bulunmamaktadır. Bununla birlikte Turizm Bakanlığı'ndan yatırım belgeli olup halen işletmede olan iki yıldızlı ve 124 yatak kapasiteli bir otel (Yaşar Tuncel Oteli) il merkezinde hizmet vermektedir. Yatırım belgeli statüsünde olan diğer 5 konaklama tesisinin 4'ü Tatvan, biri de Ahlat ilçesindedir. Belediye Belgeli konaklama tesisi türündeki yatırımların büyük bir kısmı (%90-95) da başta Tatvan olmak üzere Merkez ilçenin dışında kalan ilçelerde yer almaktadır. İl merkezinin yalnızca idari yapı açısından önemli olmasının yanında ticaret ve sanayi bakımından gelişmemiş bir konumda olması, Merkez ilçede konaklama talebinin az olmasına ve dolayısıyla konaklama

arzının da (otel vb.) sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Bitlis'te konaklama tesisi türündeki yatırımlar genel olarak ekonomik hareketlerden kaynaklanan kentsel konaklama talebine yönelik olarak şekillendiği ve daha ziyade Tatvan ilçesinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Bitlis ili, konaklama dışındaki yeme-içme, eğlence vb. diğer aktivitelere yönelik nitelikli yatırımlar açısından da yetersiz bir seviyede bulunmaktadır. İlin orman, dağ, doğal göl vb. ile bunların kombinasyonları gibi doğal kaynaklar açısından önemli bir potansiyeli bulunmasına rağmen, rekreasyonel turizme yönelik yatırımlar il genelinde minimum seviyededir. Özellikle ilin sahip olduğu kaplıca suyu kaynakları yeterli yatırımların yapılmaması nedeniyle turizm açısından etkin olarak kullanılamamaktadır.

Turizm ve Rekreasyona Yönelik Talep Durumu:

Bitlis ili, sahip olduğu kültürel ve rekreasyonel kaynaklar açısından öncelikle yurtiçi ve kısıtlı da olsa yurtdışından talep çekebilecek potansiyele sahiptir. Oysa günümüzde, ilde konaklama ile sonuçlanan talep düzeyi, turizm sektörünü il ekonomisi içerisinde belirgin bir ağırlığa ulaştırmaya yeterli değildir. İlde konaklama ile sonuçlanan talep, turizm potansiyeline konu kültürel ve doğal kaynakları hedeflememektedir. Hemen hemen tamamı yerli nitelikteki turist talebi, iş seyahatlerinden oluşan transit veya kısa gecelemler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile bu talep, kentsel merkezlerde, bu merkezlerin ekonomik düzeyleri ile doğru orantılı olarak başta Tatvan olmak üzere Merkez ve Ahlat ilçe merkezlerinde yoğunlaşmaktadır.

Konaklama ile sonuçlanan ve yerli ağırlıklı talebin yıl içinde dağılımına bakıldığında, hemen hemen yılın tüm aylarında birbirine yakın seviyelerde dağıldığı tesbit edilmektedir. Bu durum, iş seyahatlerinden oluşan turist hareketlerinin mevsimsel kısıtlayıcı faktöre fazlaca esnek olmaması ile açıklanabilir.

Bitlis ili konaklama ve geceleme istatistikleri incelendiğinde, 2000 yılı itibariyle turizm işletme belgeli tesislerde 529'u yabancı, 8.693'ü yerli olmak üzere toplam 9.222 kişi konaklamış olup bu kişilere ait toplam geceleme sayısı ise 10.482'dir. Belediye belgeli tesislerde ise 447'si yabancı, 28.209'u yerli olmak üzere toplam 28.658 kişi konaklama yaparken, toplam geceleme sayısı 34.909'dur. Tablo 47'de ilde konaklayan kişi sayısı ve toplam geceleme sayıları verilmiştir.

TABLO 47: BİTLİS İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (1999)

	Turizm Belgeli Tesisler	Belediye Belgeli Tesisler	Toplam
KONAKLAMA			
Yabancı	529	447	976
Yerli	8.693	28.209	36.902
Toplam	9.222	28.658	37.880
GECELEME			
Yabancı	529	752	1.281
Yerli	9.953	34.157	44.110
Toplam	10.482	34.909	45.391
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ			
Yabancı	1,0	1,7	1,3
Yerli	1,1	1,2	1,2
Toplam	1,1	1,2	1,2

KAYNAK: T.C. Turizm Bakanlığı

İlde konaklayanların yaklaşık olarak %97'sini yerli turist oluşturmaktadır. Yabancıların payı ise %3'dür. Çok düşük sayıdaki yabancıların yarısına yakın kısmı ise (%54'ü) turizm işletme belgeli tesislerde konaklarken, diğer kısmı belediye belgeli tesislerde konaklamıştır. Bu durum, konaklayan yabancı turistlerin turizm işletme belgeli tesislerin yanı sıra daha ucuz fiyattan arz edilen belediye belgeli tesisleri de talep ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısı ile bu durum, Bitlis'i ziyarete gelen yabancı turistlerin ekonomik açıdan kendi standartlarına göre yüksek bir harcama potansiyeline sahip olmadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Yerli turistlerin ise %76'sının belediye belgeli tesislerde, %24'ünün de turizm işletme belgeli tesislerde konakladığı görülmektedir. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, yerli turist talebinin iş seyahatlerinden kaynaklanması ve tabii olarak daha ucuz arz edilen konaklama tesislerinin tercih edilmesinin sonucudur.

Ortalama kalış sürelerine bakıldığında, yabancı ve yerli turistlerin turizm işletme belgeli tesislerde hemen hemen aynı seviyede ve ortalama bir gün konakladığı görülmektedir. Belediye belgeli tesislerde ise yabancı turistlerin ortalama kalış süresi yerli turistlere oranla daha fazladır. İl genelinde ortalama kalış sürelerindeki kısalık, yerli talebin iş seyahatlerinden oluşan ağırlığı ile, seyahat süresinin ekonomik nedenle en kısa zamanda tamamlanması isteğinden kaynaklanmaktadır.

İldeki konaklama tesislerinin doluluk oranları incelendiğinde, belediye belgeli tesislerde doluluk oranlarının daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Nitekim 2000 yılı itibarıyla geceleme sayıları dikkate alındığında doluluk oranı, belediye belgeli tesislerde ortalama %29, turizm işletme belgeli tesislerde ise %12 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Bitlis, daha önce de belirtildiği gibi, yeme-içme ve diğer eğlenceye yönelik nitelikli tesislerden yoksun bulunmaktadır. Bu konuda birkaç belediye belgeli restoran ile turizm işletme belgeli oteller bünyesindeki restoranlar eğlenceye yönelik talebin yöneldiği başlıca tesislerdir. Özellikle yaz aylarında günübirlik ve hafta sonu rekreasyon talebinin yönelebileceği kaynaklar açısından alternatif imkanlar yaratacak düzenleme ve tesisler olarak da il oldukça geri düzeydedir. Çevre çekiciliği açısından (piknik alanları, yaylalar, dağcılık ve doğa yürüyüşleri vs) önemli bir potansiyele sahip olmasına karşın günübirlik turizm açısından bu potansiyeller etkin olarak kullanılamamaktadır.

Sonuç ve Öneriler:

İlin turizm ve rekreasyon potansiyelinin incelenmesi sonucunda ;

- İlde turizm ve rekreasyona yönelik alt ve üst yapı yatırımlarının yeterince yapılmadığı,
- Ekonomik yaşamda turizm sektörünün, tarım dışındaki diğer sektörlerle beraber arka planda kaldığı,

- Sektöre il içi ve il dışından yeterli sermayenin çekilemediği,
- Kişi başına düşen gelir seviyesinin düşüklüğünden kaynaklanan talep yetersizliğinin, konaklama dışı rekreasyonel faaliyetlerin gelişimini olumsuz etkilediği,
- İnsan kaynaklarını turizm konusunda motive edecek eğitim çalışmalarının yeterince yapılamadığı,
- Doğal kaynakların ve kültürel kaynakların turizm ve rekreasyonel talep artırıcı nitelikte geliştirilemediği, kısaca ilin bu konudaki mevcut potansiyelinden yararlanma düzeyinin yetersiz olduğu belirlenmiştir.

Bu amaçla, ilin turizm potansiyelinin daha etkin değerlendirilerek ve gelir yaratacak bir yapıya kavuşturulması amacıyla;

- Turizm altyapısının geliştirilmesi (doğal çevrenin geliştirilmesi ve rekreasyon turizminde kullanılması, tarih ve kültürel kaynakların korunması ve kültür turizminde kullanılması, insan kaynaklarının eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi ile turizme motivasyonu, turizmin geliştirilmesine yönelik, altyapı, plan-proje gereksinim, nitelik ve önceliklerinin belirlenmesi)
- Turizmde arz ve talebin nicelik ve niteliğinin yönlendirilmesi (yatırımların mekansal dağılımında kaynak israfını önleyecek hiyerarşik ilişkilerin kurulması ve önceliklerin belirlenerek, nicelik ve niteliklerinin tesbit edilmesi, potansiyel kaynaklara dayalı geliştirilecek turizm türlerinin belirlenmesi ve yatırımların bu kapsamda çeşitlendirilmesi, talep artışı sağlayacak fiziki ve organizasyonel kararların alınması)

amacına uygun olarak planlar yapılması ve uygulamaya konulması gerekmektedir.

4.9. Ticaret, Bankacılık ve Gelir Durumu

4.9.1. Ticaret

Bitlis ekonomisi içinde ticaret faaliyetlerinin yeri oldukça sınırlıdır. Bölgede pazar için üretim yapan sanayi tesislerinin sayıca az olması ve yerel tüketime yönelik geleneksel ekonomik yapının egemenliğini koruması, ticaret hacminin darlığının başlıca nedenidir.

İlde üretilen ve ticarete konu olan malların başında canlı hayvan ve bitkisel ürünler gelmektedir. 1999 yılı itibariyle Bitlis'te üretilen bitkisel ürünlerin pazarlanan kısmının değeri 19.367 milyar TL iken, canlı hayvanların pazarlanılan değeri 14.719 milyar TL ve hayvansal ürünlerin pazarlanılan değeri ise 9.723 milyar TL'dir. İl, Türkiye genelinde pazarlanılan bitkisel ürünler içinde %3 pay alırken, canlı hayvanlarda %9, hayvansal ürünlerde ise %5 pay almaktadır.

İl ticaretinde önemli olan bir diğer ürün de sigaradır. 1936 yılında Tekel tarafından kurulan ve ilin kaliteli tütününü işleyen Bitlis Sigara Fabrikası'nda halihazırda filtresiz Bitlis, Samsun, Maltepe ve Best marka sigara üretimi yapılmaktadır. Tesiste yıllık 2.000 ton civarında sigara üretilmekte ve üretilen bu sigaralar başta bölge illeri olmak üzere Türkiye'nin bir çok iline pazarlanmaktadır. DİE verilerine göre, 1998 yılı itibariyle Bitlis Sigara Fabrikası tarafından 941 milyar TL'lik girdi ve 1.849 milyar TL'lik çıktı elde edilirken, toplam 908 milyar TL düzeyinde bir katma değer yaratılmıştır.

Bitlis'te ticaret genel olarak il merkezi ve Tatvan ilçesinde yoğunlaşmış olup Ahlat ve Adilcevaz ilçelerinde de ticaret nispeten gelişmiş durumdadır.

İlde ticaret sektöründeki işyeri sayısı 1985 yılında 1.368 iken, 1992'de bu sayı 1.954'e yükselmiştir. Bitlis ilindeki işyeri sayısı Türkiye'deki ticaretle uğraşan işyeri sayısının %3'ünü oluşturmaktadır. İl ticaret sektöründeki işyeri sayısının büyük bir bölümünü perakende ticaret ile uğraşan ticarethanelerden teşkil etmektedir. 1992 yılı itibariyle Bitlis'teki ticaret, otelcilik ve lokantacılık sektöründe faaliyet gösteren

işyeri sayısının %72,7'sini perakende ticaret, %3,3'ünü toptan ticaretle uğraşan işyerleri oluştururken, %24'ünü de lokanta ve oteller oluşturmaktadır.

Bitlis'teki ticaret, otelcilik ve lokantacılık sektöründe faaliyet gösteren işyeri sayıları Türkiye ile mukayeseli olarak Tablo 48'de verilmektedir.

TABLO 48 : BİTLİS'DE TİCARET VE HİZMETLER SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞYERİ SAYISI VE TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMASI

İKTİSADİ FAALİYET KOLU	TÜRKİYE		BİTLİS	
	1985	1992	1985	1992
Ticaret, Otelcilik, Lokantacılık				
- Toptan Ticaret	53.443	60.321	45	65
- Perakende Ticaret	370.471	457.014	1.054	1.420
- Lokanta ve Oteller	84.411	117.136	269	469
TOPLAM	508.325	634.471	1.368	1.954

KAYNAK : DİE, 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı Sonuçları

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre il aktif nüfusunun %2,9'unu oluşturan 3.636 kişi ticaret, otelcilik ve lokantacılık sektöründe faaliyet göstermektedir. Faal nüfus içerisinde ticaret, otelcilik ve lokantacılık sektöründe çalışanların oranı Doğu Anadolu Bölgesi'nde %3,7 iken, Türkiye genelinde %7,9'dur.

1987 yılında ticaret sektörünün il gayri safi hasılası içindeki payı %7,9 dolayında iken, bu pay 1998'de %6'ya, 1999'da ise %5,7 düzeyine inmiştir. Bitlis ili ticaret sektörü hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ticaret sektörü hasılası içindeki yeri analiz edildiğinde, il ticaret sektörü hasılasının Türkiye hasılasının ortalama olarak %0,5 (onbinde beş), Doğu Anadolu Bölgesi hasılasının ise %2,3'ünü oluşturduğu görülmektedir.

İl ticaret sektörü hasılasının yıllar itibariyle gelişimi ve Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ticaret sektörü hasılası içindeki yeri Tablo 49'da verilmektedir.

TABLO 49: BİTLİS İLİ TİCARET SEKTÖRÜ HASILASININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ TİCARET HASILASI İÇİNDEKİ YERİ
(Cari Fiyatlarla) (MİLYAR TL)

	1987	1990	1997	1998	1999
Toptan ve Perakende Ticaret	6	32	2.127	3.661	5.188
Otel, Lokanta Hizmetleri	3	15	1.075	1.982	2.675
Bitlis Ticaret Hasılası (1)	9	47	3.202	5.643	7.863
Türkiye Ticaret Hasılası (2)	14.850	64.801	5.985.402	10.404.501	14.750.945
Doğu Anadolu Böl.Ticaret Hası. (3)	417	2.055	138.859	239.128	343.306
(1) / (2) (%)	0,06	0,07	0,05	0,05	0,05
(1) / (3) (%)	2,16	2,29	2,31	2,36	2,29

KAYNAK : DİE

4.9.2. Bankacılık

Banka ve Şube Sayısı:

1999 yılı sonu itibariyle Bitlis ilinde toplam 6 ayrı banka faaliyet göstermektedir. Bu aynı yıl Türkiye genelinde 81 olan banka sayısının %7,4'ünü oluşturmaktadır. İl 1990'da 7 banka sayısı ile Türkiye genelindeki banka sayısının %10,6'sını oluşturmakta idi. 1990 yılında Bitlis ili genelinde 22 olan şube sayısı ise 1999'da 18'e düşmüştür. Türkiye genelinde ise 1990'da 6.540 olan şube sayısı 1990-1999 döneminde %16,9 oranında artış göstererek 7.642'ye yükselmiştir. 1999 yılı itibariyle Bitlis ilindeki şube sayısı Türkiye geneli şube sayısının %2 gibi küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

İlde bankacılık daha ziyade Tatvan ve Merkez ilçede gelişmiş durumdadır. Tatvan ilçesinde 6 ayrı banka toplam 6 şubesi ile hizmet verirken, Merkez ilçede 5 ayrı banka, toplam 5 şubesi ile bankacılık hizmeti vermektedir. Diğer ilçelerde ise bankacılık sektörü henüz gelişmemiş durumda olup yöre halkının bankacılık hizmetlerinden yararlanma düzeyi oldukça düşük seviyededir. Bu ilçelerde bankacılık sektörünün gelişmemesinin en önemli nedeni ise, bu ilçelerin ekonomik yönden diğer ilçelere (Merkez ve Tatvan) göre gelişmemiş olması ve kişi başına düşen tasarruf miktarının da düşük olmasıdır. Tatvan ve Merkez ilçe dışındaki ilçelerden Adilcevaz ve Ahlat'da iki banka şubesi bulunurken, diğer ilçelerde

(Mutki, Hizan, Güroymak) yalnızca bir banka şubesi bankacılık hizmeti vermektedir.

Bitlis ilinde şube başına düşen kişi sayısı incelendiğinde, 1990'da 14.958 olan kişi sayısının 1990-1999 döneminde %26,6 oranında artarak 18.944'e yükseldiği görülmektedir. Türkiye genelinde ise 1990'da şube başına düşen kişi sayısı 8.594 iken, 1999'da 8.420 kişiye indiği dikkati çekmektedir.

İlde 1999 yılı itibariyle banka başına 4,2 milyon \$ mevduat düşerken, 1,8 milyon \$ kredi düşmektedir. Aynı yıl Türkiye genelinde banka başına 1.011,6 milyon \$ mevduat, 430,6 milyon \$ kredi düşmekteydi. Yine 1999'da Bitlis'te şube başına düşen mevduat miktarı 1,4 milyon \$ iken şube başına düşen kredi 0,6 milyon \$ idi. Türkiye genelinde ise şube başına 10,7 milyon \$ mevduat düşerken, 4,6 milyon \$ da kredi düşmektedir.

Tablo 50'de Bitlis ilindeki banka ve şube sayıları ile banka ve şube başına düşen kişi sayısı, kredi ve mevduat miktarı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

TABLO 50: BİTLİS VE TÜRKİYE GENELİ BANKA VE ŞUBE SAYISI İLE ŞUBE BAŞINA DÜŞEN KİŞİ SAYISI

	Bitlis			Türkiye		
	1990	1999	Dönemsel Değişim (%)	1990	1999	Dönemsel Değişim (%)
Banka Sayısı	7	6	-14,3	66	84	22,7
Şube Sayısı	22	18	-18,2	6.540	7.642	16,9
Şube Başına Düşen Kişi Sayısı	14.958	18.944	26,7	8.594	8.420	-2,0
Banka Başına Düşen Mevduat	2,0	4,2	108,3	479,8	1.011,6	110,9
Banka Başına Düşen Kredi	3,0	1,8	-38,9	386,6	430,6	11,4
Şube Başına Düşen Mevduat	0,6	1,4	118,3	4,8	10,7	121,5
Şube Başına Düşen Kredi	1,0	0,6	-36,0	3,9	4,6	17,0

KAYNAK. Türkiye Bankalar Birliği

Mevduat Durumu:

Bitlis'te 2000 yılı itibariyle 18.353 milyar TL'lik banka mevduatı gerçekleşmiş olup bu tutar Doğu Anadolu Bölgesi mevduatının %2,2'sini oluştururken, Türkiye toplam banka mevduatının %0,3 (onbinde üç) gibi düşük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Mevduatın türlerine göre dağılımına bakıldığında, Bitlis'te toplam mevduatın %72,9'u (13.386 milyar TL) TL mevduat, %27,1'i (4.967 milyar TL) de yabancı para (döviz tevdiatı) mevduatından oluşmaktadır.

Mevduatın türlerine göre dağılımı ve Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki payı aşağıdaki tabloda verilmektedir (Tablo 51).

TABLO 51 : BİTLİS İLİ TOPLAM BANKA MEVDUATININ TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (Milyar TL)

Mevduat Türü	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Bitlis (3)		Pay (%)	
	2000	%	2000	%	2000	%	(3)/(1)	(3)/(2)
Tasarruf Mevduatı	17.888.056	28,1	285.103	34,8	5.968	32,5	0,03	2,09
Mevduat Sertifikası	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0,00	0,00
Resmi Kuruluşlar	1.324.452	2,1	28.250	3,4	3.746	20,4	0,28	13,26
Ticari Kuruluşlar	5.812.824	9,1	68.186	8,3	2.919	15,9	0,05	4,28
Bankalar Mevduatı	7.494.154	11,8	59	0,0	0	0,0	0,00	0,00
Döviz Tevdiatı	25.338.800	39,8	390.704	47,7	4.967	27,1	0,02	1,27
Diğer Mevduat	5.635.492	8,9	46.980	5,7	753	4,1	0,01	1,60
Altın Depo Hesapları	154.847	0,2	0	0,0	0	0,0	0,00	0,00
TOPLAM	63.648.625	100,0	819.282	100,0	18.353	100,0	0,03	2,24

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Tablodan görüldüğü gibi, Bitlis'te toplam mevduatın %27'lik kısmını yabancı para cinsinden mevduat oluştururken, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu oran %48, Türkiye genelinde ise %40 olarak gerçekleşmiştir.

Bitlis ili kişi başına düşen banka mevduatı incelendiğinde, ilde 2000 yılı itibariyle gerçekleşen kişi başına düşen mevduatın 53,7 milyon TL (80 \$) olduğu ve bunun da gerek Türkiye geneli gerekse Doğu Anadolu Bölgesi kişi başına düşen banka mevduatının oldukça altında olduğu dikkati çekmektedir. Yine aynı şekilde kişi başına düşen TL mevduat ve YP mevduatda da Bitlis, bölge ve ülke ortalamalarının oldukça altındadır.

Tablo 52'de 2000 yılı itibariyle Bitlis'te kişi başına düşen banka mevduatının TL ve YP bazında verilerek, Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli ile mukayese edilmiştir.

TABLO 52: BİTLİS'TE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA MEVDUATININ TÜRKİYE, BÖLGE VE BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI

İller	Kişi Başına Düşen Mevduat (2000)					
	Kişi Başına Düşen Toplam Mevduat		Kişi Başına Düşen YP Mevduat		Kişi Başına Düşen TL Mevduat	
	Bin TL	\$	Bin TL	\$	Bin TL	\$
Ağrı	49.369	73	27.118	40	22.251	33
Bingöl	98.196	146	61.491	92	36.705	55
Bitlis	53.651	80	14.520	22	39.131	58
Elazığ	292.558	436	165.721	247	126.838	189
Erzincan	241.389	359	128.236	191	113.154	168
Erzurum	136.008	202	65.253	97	70.755	105
Hakkari	57.064	85	15.297	23	41.766	62
Kars	140.875	210	38.416	57	102.459	153
Malatya	215.170	320	107.223	160	107.947	161
Muş	54.008	80	24.601	37	29.407	44
Tunceli	540.932	805	139.536	208	401.396	598
Van	71.052	106	31.921	48	39.131	58
Ardahan	174.599	260	49.372	73	125.226	186
İğdir	224.674	334	132.189	197	92.486	138
Doğu Anadolu Bölgesi	143.353	213	68.363	102	74.990	112
Türkiye	974.815	1.451	388.078	578	584.366	870

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Bitlis ili banka mevduatının milli gelir içindeki payına bakıldığında, 1990 yılında milli gelir içinde %5,5 olan mevduat oranının, 1995'de %4,8'e gerilediği, 1999'da ise %7,7 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Mevduat/Milli Gelir oranı Türkiye bazında incelendiğinde, mevduatın milli gelir içindeki payının 1990'da %21,2, 1995'de %24,5 ve 1999'da %44,7 gibi yüksek bir seviyede olduğu dikkati çekmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi genelinde ise bu oran 1990 yılında %9,8 iken 1995'de %12,2 ve 1999'da %15,7 olarak gerçekleşmiştir. Mevduatın milli gelir içindeki payı açısından Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesi illeri içinde ise en düşük paya sahip il konumundadır.

Tablo 53'de banka mevduatının milli gelir içindeki payı verilmiştir.

TABLO 53: MEVDUAT/MİLLİ GELİR ORANI

İller	Mevduat/Milli Gelir (%)			Dönemsel Değişim (Puan)
	1990	1995	1999	
Ağrı	7,3	6,4	10,1	2,9
Bingöl	10,4	11,6	12,2	1,8
Bitlis	5,5	4,8	7,7	2,2
Elazığ	10,4	14,8	17,6	7,2
Erzincan	16,0	16,1	20,3	4,3
Erzurum	10,6	10,5	12,6	2,0
Hakkari	9,8	7,1	8,8	-1,0
Kars	11,2	34,1	16,9	5,7
Malatya	9,2	12,0	19,9	10,7
Muş	5,8	5,6	9,2	3,5
Tunceli	19,4	23,1	29,4	10,0
Van	6,3	5,4	10,8	4,5
Ardahan (*)	-	8,6	22,9	14,3
Iğdır (*)	-	16,7	21,5	4,8
Doğu Anadolu Bölgesi	9,8	12,2	15,7	5,9
Türkiye	21,2	24,5	44,7	23,5

(*): 1995-1999 dönemini kapsar.

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Kredi Durumu :

Bitlis'te 2000 yılı itibariyle 14.627 milyar TL'lik banka kredisi verilmiş olup bu tutar Doğu Anadolu Bölgesi banka kredisi miktarının %3,2'sini oluştururken, Türkiye geneli verilen banka kredilerinin de %0,5 (onbinde beş) gibi oldukça küçük bir kısmını teşkil etmektedir. Bitlis ili genelinde verilen kredilerin %44,9'luk bölümü ihtisas kredilerinden (tarım, gayrimenkul, mesleki, denizcilik, turizm ve diğer), %55,1'lik kısmı ise ihtisas dışı diğer kredilerden meydana gelmektedir. İlde tarım sektörüne verilen krediler toplam kredilerin %21'ini oluştururken, meslek kredileri toplam krediler içinden %13,4 pay almaktadır. Türkiye genelinde ise ihtisas kredileri toplam kredilerin %16,4'lük kısmını teşkil ederken, ihtisas dışı krediler %83,6 gibi oldukça büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Kredilerin türlerine göre dağılımı ile Bitlis'in Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki payı Tablo 54'de verilmektedir.

Tablodan da görüleceği gibi Bitlis'te bankalar tarafından verilen krediler miktarı Türkiye geneli içinde oldukça önemsiz bir yer oluşturmaktadır.

TABLO 54: BİTLİS İLİ TOPLAM BANKA KREDİLERİNİN TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ (Milyar TL)

Kredi Türü	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Bitlis (3)		Pay (%)	
	2000	%	2000	%	2000	%	(3)/(1)	(3)/(2)
İhtisas Kredileri	5.024.165	16,4	235.702	51,6	6.565	44,9	0,13	2,79
- Tarım	3.281.895	10,7	160.662	35,2	3.070	21,0	0,09	1,91
- Gayri Menkul	580.134	1,9	19.355	4,2	114	0,8	0,02	0,59
- Mesleki	391.404	1,3	16.434	3,6	1.418	9,7	0,36	8,63
- Denizcilik	1.646	0,0	0	0,0	0	0,0	0,00	0,00
- Turizm	56.641	0,2	2.064	0,5	0	0,0	0,00	0,00
- Diğer	712.445	2,3	37.187	8,1	1.963	13,4	0,28	5,28
Diğer Krediler	25.570.419	83,6	220.721	48,4	8.062	55,1	0,03	3,65
Toplam Krediler	30.594.584	100,0	456.423	100,0	14.627	100,0	0,05	3,20

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

İlde kişi başına düşen banka kredisi miktarı 2000 yılı itibariyle 42,8 milyon TL (64 \$) olup bu tutar, Doğu Anadolu Bölgesi kişi başına düşen kredi ortalamasından (79.861.896 TL) %46 daha düşük iken, Türkiye geneli kişi başına düşen kredi miktarından (468.573.722 TL) %91 daha düşük seviyededir.

Bitlis'te kişi başına düşen banka kredisinin Türkiye geneli ve Doğu Anadolu Bölgesi illeri ile karşılaştırmalı olarak Tablo 55'de verilmiştir.

TABLO 55: BİTLİS'TE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA KREDİLERİNİN TÜRKİYE, BÖLGE VE BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (TL) (*)

İLLER	1999		2000		GELİŞME HIZI (%)
	TL	\$	TL	\$	
Ağrı	10.521.940	19	26.119.964	39	148,24
Bingöl	19.398.239	36	37.297.739	56	92,27
Bitlis	17.602.139	33	42.758.923	64	142,92
Elazığ	38.367.843	71	82.742.040	123	115,65
Erzincan	73.421.030	136	122.567.002	182	66,94
Erzurum	36.916.198	68	87.170.107	130	136,13
Hakkari	8.597.573	16	22.212.840	33	158,36
Kars	114.170.513	211	191.169.690	285	67,44
Malatya	64.167.940	119	109.594.042	163	70,79
Muş	20.611.984	38	39.213.315	58	90,25
Tunceli	77.312.582	143	170.803.376	254	120,93
Van	17.776.336	33	42.443.061	63	138,76
Ardahan	99.318.134	184	192.815.485	287	94,14
Iğdır	75.113.205	139	152.458.658	227	102,97
Doğu Anadolu Bölgesi	40.868.401	76	79.861.896	119	95,41
Türkiye	299.059.375	554	468.573.722	698	56,68

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Tablodan görüldüğü gibi, Bitlis'te 1999 yılı itibariyle 17,6 milyon TL (33 \$) olarak gerçekleşen kişi başına düşen kredi miktarı, %143'lük bir gelişme hızı kaydederek, 2000'de 42,8 milyon TL (64 \$) düzeyine yükselmiştir. 2000 yılında nominal bazdaki bu artış, reel olarak değerlendirildiğinde, ilde kişi başına düşen banka kredisinin bir önceki yıla göre %94 oranında artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Kişi başına düşen banka kredisinde yaşanan bu gelişme hızı Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki gelişme hızının bir hayli üzerindedir. Kişi başına düşen kredi miktarı açısından Bitlis, bölge illeri arasında 9. sırada yer almaktadır.

Bitlis ili banka kredilerinin milli gelir içindeki durumu incelendiğinde, 1990 yılı itibariyle milli gelir içinde %8,3 olan kredilerin payının 1995'te %3,3 ve 1999'da %3,4 düzeyine gerilediği dikkati çekmektedir. Kredi/milli gelir oranı Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli açısından değerlendirildiğinde ise, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1990'da %6,5 olan bu oranın 1999'da %5,5 düzeyine indiği, Türkiye genelinde ise 1990'da %17,1 olan kredi/milli gelir oranının 1999'da %19 seviyesine yükseldiği görülmektedir.

Kredi/milli gelir oranının yıllar itibariyle gelişimi ve Bitlis'in Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırılması Tablo 56'da verilmiştir.

TABLO 56: KREDİ/MİLLİ GELİR ORANI

İller	Kredi/Milli Gelir (%)			Dönemsel Değişim (Puan)
	1990	1995	1999	
Ağrı	4,6	2,4	2,2	-2,4
Bingöl	6,6	3,3	3,1	-3,5
Bitlis	8,3	3,3	3,4	-4,9
Elazığ	4,8	2,0	2,9	-1,9
Erzincan	8,0	7,5	7,4	-0,6
Erzurum	7,1	4,4	4,6	-2,5
Hakkari	2,1	1,0	1,7	-0,4
Kars	11,2	9,3	17,1	6,0
Malatya	7,0	3,2	6,9	0,0
Muş	4,2	3,0	4,9	0,7
Tunceli	5,2	5,8	5,7	0,5
Van	5,4	2,4	3,0	-2,4
Ardahan (*)	-	8,6	15,5	6,9
İğdir (*)	-	6,5	9,8	3,3
Doğu Anadolu Bölgesi	6,5	3,9	5,5	-1,0
Türkiye	17,1	15,5	19,0	1,9

(*): 1995-1999 dönemini kapsar.

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Tablodan da izleneceği gibi, 1999 yılı itibariyle Bitlis'te bankalar tarafından verilen krediler toplamı milli gelir içinde %3,4'lük bir pay oluşturmaktadır. Aynı yıl bankalardaki mevduatın milli gelir içindeki payı ise %7,7 düzeyinde idi. Başka bir deyişle, ilde bankalara yatırılan mevduat, kullanılan kredilerden %125 daha fazla durumdaydı. Bu durum ilin parasal kaynaklarının büyük bir bölümünün, il dışındaki kişiler ve yatırımcılar tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Söz konusu bu durum, banka mevduatı ve kredi ilişkisi (kredi/mevduat oranı) incelendiğinde de ortaya çıkmaktadır. Nitekim Bitlis'te 1990 yılında kredi/mevduat oranı %150 düzeyinde bulunmakta iken, başka bir anlatımla, 1990'da ilde kullanılan krediler, mevduatın %50 kadar daha fazlası durumunda iken, bu oran 1995'de %69'a, 1999'da da %44'e gerilemiştir. 2000'de ise kredi/mevduat oranı %80 düzeyine yükselmiştir. Kredi/mevduat oranı açısından Bitlis, bölge illeri ile karşılaştırıldığında, 2000 yılı itibariyle ilin, Kars ve Ardahan'dan sonra üçüncü sırada olduğu görülürken, Bitlis'in gerek Doğu Anadolu Bölgesi gerekse Türkiye genelinin daha üstünde bir kredi/mevduat oranına sahip olduğu dikkati çekmektedir.

Ancak, ilin banka mevduatı ve kredi düzeyinin miktar olarak çok düşük düzeyde bulunması (2000 yılı itibariyle Bitlis ili mevduat toplamı Türkiye'nin onbinde üçünü oluştururken, kredi miktarı ise Türkiye içinde onbinde beş gibi minimum bir pay almakta idi) gerek mevduat/milli gelir oranının, gerekse kredi/milli gelir oranının minimum düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Nitekim 1999'da mevduat/milli gelir ve kredi/milli gelir oranları Türkiye genelinin bir hayli altında gerçekleşirken, kişi başına düşen mevduat ve kredi miktarları da Türkiye rakamlarının %90-97 gibi daha alt düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 57'de Bitlis ili kredi/mevduat oranının Türkiye geneli, Doğu Anadolu Bölgesi illeri ile karşılaştırması verilmektedir.

TABLO 57: KREDİ/MEVDUAT ORANI

İller	Kredi/Mevduat (%)				Dönemsel Değişim (Puan)
	1990	1995	1999	2000	
Ağrı	63,2	36,8	21,4	52,9	-10,3
Bingöl	63,2	28,0	25,0	38,0	-25,2
Bitlis	150,0	69,2	44,0	79,7	-70,3
Elazığ	46,3	13,5	16,5	28,3	-18
Erzincan	50,0	46,7	36,3	50,8	0,8
Erzurum	67,3	41,6	36,6	64,1	-3,2
Hakkari	21,4	14,3	19,0	38,9	17,5
Kars	100,0	27,2	101,5	135,7	35,7
Malatya	75,2	26,8	34,8	50,9	-24,3
Muş	73,3	53,3	53,1	72,6	-0,7
Tunceli	26,7	25,0	19,3	31,6	4,9
Van	84,6	45,0	27,4	59,7	-24,9
Ardahan (*)	-	100,0	67,6	110,4	10,4
Iğdır (*)	-	39,1	45,5	67,9	28,8
Doğu Anadolu Bölgesi	66,1	31,6	35,0	55,7	-10,4
Türkiye	80,6	63,2	42,6	48,1	-32,5

(*): 1995-2000 dönemini kapsar.

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

4.9.3. Gelir

Bitlis ili gayri safi yutici hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde; 1987 yılında 115.264 milyon TL olan cari fiyatlarla GSYİH, 1987-1999 döneminde yaklaşık olarak 1.194 kat artış göstererek (yıllık ortalama olarak %80 oranında artarak) 1999'da 137,6 trilyon TL düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

GSYİH'daki artış sabit fiyatlarla (1987 yılı üretici fiyatlarıyla) değerlendirildiğinde, 1987-1999 döneminde Bitlis GSYİH'sındaki artışın %22,7 düzeyinde olduğu dikkati çekmektedir.

Bitlis ili GSYİH'sının yıllar itibariyle gelişimi (sabit ve cari fiyatlarla) Tablo 58'de verilmiştir.

TABLO 58: BİTLİS İLİ GSYİH'SININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ

YILLAR	CARİ FİYATLARLA		SABİT FİYATLARLA	
	DEĞER (Milyon TL)	GELİŞME HIZI (%)	DEĞER (Milyon TL)	GELİŞME HIZI (%)
1987	115.264	-	115.264	-
1988	200.962	74,3	114.107	-1,0
1989	382.130	90,2	124.390	9,0
1990	668.611	75,0	138.431	11,3
1991	1.153.055	72,5	136.651	-1,3
1992	2.162.999	87,6	150.906	10,4
1993	3.702.029	71,2	151.333	0,3
1994	6.794.602	83,5	128.591	-15,0
1995	12.496.426	83,9	125.099	-2,7
1996	23.786.386	90,3	134.757	7,7
1997	52.780.145	121,9	153.820	14,1
1998	94.821.092	79,7	141.383	-8,1
1999	137.634.230	45,2	141.481	0,1

KAYNAK : DIE

Bitlis ili GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise, 1987 yılı itibariyle (cari fiyatlarla) en yüksek payın %36,1 ile tarım sektörüne ait olduğu ve bunu %16 pay ile ulaştırma ve haberleşme, %8,9 ile sanayi sektörü, %7,9 ile ticaret sektörü ve %5,5 pay ile de inşaat sektörünün izlediği görülmektedir. 1987 yılında devlet hizmetlerinin GSYİH içindeki payı ise %14,1 düzeyinde idi. 1987-1999 döneminde GSYİH'nın sektörlere göre dağılımında önemli sayılabilecek bir değişim olmamakla beraber, tarım sektörünün GSYİH içindeki payında artma, ulaştırma ve haberleşme, sanayi, ticaret ve inşaat sektörünün paylarında da bir azalma yaşanmıştır. 1999 yılı itibariyle Bitlis GSYİH'sı sektörler itibariyle incelendiğinde, cari fiyatlarla 137,6 trilyon TL olarak gerçekleşen il GSYİH'sında en yüksek pay %40,1 (55,2 trilyon TL) ile tarım sektörüne ait olduğu görülürken, bunu %9,7 (13,4 trilyon TL) ile ulaştırma ve haberleşme, %5,7 (7,9 trilyon TL) ile sanayi, %5,7 (7,9 trilyon TL) ile ticaret ve %3,4 (4,9 trilyon TL) ile de inşaat sektörünün izlediği görülmektedir.

1987-1999 döneminde Bitlis GSYİH'sı içinde dikkati çeken en önemli gelişme, devlet hizmetlerinin il GSYİH'sı içindeki payında meydana gelen artıştır. 1987'de GSYİH içinde %14,1 olan devlet hizmetlerinin payı 1999'da %30,5 düzeyine yükselmiştir. Devlet hizmetlerinin Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye GSYİH'sı

içindeki payına bakıldığında ise, 1990'da bölge hasılası içinde %12,8 olan devlet hizmetlerinin payı 1999'da %29,2 düzeyine çıktığı, yine Türkiye hasılası içinde %5,1 olan bu payın 1999 yılında %11,3 seviyesine yükseldiği dikkati çekmektedir.

Tablo 59'da Bitlis ili GSYİH'sının sektörlere göre dağılımı verilmektedir.

Tablodan izleneceği gibi, Bitlis ili gayri safi yurtiçi hasılası içinde en yüksek payı tarım sektörü oluşturmaktadır. 1987-1999 dönemi GSYİH'nın sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, tarım sektörünün GSYİH içindeki payında özellikle 1988-1996 döneminde devamlı olarak bir azalma meydana gelmiştir. 1988'de GSYİH içinde %40,9 olan tarım sektörünün payı, 1996'da en düşük seviyesi olan %29,3 düzeyine gerilemiştir. Bu yıldan sonra ise tarım sektörünün payı devamlı artış göstererek 1999 yılında %40,1 (1988 yılı seviyesi) olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörü üretimi içerisinde ise en yüksek payı çiftçilik ve hayvancılık oluşturmaktadır. 1999'da 55,2 trilyon TL olarak gerçekleşen tarım sektörü üretimi içinde çiftçilik ve hayvancılığın payı 52,9 trilyon TL üretim değeri ile %96'dır. Tarım sektörü hasılası içinde ormancılık sektörünün payı %2,7 iken, balıkçılık sektörünün payı %1,4 gibi düşük bir düzeydedir.

İl gayri safi yurtiçi hasılası içinde ikinci büyük payı ulaştırma ve haberleşme sektörü oluşturmaktadır. 1987 yılında GSYİH içinde %16 olan ulaştırma ve haberleşme sektörünün payı, 1987-1992 döneminde devamlı azalış göstererek 1992'de %11,8 düzeyine gerilemiştir. 1992-1995 döneminde ise artış gösteren sektörün payı 1995'de %15'e yükselmiştir. Ancak, bu yıldan sonra devamlı azalış gösteren ulaştırma ve haberleşme sektörünün payı, 1999'da %9,7 düzeyine kadar inmiştir.

Bitlis ili gayri safi yurtiçi hasılası içinde üçüncü sırayı ise sanayi ve ticaret sektörleri almaktadır. 1999 yılında her iki sektörde 7,9 trilyon TL üretim değeri ile GSYİH içinde %5,7 pay almıştır. Oysa sanayi sektörü, 1987 yılında GSYİH içinde %8,9 oranında bir pay almakta idi. Ancak il sanayi üretiminin, toplam üretimdeki artışın gerisinde bir artış göstermesi nedeniyle, sanayi sektörünün il GSYİH'sı içindeki payında da azalmalar meydana gelmiştir. Bu azalma sonucunda sanayi

sektörünün toplam hasıla içindeki payı 1996'da en düşük oranı olan %4,3 düzeyine kadar inmiştir. 1996-1999 döneminde ise (cari fiyatlar itibariyle) sanayi üretimi, gayri safi hasılaya oranla daha fazla bir gelişim kaydederek, GSYİH içindeki payı da artış göstermiştir. 1999 yılı itibariyle 7,9 trilyon TL olarak gerçekleşen sanayi sektörü üretimi içinde en yüksek payı %90 (7,1 trilyon TL üretim değeri) ile imalat sanayii alırken, elektrik, gaz ve su sektörünün payı %9,9 olmuştur. Madencilik ve taşocakçılığı sektörünün sanayi üretimi içindeki payı ise %3 gibi oldukça düşük bir düzeydedir.

1987 yılında GSYİH içinde %7,9 paya sahip olan ticaret sektörünün gelişimi incelendiğinde ise, 1987-1996 döneminde ticaret sektörünün payında önemli bir değişme olmadığı dikkati çekmektedir. Ancak, 1996 yılından itibaren sektör üretiminin gayri safi hasılaya göre daha düşük bir artış göstermesi, toplam hasıla içindeki payının da gerilemesine neden olmuş ve 1999'da en düşük değeri olan %5,7 düzeyine inmiştir.

Bitlis ili GSYİH'sı içinde en düşük pay ise inşaat sektörüne aittir. 1987'de GSYİH içinde %5,5 olan inşaat sektörünün payı 1997-1995 dönemine kadar düşüş kaydetmiş ve 1995'de minimum düzeyi olan %2 düzeyine kadar gerilemiştir. Ancak 1996'da bir önceki yıla göre (cari fiyatlar itibariyle) %580 gibi oldukça yüksek bir gelişme hızı kaydeden sektör üretimi sonucunda (1996'da sektör üretimi, sabit fiyatlara göre ise, %165'lik bir gelişme göstermiştir), inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı da %7,3 düzeyine çıkmıştır. 1996-1999 döneminde ise inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı sürekli olarak azalarak 1999'da %3,4 düzeyine inmiştir.

Bitlis ili gayri safi yurt içi hasıla rakamları sabit fiyatlara göre incelendiğinde, 1999 yılı itibariyle GSYİH içinde en yüksek payın %44,9 oran ile yine tarım sektörüne ait olduğu görülürken, bunu %11,3 pay ile ulaştırma ve haberleşme, %8,3 pay ile ticaret, %7,4 pay ile sanayi ve %2,5 pay ile de inşaat sektörünün izlediği dikkati çekmektedir.

TABLO 59: BİTLİS İLİ GSYİH'SİNİN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI (1999)

SEKTÖRLER	CARİ FİYATLARLA			SABİT FİYATLARLA		
	DEĞER (Milyon TL)	SEKTÖR PAYI (%)	GELİŞME HIZI (%)	DEĞER ,(Milyon TL)	SEKTÖR PAYI (%)	GELİŞME HIZI (%)
1. TARIM	55.162.457	40,1	52,4	63.509	44,9	0,4
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	52.910.622	38,4	51,3	59.533	42,1	-0,3
b)Ormancılık	1.468.338	1,1	38,3	2.481	1,8	-22,4
c)Balıkçılık	783.496	0,6	375,3	1.495	1,1	324,3
2. SANAYİ	7.890.924	5,7	73,9	10.476	7,4	-1,3
a)Madencilik ve Taşocaklığı	27.339	0,0	-	12	0,0	-
b)İmalat Sanayii	7.084.010	5,1	69,8	8.606	6,1	-4,3
c)Elektrik, Gaz ve Su	779.576	0,6	112,5	1.859	1,3	14,8
3. İNŞAAT	4.686.798	3,4	49,2	3.594	2,5	12,3
4. TİCARET	7.862.790	5,7	39,3	11.796	8,3	-6,5
a)Toptan ve Perakende Ticaret	5.187.972	3,8	41,7	8.855	6,3	-5,1
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	2.674.818	1,9	35,0	2.941	2,1	-10,4
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	13.376.241	9,7	48,6	15.966	11,3	1,5
6. MALİ KURULUŞLAR	2.109.480	1,5	14,2	1.964	1,4	1,7
7. KONUT SAHİPLİĞİ	3.583.051	2,6	21,7	10.720	7,6	-0,1
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	1.063.768	0,8	48,0	963	0,7	-1,5
9. (EKSİ) İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	943.369	0,7	20,1	938	0,7	-1,8
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	94.792.139	68,9	49,9	118.049	83,4	-0,1
11. DEVLET HİZMETLERİ	41.912.237	30,5	35,8	21.070	14,9	3,1
12. KAR AMACI OLMAYAN ÖZEL HİZMET KURULUŞLARI	30.002	0,0	169,3	372	0,3	0,5
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	136.734.378	99,3	45,3	139.491	98,6	0,4
14. İTHALAT VERGİSİ	899.852	0,7	27,7	1.990	1,4	-19,6
15. GAYRİ SAFİ YURTIÇI HASILA (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	137.634.230	100,0	45,2	141.481	100,0	0,1

KAYNAK : DİE

Bitlis ili gayri safi yurtiçi hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri analiz edildiğinde, 1999 yılı itibariyle ilde yaratılan hasıla, Doğu Anadolu Bölgesi hasılasının %4,1'ini Türkiye hasılasının da %2'sini oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 60'da Bitlis ili GSYİH'sının Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi içindeki yeri verilmektedir.

**TABLO 60: BİTLİS İLİ GSYİH'SININ TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ
(Cari Fiyatlarla) (Milyar TL)**

Yıllar	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Bitlis (3)		%	
	GSYİH	Gelişme Hızı %	GSYİH	Gelişme Hızı %	GSYİH	Gelişme Hızı %	(3)/(1)	(3)/(2)
1987	74.722	-	3.054	-	115	-	0,15	3,77
1988	129.225	72,9	5.231	71,2	201	74,3	0,16	3,84
1989	227.324	75,9	8.782	67,9	382	90,2	0,17	4,35
1990	393.060	72,9	16.061	82,9	669	75,0	0,17	4,17
1991	630.117	60,3	26.672	66,1	1.153	72,5	0,18	4,32
1992	1.093.368	73,5	46.545	74,5	2.163	87,6	0,20	4,65
1993	1.981.867	81,3	83.064	78,5	3.702	71,2	0,19	4,46
1994	3.868.429	95,2	160.284	93,0	6.795	83,5	0,18	4,24
1995	7.762.456	100,7	308.826	92,7	12.496	83,9	0,16	4,05
1996	14.772.110	90,3	567.575	83,8	23.786	90,3	0,16	4,19
1997	28.835.883	95,2	1.153.925	103,3	52.780	121,9	0,18	4,57
1998	52.224.945	81,1	2.186.945	89,5	94.821	79,7	0,18	4,34
1999	77.415.272	48,2	3.346.430	53,0	137.634	45,2	0,18	4,11

KAYNAK : DİE

Bitlis ili GSYİH'sı büyüklük itibariyle değerlendirildiğinde, 1999 yılı itibariyle 137,6 trilyon TL'lik il GSYİH 'sı (cari fiyatlarla) Türkiye genelinde 70. sırada yer aldığı görülmektedir. İl GSYİH'sı büyüklük açısından Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında ise 9. Sırada bulunmaktadır.

Kişi başına gelir düzeyi açısından Bitlis incelendiğinde, 1987 yılı itibariyle 424 \$ olarak gerçekleşen kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılasının devamlı olarak artış göstererek 1998 yılında en yüksek değeri olan 1.075 \$ düzeyine yükseldiği görülmektedir. 1999'da ise bir önceki yıla göre (dolar bazında) %11 oranında azalış gösteren kişi başına GSYİH 955 \$ olarak gerçekleşmiştir.

Bitlis kişi başına gelir düzeyi bakımından Türkiye'nin en kötü beş ili arasında yer almaktadır. DİE'nin yayınlamış olduğu 1999 yılı iller itibariyle kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla rakamları incelendiğinde, Bitlis 955 \$ ile 80 il içerisinde 77. sırada yer almaktadır. DİE verileri dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde, kişi başına gelir düzeyi açısından Doğu Anadolu Bölgesi illerinin büyük bir çoğunluğunun ülke sıralamasında daima son sıralarda yer aldığı dikkati çekmektedir. Nitekim 1999'da Doğu Anadolu Bölgesi illerinden sadece 8 tanesi (Ardahan, Kars, Bingöl, Van, Hakkari, Bitlis, Ağrı ve Muş) kişi başına gelir büyüklüğü itibariyle Türkiye sıralamasında son 10 il içinde yer almaktadır. Bu illerden Ağrı ve Muş, en kötü il konumunda iken, Bitlis ve Hakkari'de en kötü beş il arasında yer almaktadır.

Tablo 61'de Bitlis ilinde kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılasının yıllar itibariyle gelişimi verilmektedir.

TABLO 61: BİTLİS İLİ KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH'SININ TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLE MUKAYESESİ

Yıllar	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi			Bitlis		
	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$
1987	1.422	-	1.629	579	-	664	370	-	424
1988	2.406	69,2	1.685	985	70,1	690	634	71,2	444
1989	4.141	72,1	1.933	1.642	66,8	767	1.184	86,8	553
1990	6.994	68,9	2.655	2.978	81,3	1.130	2.033	71,7	772
1991	10.996	57,2	2.603	4.969	66,9	1.176	3.451	69,8	817
1992	18.722	70,3	2.682	8.645	74,0	1.239	6.377	84,8	914
1993	33.314	77,9	2.981	15.390	78,0	1.377	10.757	68,7	962
1994	63.861	91,7	2.173	29.645	92,6	1.009	19.464	80,9	862
1995	125.924	97,2	2.727	57.070	92,5	1.236	35.315	81,4	765
1996	235.611	87,1	2.888	104.909	83,8	1.286	66.350	87,9	813
1997	461.522	95,9	3.021	206.168	96,5	1.349	155.629	134,6	1.019
1998	822.977	78,3	3.176	387.674	88,0	1.496	278.489	78,9	1.075
1999	1.203.124	46,2	2.847	589.575	52,1	1.395	403.619	44,9	955

KAYNAK : DİE

Gayri safi yurtiçi hasıla rakamları ilçeler itibariyle incelendiğinde, ilde en yüksek hasılanın Merkez ilçeye ait olduğu görülürken, bunu sırasıyla Tatvan, Mutki ve Ahlat'ın izlediği görülmektedir. DİE'nin ilçeler itibariyle yayınlamış olduğu ve en son yıl olan 1996 yılı verilerine göre, Bitlis'te 23,8 trilyon TL olan gayri safi hasılanın %30,7'si Merkez ilçeye, %23,3'ü Tatvan'a, %13,3'ü Mutki'ye, %13,1'i de Ahlat ilçesine aittir. Bu dört ilçe toplam hasılanın yaklaşık olarak %80'ini oluşturmaktadır.

Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla bakımından ise 1.236 \$ ile Merkez ilçe ilk sırada yer alırken, bunu 995 \$ ile Ahlat, 948 \$ ile Mutki ve 798 \$ ile de Tatvan izlemektedir. Bu ilçelerden Merkez, Ahlat ve Mutki'ye ait kişi başına düşen hasıla rakamları, il genelinden yüksek olup Tatvan'a ait kişi başına hasıla miktarı il düzeyinin çok az altındadır. Adilcevaz, Güroymak ve Hizan ilçelerinin gayri safi yurtiçi hasıla rakamları düşük olduğu gibi kişi başına düşen gayri safi hasıla miktarları da il genelinin %40-50 gibi daha düşük bir düzeyinde bulunmaktadır.

Tablo 62'de Bitlis ili GSYİH'sı ve kişi başına düşen gayri safi hasıla rakamları, ilçeler itibariyle verilmektedir.

TABLO 62 : İLÇELER İTİBARIYLA GSYİH VE KİŞİ BAŞINA GSYİH (1996)

İLÇE ADI	TOPLAM GSYİH			KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH		
	Değer (Milyon TL)	İl İçindeki Payı (%)	İlçe Sıralaması	Değer (Bin TL)	\$	İlçe Sıralaması
Merkez	7.297.083	30,68	1	100.834	1.236	1
Adilcevaz	1.480.114	6,22	6	34.207	419	7
Ahlat	3.112.973	13,09	4	81.239	995	2
Güroymak	1.431.055	6,02	7	39.062	479	6
Hizan	1.757.183	7,39	5	42.590	522	5
Mutki	3.164.396	13,30	3	77.359	948	3
Tatvan	5.543.583	23,31	2	65.123	798	4
TOPLAM	23.786.386	100,00		66.350	813	

(*): Kişi başına düşen GSYİH rakamları hesaplanırken 1990-1997 dönemi ilçeler bazındaki

4.10. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Durumu

Bilindiği gibi ekonomik kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir. Refah seviyesinin dar anlamı ile yükselişinin en iyi ölçüsü, üretimden nüfus başına düşen payda (başka bir ifadeyle kişi başına gelir) meydana gelen artıştır. Ancak kişi başına gelir düzeyindeki

artışlar, tek başına olarak, ekonomik kalkınmayı tam anlamı ile ifade edememektedir. Dolayısıyla, refah seviyesini geniş anlamda tanımlayarak (kişi başına düşen reel gelirin önemli ölçüde artması, adaletli gelir dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının artması, eğitim-öğretim olanaklarının artması, vs.); toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmeyi bu parametrelerdeki değişmeyi de gözönüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu amaçla bu bölümde Bitlis ilinin sosyo-ekonomik yapısı, kişi başına gelir düzeyinin yanı sıra, diğer göstergeler (ekonomik, sosyal, kültürel) açısından ele alınıp değerlendirilecektir. Bitlis ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi incelenirken; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nce 1996 yılında yapılmış olan **"İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)"**ndan yararlanılmıştır.

Araştırma Aralık 1995'teki idari yapıyı esas aldığından 76 ili kapsamaktadır. 1990-1993 yıllarına ait il ölçeğinde 58 gösterge kullanılmıştır. Eğitim, sağlık, demografik veriler ve gelir yaratan sektörler açısından çok sayıda bileşenle yapılan bu çalışmada, bütün iller ve dolayısıyla bölgeler sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından sıralanmıştır.

Coğrafi bölgeler tanımı çerçevesinde yapılan sıralama sonuçlarına göre, Doğu Anadolu Bölgesi -1.13713 endeks değeriyle ülke ortalamasının altında kalarak sonuncu sırada yer aldığı gibi, Bitlis'te sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında – 1.056951 endeks değeri ile 76 il içerisinde 71.sırada yer almaktadır (Tablo 63).

Bitlis sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değeri ile gerek bölge içerisinde gerekse Türkiye sıralamasında son sıralarda olması, genel olarak tüm göstergelere yansımaktadır. Gösterge değerleri bölge ortalamasına yakın, Türkiye ortalamasının ise bir hayli altında kalmaktadır (**Ek 2**).

TABLO 63: İLLERİN SOSYO – EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK SIRALAMASI

SIRA No	İL ADI	ENDEKS	SIRA No	İL ADI	ENDEKS
1.	İSTANBUL	4.879015	39.	AMASYA	-0.193947
2.	ANKARA	3.324472	40.	KARAMAN	-0.225250
3.	İZMİR	2.707983	41.	AFYON	-0.228109
4.	KOCAELİ	1.745641	42.	NİĞDE	-0.280378
5.	BURSA	1.561681	43.	KASTAMONU	-0.331970
6.	ESKİŞEHİR	1.010243	44.	ÇORUM	-0.338263
7.	ANTALYA	0.979019	45.	GİRESUN	-0.342129
8.	TEKİRDAĞ	0.912105	46.	ARTVİN	-0.361540
9.	ADANA	0.825002	47.	ERZİNCAN	-0.369077
10.	İÇEL	0.692054	48.	SİVAS	-0.408015
11.	MUĞLA	0.625896	49.	AKSARAY	-0.449240
12.	AYDIN	0.572214	50.	KAHRAMANMARAŞ	-0.450686
13.	BALIKESİR	0.566499	51.	BARTIN	-0.472164
14.	KIRKLARELİ	0.554468	52.	TOKAT	-0.481332
15.	KAYSERİ	0.530593	53.	ÇANKIRI	-0.506919
16.	DENİZLİ	0.501473	54.	SİNOP	-0.512526
17.	BİLECİK	0.474944	55.	ORDU	-0.535689
18.	EDİRNE	0.408019	56.	ERZURUM	-0.550649
19.	ZONGULDAK	0.362269	57.	DİYARBAKIR	-0.614462
20.	ÇANAKKALE	0.351583	58.	YOZGAT	-0.639394
21.	ISPARTA	0.337425	59.	ŞANLIURFA	-0.657586
22.	MANİSA	0.308470	60.	TUNCELİ	-0.694920
23.	UŞAK	0.249609	61.	ADİYAMAN	-0.752853
24.	KONYA	0.220072	62.	KARS	-0.754675
25.	GAZİANTEP	0.199953	63.	GÜMÜŞHANE	-0.783385
26.	HATAY	0.189559	64.	BAYBURT	-0.798578
27.	SAKARYA	0.154779	65.	BATMAN	-0.869404
28.	BOLU	0.147192	66.	MARDİN	-0.916083
29.	BURDUR	0.144998	67.	VAN	-0.955459
30.	KIRIKKALE	0.141061	68.	SİİRT	-0.970848
31.	KÜTAHYA	0.093397	69.	İĞDIR	-0.980015
32.	NEVŞEHİR	0.006389	70.	HAKKARİ	-1.053626
33.	ELAZIĞ	-0.024586	71.	BİTLİS	-1.056951
34.	TRABZON	-0.034803	72.	ARDAĞAN	-1.057505
35.	SAMSUN	-0.042239	73.	BİNGÖL	-1.060746
36.	KIRŞEHİR	-0.116527	74.	AĞRI	-1.134534
37.	RİZE	-0.122267	75.	ŞIRNAK	-1.224524
38.	MALATYA	-0.179552	76.	MUŞ	-1.244671

KAYNAK: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996), DPT.

DPT tarafından yapılan araştırmanın diğer amaçlarından birisi de, eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip illerin belirlenmesi ve ülke genelinde homojen alanların saptanmasıdır. Yapılan çözümler ve değerlendirmeler sonucunda ülke; farklı gelişmişlik düzeylerinde 5 ayrı gruba ayrılmıştır. Bu ayrıma göre birinci grupta 5, ikinci grupta 11, üçüncü grupta 26, dördüncü ve beşinci grupta ise 17'şer

il yer almaktadır. Gelişmişlik endeksine göre kademeli il gruplarının dağılımı orijinal çalışmadan aynen alınarak Tablo 64'te verilmiştir.

TABLO 64: GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI

1.Derecede Gelişmiş İller	2.Derecede Gelişmiş İller	3.Derecede Gelişmiş İller	4.Derecede Gelişmiş İller	5.Derecede Gelişmiş İller
1. İstanbul	1. Eskişehir	1. Bilecik	1. Kastamonu	1. Tunceli
2. Ankara	2. Antalya	2. Edirne	2. Çorum	2. Adıyaman
3. İzmir	3. Tekirdağ	3. Zonguldak	3. Giresun	3. Kars
4. Kocaeli	4. Adana	4. Çanakkale	4. Artvin	4. Gümüşhane
5. Bursa	5. İçel	5. Isparta	5. Erzincan	5. Bayburt
	6. Muğla	6. Manisa	6. Sivas	6. Batman
	7. Aydın	7. Uşak	7. Aksaray	7. Mardin
	8. Balıkesir	8. Konya	8. Kahramanmaraş	8. Van
	9. Kırklareli	9. Gaziantep	9. Bartın	9. Siirt
	10. Kayseri	10. Hatay	10. Tokat	10. Iğdır
	11. Denizli	11. Sakarya	11. Çankırı	11. Hakkari
		12. Bolu	12. Sinop	12. Bitlis
		13. Burdur	13. Ordu	13. Ardahan
		14. Kırıkkale	14. Erzurum	14. Bingöl
		15. Kütahya	15. Diyarbakır	15. Ağrı
		16. Nevşehir	16. Yozgat	16. Şırnak
		17. Elazığ	17. Şanlıurfa	17. Muş
		18. Trabzon		
		19. Samsun		
		20. Kırşehir		
		21. Rize		
		22. Malatya		
		23. Amasya		
		24. Karaman		
		25. Afyon		
		26. Niğde		

KAYNAK: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996), DPT.

Tablo 64'ten de görüleceği üzere, beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer alan illerin tümü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde olmak üzere 17 ili kapsamaktadır. Gruptaki tüm iller Kalkınmada Öncelikli iller kapsamındadır.

Grupa yer alan illerin sosyo-ekonomik göstergelerine bakıldığında, genel olarak Türkiye ortalamasının oldukça altında değerler aldıkları görülmektedir. Beşinci derecede gelişmiş iller grubu içerisinde yer alan illerin sahip oldukları tipik özellikler şöyle sıralanmaktadır:

1. *Ülke topraklarının %17'sini, nüfusun ise ancak %9'unu oluşturan grupta, nüfusun %60'ı kırsal alanda yaşamaktadır. Ülke genelinde kilometrekareye ortalama olarak 73 kişi düşerken, grupta 40 kişi düşmektedir. Nüfus artış hızı, ülke ortalamasının yaklaşık yarısı düzeyindeyken, doğurganlık hızı ortalamanın iki katıdır. Doğurganlık hızının yüksek olmasının yanında nüfus artış hızının düşük olması, gruptan diğer illere yoğun bir göç yaşandığını göstermektedir.*
2. *Coğrafi olarak dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan gruptaki illerde, tarıma elverişli alanlar, diğer yörelere oranla daha azdır.*
3. *Toplam istihdamın %75,5'i tarım sektöründe çalışırken, sanayi sektöründe istihdam oranı ancak %3 düzeyindedir. Temel ekonomik faaliyetlerin tarım ve bu sektör içinde de büyük ölçüde hayvancılıkta yoğunlaşmış olmasına rağmen, tarımsal üretim değeri ülke tarımsal üretim değerinin %9,8'i düzeyinde kalmaktadır. Grup, tarımsal üretimin gelişmişlik grupları arasında dağılımı itibariyle en son sırada bulunmaktadır. Benzer şekilde, kırsal nüfus başına düşen tarımsal üretim değerlerinde de, tüm gruplar içinde en düşük değere sahiptir. Bu iller grubunda, tarımsal verimlilik düşük olduğu gibi, tarım sektöründe önemli bir gizli işsizlik sorunu da bulunmaktadır.*
4. *Grubu oluşturan illerde, temel ekonomik faaliyetlerden sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmediği izlenmektedir. Faaliyette bulunan orta ve büyük ölçekli imalat sanayii işyeri sayısı, sadece 68 olmakla beraber, söz konusu tesislerin büyük bir kısmı kamu sektörüne aittir. Kişi başına düşen imalat sanayii katma değeri ise, Türkiye genelinde 100 kabul edildiğinde, grup içinde 6 seviyesinde kaldığı görülmektedir.*
5. *Grubun GSYİH içerisindeki payı %3,5 ile oldukça düşük bir seviyede bulunmaktadır. Ülke genelinde kişi başına düşen GSYİH 100 kabul edildiğinde, bu rakam grubu oluşturan illerde 39'dur. Bu haliyle gruptaki iller, ülke ortalama gelir seviyesinin yarısının altında bir gelire sahiptirler.*
6. *Gelir seviyesinin düşüklüğü ile sınai ve ticari faaliyetlerin yeterince gelişmemiş olması, mali sektörleri de etkilemiştir. Tasarruf ve beraberinde yatırım eğiliminin düşük olması nedenleriyle krediler ve mevduat hacmi çok düşük düzeyde kalmıştır. Grup, toplam banka*

mevduatının %1,2'sine, toplam banka kredilerinin ise % 8'ine sahip bulunmaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini yansıtan değişkenler genel olarak incelendiğinde, beşinci derecede gelişmiş iller grubunun kademeli il grupları arasında en düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, gelişmişlik düzeyi görece olarak düşük düzeyde bulunan bu gruptan diğer gruplara yoğun bir göç yaşanmaktadır. Göç olgusu, grubun durgunluğuna ve gerilemesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla bu grubu oluşturan illerde refah seviyesinin yükseltilerek, diğer gruplarla aradaki gelişmişlik farklarının azaltılması gerekmektedir. Belirtilen farklılıkların giderilmesinde en önemli adım, göçü durduracak politikalar ve uygulamalar olacaktır.

Bitlis ilinin gelişmişlik düzeyi ilçeler itibariyle değerlendirildiğinde ise; Tatvan'ın, Türkiye genelinde incelenen 858 ilçe içerisinde 328. sırada, il içerisinde ise birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Yine, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması açısından Merkez ilçe Türkiye genelinde 340. sırada yer alırken il içinde 2. sırada, Ahlat ilçesinin ise Türkiye genelinde 496. sırada, il içerisinde 3. sırada olduğu dikkati çekmektedir. Mutki ilçesi ise il içinde son sırada yer alırken, Türkiye genelinde 851. sırada bulunmaktadır.

Bitlis ilinin ilçeler itibariyle gelişmişlik sıralaması Tablo 65'de verilmiştir.

TABLO 65: İLÇELER İTİBARIYLA GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

İlçe Adı	Endeks	Gelişmişlik Grubu	858 İlçe İçinde Gelişmişlik Sırası	İl İçinde Gelişmişlik Sırası
Merkez	-0,092636	4	340	2
Adilcevaz	-0,600949	4	643	4
Ahlat	-0,393627	4	496	3
Güroymak	-0,763813	5	726	5
Hizav	-1,242654	6	850	6
Mutki	-1,251223	6	851	7
Tatvan	-0,067908	4	328	1

KAYNAK. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996), DPT.

Tablodan da görüleceği gibi, Tatvan, Merkez, Ahlat, Adilcevaz ve Güroymak ilçelerine ait sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değeri, Bitlis ili geneli endeks değerinden (-1.056951) daha iyi bir değere sahiptir.

5. YÖRENİN EKONOMİK GELİŞME YÖNÜNDEN ANALİZİ

Bir şehrin yatırımcılar için çekim merkezi olması ülke ve bölgenin gelişmişliği yanında, kendi özel konum ve koşullarına da bağlıdır. Şehirlerin bünyesinde zaman içerisinde meydana gelen değişmelerin bir kısmı kendiliğinden oluşan etkilerle, bir kısmı da yönlendirici etkilerle ortaya çıkmaktadır.

Bazı şehirler kamunun özel desteğine rağmen yeterli bir gelişme performansı gösteremezken, bazı şehirler de kendi iç dinamikleri ile bu gelişme başarısını gösterebilmektedir. Gelişme dinamiğini oluşturan bu unsurlar genel olarak doğal altyapı, maddi altyapı, kurumsal altyapı ve beşeri altyapıdan oluşmaktadır. Söz konusu altyapılar birbirlerini tamamlayarak geliştiği ölçüde sosyo-ekonomik düzeyi artan bir şehirden söz edilebilir. Bunu başaramayan şehirler Türkiye'de de olduğu gibi ekonomik gerileme içerisinde düşmektedirler.

Söz konusu sosyo-ekonomik gelişmenin büyüklük, yoğunluk ve nitelikleri bir yandan şehrin sahip olduğu nüfus, altyapı ve üstyapı donatımlarına, diğer yandan da bunlar arasındaki bileşim, etkileşim ağı, firmalar arası ileri ve geri bağlantılar ile yerleşim yeri faktörlerine bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla, devlet yatırımlarının dışsal etkileri, belediyelerin kent planlaması, meslek kuruluşlarının uyarıcı ve yönlendirici faaliyetleri bir bütün olarak şehirlerin sosyo-ekonomik düzeyini şekillendirmektedir.

Bir şehrin kurulduğu yerin su kaynakları, deniz, arazi yapısı, orman, maden kaynakları, iklim gibi doğal unsurları doğal altyapıyı; bünyesinde bulundurduğu sosyal sabit sermayeyi ifade eden enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarındaki yatırımlar, donatımlar ve araçlar, kamusal yönetim, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanındaki bina ve donatımlar maddi altyapıyı; merkezi ve yerel kamu yönetimlerinin, güvenlikle ilgili hizmetlerin, sendika, dernek ve gönüllü kuruluşların her türlü iktisadi faaliyete ilişkin örgütlenme biçimleri ile toplumsal davranışları belirleyen her türlü düzenlemeleri kurumsal altyapıyı; işgücünün eğitim düzeyi ile birlikte şehirdeki eğitim, araştırma, kültür ve spor kurumlarının miktar ve kalitesi ise beşeri altyapıyı oluşturmaktadır.

Bir şehrin cazibe merkezi olmasının temel unsurları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- 1. Gelişme mutlaka teknolojik ve örgütsel alanda yeniliklerle birlikte yürütülmelidir.**
- 2. Ulaşımı artırıcı ve yerleşimi kolaylaştırıcı kamusal faaliyetlere süreklilik kazandırılmalıdır.**
- 3. Su ve kanalizasyon dahil, sağlığı koruma hizmetlerinin gecikmesiz artırılması gerekmektedir.**
- 4. İş hayatı, eğitim ve sosyal yaşamla ilgili gereksinimlerin kaliteli bir şekilde sunulması gerekmektedir. Bu olanaklar kaliteli işgücünü ve dış sermayeyi çekmede önemli unsurlardır.**
- 5. Şehrin bitişik kent veya yerleşim alanlarıyla, ülkenin diğer bölgeleriyle ve yabancı ülkelerle mal ve hizmet alışverişlerini çoğaltıcı çabalara özel bir önem verilmelidir. Bir şehrin dış ilişkilerinin artması kendi içindeki sanayiye ve yan sanayileri uyarıcı ve dolayısıyla gelir akımlarını çoğaltıcı bir etkiye sahip bulunmaktadır.**
- 6. Güvenlik altyapısını geliştirici çabalara özel bir önem verilmelidir.**
- 7. Ulusal ve uluslar arası ekonomik sistemde ortaya çıkan değişmelerin izlenmesi gerekmektedir. Bu izleme şehir ekonomisinde yönlendirici etkisi olabilecek kurum ve kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilebilecektir.**

Yöre ekonomilerine en büyük katma değeri sağlayabilecek olan sektör sanayi sektörü olduğu için, yörelerin gelişme dinamiğinde sanayileşme çok özel bir yer almaktadır. Doğal kaynak potansiyeline dayalı sanayi yatırımları dışındaki sermaye yatırımları kuruluş yeri olarak yukarıda bahsedilen altyapı unsurlarının

tatmin edici olduğu yöreleri tercih etmektedirler. Genellikle de ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişimi sanayiden gelen katma değerlerle sağlanmaktadır.

Sonuç olarak; doğal, maddi, kurumsal ve beşeri altyapı bakımından yeterli, ileri-geri bağlantıları olan ve yeni kurulacak tesislere bu anlamda olanak hazırlayan kuruluşların bulunduğu şehirler gelişme potansiyeli taşımaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında Bitlis ilinin ekonomik gelişme yönünden analizi aşağıda verilmiştir.

5.1. Mevcut Durum

Bu bölümde yatırım ortamının unsurları olan coğrafik ve demografik yapıdan tarım ve sanayiye, altyapıdan gelir seviyesine kadar, yatırımları doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen bütün faktörler, olumlu ve/veya olumsuz yanlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

5.1.1. Genel Konum

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bitlis, doğudan Van Gölü, güneyden Siirt, kuzeyden Ağrı, batıdan da Muş illeri ile komşudur. Bitlis'in yüzölçümü (Van Gölü'nün il sınırları içindeki 1.876 km²'lik bölümü de dahil olmak üzere) 8.583 km² olup il bu yüzölçümü ile Türkiye topraklarının %1'ini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ise %5,5'ini kaplamaktadır.

Orta Anadolu Platosu'nun kuzeybatısında, Orta Kızılırmak Havzasını kaplayan il toprakları, Kızılırmak ve kollarının açtığı vadilerle parçalanmıştır. İlin güney ve güneybatı sınırını oluşturan Kızılırmak Vadisi'ndeki ovalık kesimler, kuzeybatı ve batıda Deliceırmak Vadisi ve Çiçekdağı'nın güneybatı kesimi, ilde yükseltisi 1.000 metrenin altında olan az engebeli alanlardır.

İlde dağların geniş alanlar kaplaması nedeniyle varolma olanağı bulamayan ovalar, il topraklarının ancak %10'u kadar bir yer kaplamaktadır. Bu ovaların en önemlileri ise Rahva Düzlüğü ve Ahlat Ovası'dır. Yayla ve ve plato tanımına

uyabilecek olan düzlükler ise il topraklarının %19'unu kaplamaktadır. Dolayısıyla Bitlis'te tarıma elverişli alanlar oldukça sınırlı düzeydedir.

Kaba çizgileriyle karasal özellikler gösteren Bitlis iklimi gerçekte doğunun sert ve karasal iklimiyle Akdeniz iklim arasında bir geçiş niteliği göstermektedir. İlde kışlar soğuk yazlar ise sıcak ve kurak geçer. Bu durum, tarım ve hayvancılığı olumsuz şekilde etkilemektedir.

Coğrafi konum itibariyle, ülkemizin gelişmiş illerine uzak bir konumda olması, Bitlis'e kuruluş yeri faktörleri açısından olumsuz bir konum sağlamaktadır.

5.1.2. Demografik Durum

Bitlis ili nüfusu (1997 Genel Nüfus Tespiti sonuçlarına göre) 339.645 olup nüfusun %58,4'ü şehirlerde, %41,6'sı da kırsal kesimde yaşamaktadır. Ayrıca kentlerde yaşayan nüfus daha ziyade Tatvan ve Merkez ilçede yoğunlaşmıştır. Bu durum ise, il ekonomisinde tarımsal faaliyetlerin önemli bir uğraş olmasını doğurmaktadır. Nitekim, nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini kapsayan 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, faal nüfusun sektörler itibariyle dağılımında tarım ve hayvancılık sektörü %75,3 pay ile birinci sırada yer almaktadır.

İlde faal nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilmekle birlikte, sanayi sektörüne yönelik istihdamda herhangi bir darboğaz bulunmamaktadır. İlde imalat sanayiinde faaliyet gösteren tesis sayısı çok fazla olmamakla beraber, mevcut bütün tesisler, ihtiyaç duyduğu işgücünün tamamını (işin niteliğine bağlı olarak kalifiye eleman ve üst düzey yöneticisi hariç olmak üzere) Bitlis'ten temin etmektedir. İlde imalat sanayiinde faaliyet gösteren tesis sayısının çok fazla olmaması ve dolayısıyla GSYİH içinde sanayi sektörü payının %6 düzeylerinde olması, Bitlis'ten diğer illere yönelik bir göç hareketini doğurmaktadır. Nitekim ilin nüfus artış hızları sayım yıllarına göre incelendiğinde, il nüfusunun 1985-1990 ve 1990-1997 döneminde Türkiye genelinin altında bir nüfus artış hızına sahip olduğu görülmektedir. 1985-1990 döneminde Türkiye nüfusu yıllık ortalama %21,71 oranında, 1990-1997 döneminde %15,08 oranında artış gösterirken, Bitlis nüfusu

1985-1990 döneminde %18,57, 1990-1997 döneminde ise %4 oranında artış göstermiştir. Oysa doğurganlık oranı açısından Bitlis, Türkiye geneline ait oranın bir hayli üzerinde bulunmaktadır. Bu durum ise Bitlis'ten il dışına yönelik bir göç yaşandığını göstermektedir. 1985-1990 döneminde Bitlis ilinden diğer illere yönelik net göç hızının %75 olduğu görülmektedir.

Bitlis ilinde okuma-yazma oranı, Türkiye ortalamasının altında olması, çalışabilir nüfusun sanayi üretimine yönelik uyumunu olumsuz olarak etkileyeceği gibi, ilde eğitim düzeyinin düşüklüğü, gerek sanayi sektörü gerekse diğer bütün sektörlerin kalifiye eleman temini açısından sorun yaşamasına neden olmaktadır.

5.1.3. Altyapı Olanakları

Bitlis ili gerek teknik altyapı (ulaşım, haberleşme, enerji ve sulama) açısından gerekse sosyal altyapı (eğitim, sağlık, kültür) açısından incelendiğinde, ilin altyapı olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin ve Türkiye'nin bir çok iline oranla daha düşük bir düzeyde olduğu görülmektedir.

Bitlis Diyarbakır bölgesiyle, Van Havzası'nın bağlandığı yerdedir. Orta ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen yollar, Bitlis'te kesişerek, doğuya doğru devam eder. İl, aynı zamanda, üç değişik ulaşım türünün (karayolu, demiryolu ve su yolları) aktarma noktasındadır. İlde havaalanı bulunmamakla birlikte, hava ulaşımı il merkezine 83 km mesafede bulunan Muş Havaalanı ve 168 km uzaklıktaki Van Havaalanından karşılanmaktadır.

Bitlis ilinde enerji üretimi yapan (Adilcevaz ve Ahlat ilçelerinde) iki adet hidroelektrik santrali bulunmaktadır. İl elektrik ihtiyacının çok az bir kısmını sağlayan bu hidroelektrik santrallerinde yıllık 2.500.000 kWh elektrik enerjisi üretilmektedir. İlde elektrik enerjisi tüketim miktarı düşük olmakla beraber, kişi başına düşen elektrik tüketim miktarları da Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ortalamalarının oldukça altındadır.

Yine haberleşme açısından da, ilin haberleşme imkanları son yıllarda Türkiye genelinde bu alanda yapılan yatırımlar paralelinde bir gelişme göstermiştir. İl, bütün yerleşim birimleri ile tam otomatik telefon görüşmesine açıktır.

Sosyal altyapı bakımından Bitlis ili incelendiğinde ise; eğitim açısından Bitlis'in Doğu Anadolu Bölgesi illeri ve Türkiye'nin bir çok iline kıyasla daha düşük bir düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranının %60 olduğu Bitlis ilinde okullaşma oranı, ilkokul, ortaokul, lise ve yüksekokullarda Türkiye geneline göre oldukça düşük düzeydedir.

Okul ve öğretmen başına düşen öğrenci sayıları bakımından Bitlis, ilköğretim hariç, diğer bütün öğretim seviyelerinde gerek Doğu Anadolu Bölgesi ortalamalarına göre, gerekse Türkiye ortalamalarına göre daha kötü durumdadır.

Bitlis ilinin sağlık hizmetleri açısından mevcut durumuna bakıldığında, ilde onbin kişiye düşen yatak sayısı Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasının altında bulunurken, sağlık personeli başına düşen kişi sayısında da ülke ve bölge ortalamalarının oldukça üstünde bir değer ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak Bitlis ili sağlık göstergeleri incelendiğinde Bitlis'in sağlık açısından gerek ülke gerekse bölge ortalamalarının altında bir görünüm arz ettiği dikkati çekmektedir.

Sağlık verileri açısından bölge ve ülke ortalamasının altında olan Bitlis'in, Van'a 165 km gibi yakın bir mesafede bulunması, sağlık sorunları olan insanlara Van'daki hastanelerden faydalanma imkanı sağlamaktadır.

Bitlis ili kamu yatırım harcamalarının gelişimi incelendiğinde, 1991 yılı itibariyle, cari fiyatlarla 21 milyar TL olan kamu yatırım harcamaları, yıllar itibariyle devamlı olarak artış göstererek 2001 yılı sonunda 6.531 milyar TL düzeyine yükselmiştir. İldeki kamu yatırım harcamalarında özellikle 1992, 1994, 1997 ve 2000 yıllarında önemli oranlarda artış meydana gelmiştir.

İlde yapılan kamu yatırım harcamalarının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki payına bakıldığında, 2001 yılı itibariyle (cari fiyatlarla) 6,5 trilyon TL. olarak

gerçekleşen il kamu yatırım harcamaları, Doğu Anadolu Bölgesi illerine yönelik yapılan toplam harcamaların %2'sini, Türkiye genelinin ise %7 gibi oldukça düşük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Kamu yatırım harcamaları 1991-2001 dönemi itibariyle değerlendirildiğinde ise, incelenen dönemde Bitlis'e 19,4 trilyon TL düzeyinde bir kamu yatırımı yapıldığı ve bu miktarında Türkiye genelinin %7'sini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin %2,2'sini teşkil ettiği dikkati çekmektedir.

1991-2001 döneminde yapılan kamu yatırım harcamaları toplamının büyüklüğü açısından bakıldığında, Bitlis ili Türkiye geneli içerisinde 68. sırada yer alırken, Doğu Anadolu Bölgesi illeri içerisinde 13. sırada yer aldığı görülmektedir.

2001 yılı itibariyle ilde kişi başına kamu yatırım harcaması (cari fiyatlarla) 19 milyon TL. olarak gerçekleşirken, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 57,8 milyon TL., Türkiye genelinde ise 141,2 milyon TL. olmuştur. Bitlis ili kişi başına kamu yatırım harcaması bakımından (2001 yılı itibariyle) Türkiye genelinde 68. sırada yer alırken, Doğu Anadolu Bölgesi illeri içinde ise son sırada (14. sırada) yer almaktadır.

1991-2001 döneminde Bitlis ili kamu yatırım harcamaları tutarı ve Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 66'da verilmektedir.

TABLO 66: KAMU YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	HARCAMA TUTARI (Milyar TL)						%	
	Türkiye (1)	Değişim (%)	D. Anadolu Bölgesi (2)	Değişim (%)	Bitlis (3)	Değişim (%)	(3)/(1)	(3)/(2)
1991	41.864	-	843	-	21	-	0,05	2,49
1992	75.404	80,12	1.834	117,56	47	123,81	0,06	2,56
1993	122.799	62,85	4.263	132,44	51	8,51	0,04	1,20
1994	218.875	78,24	7.553	77,18	200	292,16	0,09	2,65
1995	312.039	42,56	12.047	59,50	300	50,00	0,10	2,49
1996	622.925	99,63	23.782	97,41	552	84,00	0,09	2,32
1997	1.346.981	116,23	51.669	117,26	1.276	131,16	0,09	2,47
1998	3.162.783	134,81	135.815	162,86	2.115	65,75	0,07	1,56
1999	4.605.643	45,62	133.585	-1,64	2.581	22,03	0,06	1,93
2000	7.612.580	65,29	198.066	48,27	5.691	120,50	0,07	2,87
2001	9.358.212	22,93	332.583	67,92	6.531	14,76	0,07	1,96
1991-2001	27.480.105	-	902.040	-	19.364	-	0,07	2,15

KAYNAK: DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2001 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, Ocak 2001.

Kamu yatırım harcamalarının sektörlere göre dağılımına bakıldığında; 2001 yılı itibariyle Bitlis ilinde 6,5 trilyon TL olarak gerçekleşen kamu yatırım harcamalarının %27,6'sını ulaştırma ve haberleşme sektörüne yapılan yatırımlar oluştururken, %20,7'sini tarım, %18,3'ünü de eğitim sektörüne yapılan yatırım harcamalarının oluşturduğu görülmektedir. Bu üç sektöre yapılan kamu harcamaları, toplam kamu harcamalarının %67'sini oluştururken, geriye kalan kamu yatırım harcamalarının %8'inin sağlık, %5'inin imalat ve %20'sinin de diğer kamu hizmetleri sektöründe yapıldığı dikkati çekmektedir. Tablo 67'de kamu yatırım harcamalarının sektörler itibariyle dağılımı verilmektedir.

**TABLO 67: KAMU YATIRIM HARCAMALARININ SEKTÖREL DAĞILIMI (2001)
(Cari Fiyatlarla) (Milyar TL)**

Sektörler	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Bitlis (3)	
	Milyar TL	%	Milyar TL	%	Milyar TL	%
Tarım	536.135	5,73	27.554	8,28	1.350	20,67
Madencilik	124.150	1,33	1.465	0,44	0	0,00
İmalat	505.331	5,40	3.341	1,00	350	5,36
Enerji	1.570.325	16,78	107.950	32,46	0	0,00
Ulaştırma ve Haberleşme	1.712.559	18,30	28.995	8,72	1.803	27,61
Turizm	108.194	1,16	230	0,07	0	0,00
Konut	528.205	5,64	3.168	0,95	0	0,00
Eğitim	1.235.600	13,20	41.089	12,35	1.198	18,34
Sağlık	577.643	6,17	31.491	9,47	553	8,47
Diğer	2.460.070	26,29	87.300	26,25	1.277	19,55
Toplam	9.358.212	100,00	332.583	100,00	6.531	100,00

KAYNAK: DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2001 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, Ocak 2001.

5.1.4. Tarımsal Yapı ve Hayvancılık

Bitlis, tarım ve hayvancılık potansiyeli açısından zengin olmayan bir ilimizdir. Bununla birlikte ilde ekonomik yaşam büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalıdır. İl topraklarının çok az bir bölümü tarıma elverişlidir. İlin 670.700 hektarlık toplam alanı içinde %19'luk bölümünde tarım yapılmaktadır. İlde tarım arazisinin az olmasının yanı sıra, iklim koşulları ve dolayısıyla sulama imkanlarının yetersizliği ürünlerin verim düzeylerini olumsuz etkilemekte ve tarımda ürün çeşitlendirmesini kısıtlamaktadır. Nitekim ilin tarla bitkileri, sebze ve meyve ürünleri üretiminde üretmiş olduğu ürünlere bakıldığında, il tarımında daha ziyade 10-15 tür tarımsal

ürünün üretiminin yapıldığı ve ülkemizde ve bölgenin diğer illerinde üretilen bir çok tarımsal ürünün üretilmediği dikkati çekmektedir. Başka bir ifadeyle, ilde polikültür tarımdan ziyade belirli ürünlerin (buğday, çavdar, şeker pancarı, tütün, patates, ceviz, üzüm vs) üretimine bağlı bir tarımsal yapı bulunmaktadır.

İlde sulanan tarım arazisi 23.001 hektar olup, toplam tarım alanının %13,2'sini oluşturmaktadır.

İl hayvancılığının mevcut durumu incelendiğinde ise; Bitlis'te tarım sektörü içinde haynacılığın önemli bir yer işgal ettiği görülürken, il hayvancılığının gerek hayvan varlığı gerekse hayvansal ürünler bakımından gittikçe gerilediği dikkati çekmektedir.

İldeki hayvancılık faaliyetleri, temelde aile tüketimini karşılamaya yönelik geleneksel bir yapı arz etmekle beraber pazara yönelik hayvan yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Bitlis ili hayvancılığında sağılan ve kesilen hayvanların üretim ve verim durumu incelendiğinde; sağılan hayvanlarda verim düzeyinin ülke ve bölge ortalamasının altında, kesilen hayvanlarda ise ülke ve bölge ortalamalarının üstünde bir verim sağlandığı görülmektedir.

Bitlis'te yalnızca hayvancılık yapan tarımsal işletmelerin oranı %2,7'dir. Hayvancılık yapan işletmelerin sahip olduğu ortalama büyükbaş hayvan sayısı 2,8, küçükbaş hayvan sayısı ise 15,8'dir. Ülke ortalaması ise işletme başına 3,7 adet büyükbaş hayvan ve 16,3 adet küçükbaş hayvandır.

İl hayvan varlığı içerisinde ağırlıklı olarak küçükbaş hayvan (özellikle koyun) bulunmaktadır. 1999 yılı itibariyle il koyun varlığı 586.310 baş olup Türkiye genelinin %1,9'unu, Doğu Anadolu Bölgesi toplam koyun varlığının ise %5,7'sini oluşturmaktadır. Büyükbaş hayvan varlığı açısından Bitlis'te daha ziyade sığır yetiştiriciliği yapılmaktadır. İl sığır varlığı, Türkiye varlığının %7'sini, Doğu Anadolu Bölgesi varlığının %3'ünü oluşturmaktadır.

İl gayri safi hasılası içinde tarım sektörünün payı incelendiğinde, cari fiyatlara göre, 1987 yılında %37,1 pay ile birinci sırada olan tarım sektörünün payının 1987-1999 döneminde dalgalı bir seyir izleyerek 1999'da %40,1 pay ile halen birinci sırada olduğu görülmektedir.

5.1.5. Sanayi

Bitlis ilinde sanayi görece geri durumda olup, aynı zamanda imalat sanayii de çeşitlilik göstermemektedir. İl ekonomisinde sınai faaliyetlerin toplam üretime ve istihdama katkısı sınırlı düzeydedir. Nitekim il gayri safi hasılası içinde sanayi sektörünün payı incelendiğinde 1999 yılı itibariyle sanayi sektörünün %5,7 pay ile sektörler sıralamasında üçüncü sırada olduğu dikkati çekmektedir. Yine istihdamın sektörel yapısına baktığımızda, il sanayi sektöründe çalışanların toplam istihdamın %3 gibi oldukça düşük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960'li yıllara kadar olan dönemde sanayi sektörü pek gelişmediği gibi, imalat sanayiinde faaliyet gösteren büyük tesislerin tamamı kamuya ait tesislerden oluşmaktaydı.

İl sanayi sektöründe büyük ölçekli tesis sayısı oldukça sınırlı sayıdadır. Bu tesislerin başında ise ülke ölçeğinde üretim faaliyetinde bulunan Tekel'e ait Bitlis Sigara Fabrikası gelmektedir.

5.1.6. Turizm

Bitlis ili sahip olduğu zengin tarihi, kültürel kaynakları ve doğal değerleri ile turistik açıdan önemli cazibelere sahiptir.

Turizm sektöründeki gelişmenin yeterli düzeyde olmadığı ilde, turizm ve rekreasyon tesisleri de nitelik ve nicelik olarak istenilen düzeyde gelişmemiştir. İl genelinde yer alan tarihi eserler, doğal güzellikler ve turistik olarak görmeye değer diğer yerler, yeterli altyapı bulunmaması ve turistik yatırımların yeterli olmaması nedeniyle gerektiği gibi değerlendirilememektedir.

Bitlis ilinin sosyo-ekonomik yapısının değerlendirilmesi sonucunda, ilde ileriye dönük gelişme perspektifleri içerisinde turizm sektörünün önemli bir potansiyele sahip olduğu ve bu potansiyelin iyi bir şekilde değerlendirilmesi sonucunda il turizm gelirlerinin önemli boyutlara ulaşabileceği rahatlıkla söylenebilir.

5.1.7. Ticaret

Bitlis ilinde ticaret, genel olarak Tatvan ilçesinde ve il merkezinde yoğunlaşmış olup ilde ticarete konu olan malların başında tarım ve hayvancılık sektörüne ait ürünler gelmektedir. Bununla beraber Bitlis Sigara Fabrikası tarafından üretilen sigaralar da il ticaretinde önemli yer tutmaktadır.

Ticaret sektörünün il gayri safi hasılası içindeki payı incelendiğinde; 1987 yılında %7,9 ile dördüncü sırada olan ticaret sektörünün payı, 1999'de ise %5,7 seviyesine inmiş ve GSYİH içindeki sıralamada yeri aynı kalmıştır.

5.1.8. Bankacılık Durumu

Bitlis ilinde bankacılık daha ziyade Tatvan ve merkez ilçede gelişmiş durumdadır. Bu ilçelerin dışındaki diğer ilçelerde bankacılık sektörü henüz gelişmemiş durumda olup, yöre halkının bankacılık hizmetlerinden yararlanma düzeyi oldukça düşük seviyededir.

2000 yılı itibariyle, Bitlis ilinde kişi başına düşen banka mevduatı 80 \$ iken, kişi başına düşen banka kredisi 64 \$'dır. Kişi başına düşen banka mevduatı ve kredi miktarı Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında, il rakamlarının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli ortalamasının oldukça altında olduğu görülmektedir.

5.1.9. Teşvik Durumu

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet bölgeler ve/veya iller arasındaki gelişmişlik farkını gidermek amacıyla illere farklı yatırım teşvikleri (başka bir ifadeyle Devlet Yardımları) sağlamaktadır. Yine, Devlet belirli sektörlerin ülke içinde gelişmesini sağlamak amacıyla, gelişmesini istediği sektörlerle (özel önem taşıyan sektörlerle) farklı teşvik tedbirlerini (destek unsurlarını) uygulamaktadır.

Yatırımların özendirilmesinde uygulanabilecek Devlet Yardımları açısından Bitlis ili Kalkınmada Öncelikli İller kapsamında yer almaktadır.

18.01.2001 tarih ve 24291 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 2000/1821 nolu Bakanlar Kurulu kararı çerçevesinde Hazine Müsteşarlığı'ndan alınan "Teşvik Belgesi" kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar için, yatırım veya işletme dönemlerini kapsayan aşağıdaki destek unsurları uygulanmaktadır;¹

- a) Gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası,
- b) Yatırım İndirimi,
- c) Katma Değer Vergisi İstisnası,
- d) Vergi, Resim ve Harç İstisnası,
- e) Yatırımları Teşvik Fonu'ndan Kredi Tahsisi.

Yatırımın teşvik belgesi kapsamına alınabilmesi için kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımların, sabit yatırım tutarının asgari 200 milyar TL. normal yörelerde 400 milyar TL ve gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlarda ise asgari sabit yatırımın 600 milyar TL olması gerekmektedir. Teşvik belgesi kapsamındaki yatırımların finansmanında uygulanabilecek asgari özkaynak oranı ise, kalkınmada öncelikli yörelerde (dolayısıyla Bitlis ilinde) yapılacak yatırımlarda %20'dir.

¹ Yatırımlarda Devlet Yardımları EK 3'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Bitlis ilinde yatırım teşvik ve izin belgesi almış yatırım projeleri, diğer iller ile karşılaştırıldığında, ilde teşvik ve izin belgesi almış yatırım projeleri sayısının az olduğu dikkati çekmektedir. 1990-2001 döneminde Bitlis iline verilen yatırım teşvik belgelerinin sayısı, toplam yatırım tutarı ve istihdam durumu Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 68'de verilmiştir.

TABLO 68: BİTLİS İLİNE VERİLEN TEŞVİK BELGELERİNİN TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLE MUKAYESESİ (Milyar TL)

Yıllar	TÜRKİYE			DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			BİTLİS		
	Belge Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı	İstihdam	Belge Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı	İstihdam
1990	3.141	68.257	181.802	697	5.649	20.194	145	286	1.886
1991	1.775	97.247	171.560	188	3.550	9.270	8	25	558
1992	1.554	186.476	113.199	41	2.189	2.260	2	104	36
1993	3.052	708.481	198.662	70	7.282	4.177	1	7	20
1994	1.392	413.024	90.783	39	17.356	3.229	-	-	-
1995	4.955	4.106.800	375.556	72	78.441	10.150	-	-	-
1996	5.024	3.031.751	270.110	112	50.939	5.878	2	262	60
1997	5.144	4.280.351	335.818	122	92.039	8.707	6	1.839	856
1998	4.291	4.550.614	285.868	178	117.204	11.502	4	445	95
1999	2.968	6.247.063	193.802	130	109.956	7.241	2	738	55
2000	3.521	8.660.206	188.463	147	208.840	6.911	-	-	-
2001 (*)	2.013	9.992.860	96.660	102	239.153	3.897	2	1.404	45

(*) : 30 Kasım 2001 tarihi itibarıyla.

KAYNAK: T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

5.1.10. Sosyo-Ekonomik Durum

Bitlis, yaratmış olduğu GSYİH ile Türkiye ekonomisi içerisinde %2, Doğu Anadolu Bölgesi içinde ise %4,1 ağırlığa sahip bir ildir. 1999 yılı itibarıyla ilin GSYİH'sı (cari fiyatlarla) 137,6 trilyon TL. olup Türkiye genelinde 70. sırada, Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında ise 9. sırada yer almaktadır.

Bitlis ili GSYİH'sı içinde 1999 yılı itibarıyla (cari fiyatlarla) en fazla payı %40,1 pay ile tarım sektörü alırken, %9,7 ile ulaştırma ve haberleşme sektörü ikinci, %5,7 ile sanayi sektörü üçüncü, yine %5,7 ile ticaret sektörü dördüncü ve %3,4 pay ile de inşaat sektörü beşinci sırada yer almaktadır.

Kişi başına gelir düzeyi açısından Bitlis ili incelendiğinde; 1987 yılı itibarıyla 424 dolar olarak gerçekleşen kişi başına gayri safi hasılanın devamlı olarak artış

göstererek 1999 yılında 955 dolar düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir. Kişi başına düşen gayri safi hasılanın büyüklüğü bakımından Bitlis ili Türkiye genelinde 77. sırada yer alırken, Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde ise 12. sırada bulunmaktadır

Bitlis ili kişi başına gayri safi hasıla rakamları ilçeler itibariyle değerlendirildiğinde; en yüksek kişi başına düşen gayri safi hasılanın Merkez ilçeye ait olduğu ve bunu Ahlat ve Mutki ilçelerinin izlediği görülürken, Adilcevaz ilçesinin de son sırada olduğu dikkati çekmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Bitlis ili 76 il içerisinde 71. sırada yer almaktadır. Bitlis ilinin gelişmişlik düzeyi ilçeler itibariyle değerlendirildiğinde; Tatvan'ın, Türkiye genelinde incelenen 858 ilçe içerisinde 328. sırada, il içerisinde ise birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Yine, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması açısından Merkez ilçe Türkiye genelinde 340. sırada yer alırken il içinde 2. sırada, Ahlat ilçesinin ise Türkiye genelinde 496. sırada, il içerisinde 3. sırada olduğu dikkati çekmektedir. Mutki ilçesi ise il içinde son sırada yer alırken, Türkiye genelinde 851. sırada bulunmaktadır

6. ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

6.1. Değerlendirme Kriterleri

Bitlis ili için önerilen yatırım konularının değerlendirilmesinde; Tarım ve sanayi sektörüne yönelik olmak üzere iki ayrı değerlendirme kriteri uygulanmıştır.

Tarım sektörü için önerilen yatırım konuları; *Pazar Olanakları, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji, Yakıt ve Su, Arazi Durumu, Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Özendirme Önlemleri ve Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları* olmak üzere 10 kriter açısından değerlendirilmiştir. **Her bir yatırım konusu için toplam faktör puanı;** 1-3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak 1-10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Sanayi sektörü için önerilen yatırım konuları ise; *Pazar Olanakları, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji ve Yakıt, Su, Arazinin Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti, Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Artıkların Atılması, Özendirme Önlemleri, Yan Sanayiye Yakınlık, Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması, İletişim İmkanları, Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı, Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma ve Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)* gibi 16 faktör üzerinden değerlendirilmiştir. Yine **her bir yatırım konusu için toplam faktör puanı;** 1-3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak 1-10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Ayrıca önerilen yatırım konuları kendi içlerindeki görece üstünlüklerini yansıtmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir;

A Grubu: Gerek talep-pazar-kaynak, gerekse yatırım boyutları, karlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişim alanlarını kapsamaktadır.

B Grubu: Bölgesel olanaklar ve hazırlık derecesine göre birinci gruptaki yatırımlar gibi sorunsuz konular olarak düşünülmele birlikte kuruluş yeri, pazarlama, kapasite, işgücü vb. unsurlar açısından daha ayrıntılı çalışmayı gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

C Grubu: Bölge ve ülkenin gereksinim duyabileceği, girdi çıktı değerlendirilmesi bakımından anlamlı potansiyel gösteren yatırım alanlarıdır. Ancak, bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağlı olarak öteki gruplara oranla daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

Buna göre,

Tarım sektörü için;

0 – 120 arası puan C Grubu

121 – 160 arası puan B Grubu

161 – 200 arası puan A Grubu

Sanayi sektörü ve hizmetler sektörü için;

0 – 150 arası puan C Grubu

151 – 200 arası puan B Grubu

201 – 250 arası puan A Grubu

yatırım konularını ifade etmektedir.

6.2. Uygun Yatırım Konuları

Bitlis ili için uygun yatırım konuları önerilirken, öncelikle Bitlis'deki doğal kaynak potansiyeli gözönünde tutulmuştur. Tarım, hayvancılık, maden ve orman varlığından meydana gelen doğal kaynak potansiyeli, öncelikle ve kolaylıkla değerlendirilebilecek kaynakları oluşturur. Bitlis ili ekonomisinde tarım ve hayvancılık sektörünün ağırlığı da dikkate alındığında, doğal kaynak potansiyeline öncelik verilmesinin gerekliliği çok açıktır.

Ön araştırmalar, yerinde yapılan incelemeler ve gerek Bitlis'deki ilgililerle gerekse sektör uzmanlarıyla yapılan görüşmeler sonucunda Bitlis'e yönelik olarak 36 yatırım konusu önerilmiştir. İl için önerilen yatırım konuları aşağıda verilmektedir.

6.2.1. Doğal Kaynak Potansiyelini Değerlendirmeye Yönelik Yatırımlar

Bitlis'te doğal kaynak potansiyelini meydana getiren tarım ve hayvancılık sektörleri ile madencilik sektörüne dayalı olarak yapılabileceği öngörülen yatırım konuları aşağıdaki gibidir.

Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Yapılabilecek Yatırımlar:

Türkiye nüfusunun yaklaşık %35'i kırsal kesimde yaşamakta ve bu nüfusun yaklaşık beşte dördü geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlamaktadır. GSYİH'nın %14.5'ini oluşturan tarım sektörü ayrıca gıda maddeleri talebinin önemli bir kısmını karşılamaktadır.

Türkiye'de hayvancılık sektörünün Milli Gelir içindeki payı %6, kırsal gelirler içindeki payı ise %25 civarındadır. Hayvancılıkta ileri durumda olan ülkelerde ise bu oran %60-80'ler seviyesindedir. Ülkemizde hayvancılığın Milli Gelire olan katkısı ve gelirler içinde aldığı pay dikkate alındığında, bu sektörün önemi ve mevcut potansiyelinin iyi değerlendirilemediği anlaşılmaktadır. Ülkemiz hayvan varlığının çokluğuna rağmen birim başına verimlilik oldukça düşüktür.

Ülkemizde artan nüfusun meydana getirdiği talep ve yükselen sosyo-ekonomik refah düzeyi hayvansal protein üretiminin artırılmasını gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda dış pazar potansiyelinin de bulunması hayvancılığın önemini daha da artırmaktadır.

Başlıca hayvancılık faaliyetleri; büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı, arıcılık ve su ürünleri yetiştiriciliğidir. Hayvansal proteinin dolayısıyla hayvansal üretimin artırılmasında hayvan varlığı yanında, birim hayvandan elde edilen verim de oldukça önemlidir. Hayvansal ürünlerin üretiminde mevcut ihtisaslaşmış işletmelerin miktarının yetersizliği ve genel olarak hayvansal ürünler üretiminin bitkisel üretimle birlikte yapılması, birim hayvan başına düşen verimi etkilemekte, hayvansal üretim potansiyelinin yeterince değerlendirilmesine olanak vermemektedir. Birim başına verimi etkileyen diğer önemli etkenler ise; hayvanların büyük bir bölümünün düşük verimli yerli ırklardan oluşması, yem üretiminin yetersizliği, yem fiyatları ile ürün fiyatları arasındaki dengesizlik, hastalıklarla mücadelenin yetersizliği, pazarlama zincirinin uzunluğu ve örgütlenmenin eksikliğidir.

Nüfusunun %41,6'sı kırsal kesimde yaşayan, iktisadi faal nüfusunun %75,3'ü tarım sektöründe istihdam edildiği Bitlis ilinde tarımsal hasıla (cari fiyatlarla) toplam il hasılasının %40,1'ini ve Türkiye tarımsal hasılasının %5'ini, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ise %6'sını oluşturmaktadır.

Bitlis'te tarım ve hayvancılık sektörüne yönelik olarak 9 yatırım konusu önerilmiş olup bu yatırım konuları şöyledir:

- ***Su ürünleri üretimi***
- ***Damızlık et ve süt sığırcılığı***
- ***Kültür mantarı üretimi***
- ***Seracılık***
- ***Ceviz fidanı yetiştiriciliği***
- ***Arıcılık***

- ***Yumurta Tavukçuluğu***
- ***Et Tavukçuluğu***
- ***Koyun yetiştiriciliği***

Bitlis su kaynakları (kaynak, dere ve çay suları) açısından potansiyele sahip bir ildir. İlde coğrafi yapının müsait olmasına karşın, kültür balıkçılığı istenilen düzeyde pek gelişmemiştir. İlin sahip olduğu su kaynaklarının değerlendirilmesi açısından önerilen kültür balıkçılığı, yatırım tutarı da göz önüne alındığında ilde sorunsuz olarak yapılabilecek yatırım konuları arasında yer almaktadır.

Bitlis ili hayvan varlığının yapısı incelendiğinde, ilde büyükbaş hayvan varlığı içerisinde ağırlıklı olarak sığır bulunmakla birlikte, il sığır varlığının daha ziyade yerli ırk sığırlardan oluştuğu dikkati çekerken, kültür ırkı sığırların da il sığır varlığı içerisinde %6,5 gibi bir pay taşıdığı görülmektedir. Bu durum ise, özellikle sağılan hayvanlarda süt veriminin, Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasının oldukça altında olmasını doğurmaktadır. İl büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yapısı incelendiğinde, Bitlis'te sığır yetiştiriciliğine yönelik bir alt yapının mevcut olduğu ve dolayısıyla geçiş sürecinin çok kısa zamanda olabileceği de dikkate alınarak Bitlis ili için önerilen damızlık et ve süt inekçiliği, ildeki kültür ırkı sığır sayısının kısa ve orta dönemde artmasına olanak sağlayacaktır. Böylelikle hali hazırda Türkiye ortalamasının altında bir verime sahip olan Bitlis'te, sığırların verim düzeyinin daha da artırılarak, hayvancılıkta gelişmiş ülkelerdeki verim düzeyine ulaştırılması mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, temelde aile tüketimini karşılamaya yönelik geleneksel bir yapı görünümünde olan il hayvancılığı, orta ve uzun dönemde geliştirilerek, pazar üretimine yönelik bir yapı kazanması sağlanabilecektir.

Seralar, iklime bağlı kalınmadan, bütün yıl boyunca ekonomik olarak bitkisel üretim (sebze, meyve, çiçek) yapılabilen cam, plastik, vb. ışık geçirebilen malzeme ile örtülerek değişik biçimlerde inşa edilen, yüksek sistemli ve tüm iklim elemanlarının denetimine olanak sağlayabilen örtü altı yetiştiriciliği tesisleridir. Türkiye'de, 1996

yılı itibariyle, 35.515 dekar cam ve 338.041 dekar plastik örtü altı olmak üzere toplam 373.556 dekar alanda sera uygulaması yapılmaktadır.

Bitlis'te halen Ahlat ve Adilcevaz ilçelerinde yapılmakta olan örtü altı sebze yetiştiriciliğinin pazara yönelik bir yapıya kavuşturulması ve dolayısıyla düşük seviyede olan üretim miktarının artırılması ve çeşitlilik kazandırılması amacıyla önerilen seracılık, bölge çiftçilerinin gelir düzeyini de kısa bir zamanda artıracak projelerden birini oluşturmaktadır.

Tarım ve hayvancılık sektörüne yönelik önerilen ve çiftçilerin gelir düzeylerinin artırılmasını sağlayacak bir diğer yatırım konusu da kültür mantarı üretimidir. Ülkemizde son yıllarda tüketimi artan ve halen de artmakta olan kültür mantarı yetiştiriciliği Bitlis ilinde de özellikle Ahlat ve Adilcevaz ilçelerinde üretilme imkanına sahip bir üründür. Kültür mantarının besleyici özelliği ve talebindeki olumlu gelişmeler dikkate alındığında ilde kültür mantarı üretimi cazip görülmektedir.

Bitlis'te hayvancılık sektörüne yönelik öngörülen yatırım konularından yumurta tavukçuluğu, ilde halen yapılmakta olan bu tür faaliyetlerin geliştirilmesi amacına yönelik olarak önerilmiştir. İlde yumurta tavukçuluğu yapılmasına karşın et tavukçuluğuyla ilgili faaliyetler bulunmamaktadır. Ancak, bu alanda yapılacak bir yatırım ilde et tavukçuluğunun gelişmesini sağlayacağı gibi, il hayvancılık gelirinin de artmasını sağlayacaktır.

İlde tarım ve hayvancılık sektöründe önerilen bir diğer yatırım konusu da arıcılıktır. İlde halen yürütülmekte olan arıcılık faaliyetlerinin daha fazla geliştirilmesi ve yıllık 1.000 ton düzeyinde olan bal üretiminin daha da artırılması amacıyla önerilen arıcılık, yatırım tutarının düşüklüğü de dikkate alındığında, Bitlis için cazip bir yatırım konusunu oluşturmaktadır.

Madencilik Sektöründe Yapılabilecek Yatırımlar:

Bitlis maden rezervleri açısından pek zengin olmamakla beraber, ilde üretimi yapılabilecek sınırlı sayıda maden türleri bulunmaktadır. Bu maden türlerinin başında da kireç taşı, fosfat, pomza ve mermer kaynakları gelmektedir.

Bitlis ilinin doğal kaynak potansiyelini (özellikle tarım ve hayvancılık ile maden potansiyelini) değerlendirmeye ve bu ürünlerin katma değerinin artırılmasına yönelik olarak madencilik sektöründe beş adet yatırım konusu önerilmiştir. Bu kapsamda Bitlis ili için önerilen yatırım konusu aşağıdaki gibidir:

- ***Kireç üretim tesisi***

Bitlis'te Kireçtaşı Köyü mevkiinde olan ve rezervi milyonlarca ton olduğu tahmin edilen ve halen ilkel ocaklarda imal edilen kireç üretiminin, modern tesislerde torbalanmış şekilde üretilerek piyasaya arz edilmesi, bu alanda atıl duran ekonomik kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını da sağlayacaktır.

- ***Pomza madeninin yapı elemanı olarak kullanılması***

İlde Van Gölü kenarında (özellikle Tatvan ve Ahlat ilçelerinde) volkan artığı rezervi oldukça yüksek miktardadır. Milyonlarca ton düzeyinde olduğu tahmin edilen bu pomza yataklarından çıkarılan pomza cürufu, halen Tatvan ve Ahlat ilçesinde ilkel usullerle çalışan briket üretim tesislerinde hammadde olarak kullanılmaktadır. Hafif olması gibi bir çok avantaja da sahip olan bu briket ve tuğla üretimi özellikle deprem bölgelerindeki inşaatlarda bir yapı elemanı olarak kullanılmasını sağlayacağı gibi, bölge ekonomisinin gelişmesine de katkıda bulunacaktır.

- ***Ahlat Taşının işlenmesine yönelik tesis***

Ahlat ilçesinde olan ve renk itibariyle beyaz, siyah, kırmızı ve sarı renklerde olan Ahlat Taşı'nın işlenerek gerek tuğla, gerekse dış kaplama şeklinde

değerlendirilmesine yönelik bir tesisin kurulması ilçeye ve bölgeye ekonomik yönden katkı sağlayacaktır. Halen ilkel şekillerde çıkarılıp işlenmekte olan Ahlat Taşı, modern üretim tesislerinin kurulmasıyla birlikte geniş bir hinterlandı kapsayacak pazara kavuşma potansiyeline de sahip olacaktır.

- ***Mermer istihraç ve işleme (mermer levha ve mermer fayans) tesisi***

Bölgede yapılan incelemeler aşamasında yetkilii kişilerden elde edilen bilgiler neticesinde Bitlis ilinde oldukça fazla yerde mermer yataklarının olduğu öğrenilmiştir. İldeki potansiyel mermer kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla yönelik olarak önerilen bu yatırım konusu için, öncelikle rezerv tespit çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

- ***Fosfat işleme tesisi***

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından yapılan çalışmalar sonucunda özellikle Merkez ilçede, Ünalı Köyü mevkiinde olan ve 5-6 milyon ton muhtemel ve mümkün rezerve sahip fosfat kaynaklarının olduğu tesbit edilmiştir. Temel olarak gübre üretiminde kullanılan fosfat, ülkemizde de üretilmekte olup aynı zamanda diğer ülkelerden ithalat yoluyla da temin edilmektedir. Ancak fosfat madeninin çıkarılması ve işlenmesine yönelik bir yatırım kararının verilmesi için her şeyden evvel hammadde miktarının (başka bir ifadeyle fosfat kaynaklarının) yeterli miktarda olmasına ve çıkarılma imkanına bağlıdır. Dolayısıyla başlangıç olarak MTA tarafından detaylı inceleme ve değerlendirmelerin yapılarak bu analizlerin olumlu sonuç vermesi gerekmektedir.

İmalat Sanayiinde Yapılabilecek Yatırımlar:

Bitlis ilinin doğal kaynak potansiyelini (özellikle tarım, hayvancılık ve ormancılık potansiyelini) değerlendirmeye ve bu ürünlerin katma değerinin artırılmasına yönelik olarak sekiz adet yatırım konusu önerilmiş olup bu yatırım konuları aşağıdaki gibidir.

- ***Süt işleme tesisi***

Bitlis'te yıllık olarak 61.000 ton civarında süt üretimi yapılmakta olup bu süt üretimi içinde inek sütünün payı %63 iken, koyun sütünün payı %29, kıl keçisi sütünün payı %7dir. Ancak İl malat sanayiinde süt işlemeye yönelik tesis sayısının yeterince olmaması üretilen sütlerin ekonomik olarak kullanılmasını olumsuz olarak etkilemektedir. Hayvansal ürünlerin katma değerinin artırılması amacına uygun olarak önerilen süt işleme tesisi entegre nitelikte bir tesis olup pastörize işlemlerinin yanı sıra değişik peynir çeşitlerini üretebilecek yapıda olmalıdır.

- ***Deri işleme tesisi***

Bitlis ilinde hayvancılık potansiyelinin yüksek olması ve hayvancılığın il ekonomisi içinde önemli bir geçim kaynağı olmasına rağmen hayvansal ürünleri işlemeye yönelik tesis sayısı oldukça sınırlı düzeydedir. İldeki hayvansal ürünlerin katma değerini artırmayı amaçlayan deri işleme tesisi il ekonomisi açısından da önemli bir yatırım konusudur.

- ***Ceviz şekeri ve şekerleme ürünleri üretimi ve paketleme tesisi***

Bitlis ili meyve ürünleri üretimi içerisinde en önemli ürünü ceviz oluşturmaktadır. İl meyve ürünleri üretim değeri içinde %75 civarında bir paya sahip olan ceviz üretimi, bitkisel üretim değerinin de %11'ini oluşturmaktadır. İlde yıllık ortalama olarak 4.000-4.500 ton civarında bir ceviz üretimi yapılmaktadır. Ceviz yetiştiriciliği bütün ilçelerde yapılmakla birlikte Adilcevaz, Hizan, Ahlat ve Tatvan üretimin yoğun olduğu ilçelerdir. İlde üretilen cevizlerin yaklaşık olarak %65'i pazarlanmakta olup geriye kalan bölümü ise çiftçi ailelerince tüketilmektedir. İlde üretilen cevizin katma değerinin artırılması amacına yönelik önerilmiş olan ceviz şekeri yatırım konusu Türkiye için de yeni bir ürün olup iyi ve etkin bir tanıtım faaliyeti sonucunda talep miktarının kısa bir sürede önemli bir düzeye çıkması tahmin edilen bir üründür. Adilcevaz Kaymakamlığı ve özellikle ilçe kaymakamının yoğun çalışmaları neticesinde önemli mesafeler alınan bu yatırım konusu ceviz

ürününün katma değerini artırmasının yanında istihdam ve gelir yaratması açısından il ekonomisinin gelişmesinde ve imalat sanayiinin çeşitlilik kazanması bakımından da önemli yatırım konularından birini oluşturmaktadır.

Cevizin olgunlaşma aşamasında oluşan bir meyvesinden yapılan ceviz şekeri üretimi sezonluk bir üretimi (yaklaşık olarak bir aylık bir dönem) kapsadığından, yılın diğer aylarının da değerlendirilmesi açısından yatırım entegre nitelikte düşünülmüş olup tesiste aynı zamanda şekerleme ürünleri, reçel, marmelat gibi ürünlerin üretiminin yanı sıra paketlemesi de yapılacaktır.

Bitlis ili hayvansal ürünler üretimi içinde önemli bir yer tutan bal üretiminin artırılması ve pazar payının daha da yükseltilmesi açısından ürünün paketlenmesi ve böylelikle değişik tüketim gruplarına ulaştırılması önemli bir fonksiyondur. Gerek ilin önemli bir ürünü olan balın gerekse diğer şekerleme ürünlerinin de bu tesiste paketlenmesi tesisin daha etkin bir şekilde çalışmasını sağlayacaktır.

- ***Madensuyu şişeleme tesisi***

Bitlis'te başta Tatvan olmak üzere Adilcevaz, Ahlat, Hizan, Mutki ve Merkez ilçede madensuyu kaynakları bulunmakla birlikte, bu kaynaklar ekonomik olarak işletilmemektedir. MTA tarafından tespit edilen bu kaynakların etkin olarak işletilmesi ve ekonomik bir nitelik kazandırılması amacıyla önerilen madensuyu şişeleme tesisi yapılabirliliği yüksek olan yatırım konularından birini teşkil etmektedir.

- ***Soda üretim tesisi***

Van Gölü ve Adilcevaz ilçesindeki Arin Gölü'nde bol miktarda soda hammaddesi mevcut olmasına rağmen, bu hammadde kaynağı sanayi de değerlendirilememiştir. Dolayısıyla il imalat sanayiinde kurulması öngörülen soda üretim tesisi ildeki bu hammaddenin kullanılmasını sağlayacağı gibi istihdam imkanı yaratması bakımından da önemli bir yatırım konusudur.

- **Masif mobilya (aksesuar) üretim tesisi**

Bitlis'te ormanlık alanlar il arazi varlığının %25'ini teşkil etmektedir. Ancak ormancılık hasılası, il gayri safi hasılasının %1 gibi oldukça düşük bir kısmını oluşturmaktadır. Orman ürünlerinin değerlendirilmesi ve ormancılık hasılasının artırılması amacıyla önerilen masif mobilya, yurtiçi piyasanın yanı sıra Avrupa ülkelerine pazarlanma açısından da ihracat imkanına sahip bir üründür.

- **Yonga levha (sunta) üretim tesisi**

İl için önerilen yonga levha (sunta) üretim tesisi 250-300 m²'lik alanlarda kurulabilecek küçük ölçekli tesisleri içermekte olup masif ağaç ve diğer orman ürünleri artıklarının değerlendirilmesi açısından önemlidir.

- **Balık unu ve balık yağı**

Özellikle Van Denizi İnci Kefali balığının değerlendirilmesi amacıyla önerilen bu yatırım konusu aynı zamanda insan tüketimi açısından ekonomik değer taşımayan bölge akarsularındaki balıkların da işlenmesini sağlayacaktır. Türkiye balık unu ve yağı tüketiminin belirli bir kısmı ithalat yoluyla karşılandığı da dikkate alındığında bu alanda yapılacak bir yatırım, il ekonomisi yanı sıra ülke ekonomisine de katkı sağlayacaktır.

Turizm Sektöründe Yapılabilecek Yatırımlar:

Tarih boyunca çeşitli kültür ve uygarlıkların etkisi altına girmiş olan Bitlis, yılın 12 ayında her türlü turizme cevap verebilecek bir potansiyele sahiptir. Ancak, ilde turizm ve rekreasyona yönelik alt ve üst yapı yatırımlarının yapılmamış olması ile gelen yerli ve yabancı turist sayısının minimum düzeyde kalmasını doğurmaktadır. İlin turizm potansiyelinin daha etkin değerlendirilmesi ve gelir yaratacak bir yapıya kavuşturulması amacıyla önerilmiş yatırım konuları aşağıda verilmiştir.

- ***Nemrut Dağı ve sıcak su kaplıcasının turizme açılması***

Üzerinde krater çukuru, krater gölü ve soğuk su içerisindeki sıcak su kaplıcası, buhar kaplıcası, dağcılık, balıkçılık, kayakçılık gibi turistik değerlerin toplandığı Nemrut Dağı'nın özel bir proje ile yaz ve kış turizmine açılması ve ayrıca Van Gölü'nde deniz turizminin geliştirilmesi Bitlis'e turistik cazibe merkezi konumu sağlayacaktır.

İlde Nemrut Dağı Kaplıcası dışında daha bir çok kaplıca bulunmaktadır Ancak, gerek Nemrut Dağı Kaplıcası gerekse diğer kaplıcalar tesis yetersizliği nedeniyle etkin olarak kullanılmamaktadır. İldeki kaplıcalardan daha etkin bir şekilde faydalanılması ve bu kaynakların gelir yaratacak bir yapıya kavuşturulması açısından bu alanlarda yapılacak yeme, içme ve konaklama tesisleri sonucunda bu kaynakların daha fazla bir talep edilmesini sağlayacağı gibi aynı zamanda ilin turizm gelirlerini kısa bir zamanda artıracaktır.

- ***Otel***

Daha öncede belirtildiği gibi Bitlis ili gerek tarihi ve kültürel gerekse doğal varlıkları (çevre çekicilikleri ve iklim koşulları) açısından hemen her çeşit turizm aktivitelerine olanak sağlamaktadır. Ancak, bu turizm kaynaklarından özellikle konaklama tesislerinin nitelik ve nicelik olarak yetersizliği nedeniyle yeterince faydalanılmamaktadır. Bu amaçla özellikle iki ve üç yıldızlı Turizm İşletme Belgeli otellerin başta Merkez ilçe olmak üzere konaklama talebinin fazla olduğu yerlerde yapılması ilin turizm imkanlarından daha fazla yararlanmasını sağlayacağı gibi özellikle yabancı turist sayısının artmasında da etkili olacaktır.

- ***Turistik yeme-içme ve dinlenme tesisleri***

İlin sahip olduğu turizm varlıklarının daha etkin bir şekilde kullanılması ve turizm sektörü gelirlerinin artırılması amacıyla önerilen turizm belgeli yeme-içme ve

dinlenme tesislerinin ilin değişik yerlerinde yapılması Bitlis'te turizmin gelişmesinde önem arz eden yatırım konularından birini oluşturmaktadır.

Bölgede yapılacak turizm yatırımlarında yüksek yıldız ve kapasiteli konaklama tesislerinin yerine, yöredeki doğal yapıya uyum sağlayacak orta ve küçük çaplı, yüksek vasıflı tesislerin tercih edilmesi, turizm açısından daha faydalı olabileceği gibi, gerek yatırım maliyeti gerekse işletim maliyeti bakımından da ekonomik olacaktır.

6.2.2. Yurtiçi ve Yurtdışı Talebi Karşılama Yönelik Yatırımlar

Bitlis'te, doğal kaynak potansiyelinin değerlendirilmesi yanında özellikle yurtiçi talebi ve ihracatı karşılamaya yönelik olarak, gelecek vadeden belli yatırımların yapılması da il sanayisi açısından önem arz etmektedir.

T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından ihracatın belirli sektörlere bağımlılıktan kurtarılması ve hedef sektörlerin belirlenmesi anlamında ihracatta özel önem taşıyan 7 ayrı sektöre işaret edilmiştir. Bu sektörler bilgi vermek amacıyla ana başlıklar itibariyle aşağıda özetlenmiştir;

1. **Enformasyon Teknolojisi;** Bilgisayar, ekran, sabit disk , software (yazılım).
2. **Elektrik-Elektronik Ürünleri;** Beyaz eşya, kahverengi eşya, telekomünikasyon (telekomünikasyon kabloları, telefon santralleri, telsiz telefon/telsiz telgraf alıcısı, verici cihazları, transmisyon cihazları, alıcı/verici uydu antenleri, uç cihazlar).
3. **Otomotiv Ana ve Yan Sanayi;** Ana sanayi (kamyonet, otobüs), yan sanayi (dış lastikler, iç lastikler, motor aksam ve parçaları, akümülatörler, ateşleme cihazları, karoseri aksamı, jantlar ve tekerlek aksamı, konteynerler).
4. **Toprak Ürünleri;** Seramik (karo fayans, sağlık gereçleri, ev eşyası), Cam, Porselen eşya.
5. **Kimya Sanayi Ürünleri;** Temizlik malzemeleri (sabun, deterjan vb.), Boya, Plastik (high-tech).
6. **Konfeksiyon ve Deri Mamulleri;** Moda ve markalı ürünler.

7. **Gıda Ürünleri;** Dondurulmuş, kurutulmuş meyve ve sebze, konserveler, unlu mamuller (makarna, bisküvi), şekerli mamuller, organik tarım ürünleri.

Sermaye, teknoloji ve kuruluş yeri boyutu daha fazla ön plana çıkan bu sektörlerle dikkat çektikten sonra, sektörel talebi karşılamaya yönelik olarak Bitlis ili için önerilen yatırım konuları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- **Bakliyat paketleme ve tasnifleme tesisi**
- **Tarım ilaçları**
- **Veteriner ilaçları**
- **Gübre**
- **PVC esaslı kapı ve pencere**
- **Plastik esaslı eşya (poşet, tabak, bardak vb.) üretimi**
- **Balık ağı**
- **Yaylı yatak ve kanepeler**
- **Kalorifer ve yakıt kazanı**
- **Prefabrik yapı elemanları**
- **Viol üretim tesisi**
- **Soğuk hava deposu**

6.3. Değerlendirme Kriterlerine Göre Önerilerin Sınıflandırılması

Yörenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları ve potansiyel gelişme eksenleri dikkate alınarak belirlenen 36 yatırım konusunun 16'sı A grubunda, 18'i B grubunda ve 2'si de C grubunda yer almaktadır.

A grubu içerisinde bulunan ve sorunsuz yatırım konuları arasında yer alan yatırım konularından 8'i tarım ve hayvancılık sektöründe, 1'i madencilik sektöründe, 5'i imalat sanayiinde, 2'si de turizm sektöründe yer almaktadır.

B grubundaki belirli koşullara ve ön hazırlıklara bağımlı yatırım konularından 1'i tarım ve hayvancılık sektöründe, 16'sı imalat sanayiinde ve 1'i de hizmetler sektöründe bulunmaktadır.

C grubundaki temel koşulların ve ortamın gelişmesine bağımlı yatırım konularından birisi imalat sanayiinde (gübre yatırımı) diğeri de madencilik sektöründe (fosfat işleme) yer almaktadır.

Bitlis ili ve yöresi için önerilen gerek A, gerek B ve gerekse C grubu yatırım konuları, ön değerlendirme niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri, teknik, ekonomik ve mali yapılabirlik çalışmalarının sonucunda netleşecektir.

Söz konusu yatırım önerilerinin gerçekleşme oranı ise şüphesiz ki, potansiyel yatırımcıların Bitlis ili ve yöresinde yatırım yapmaya motive edilmesine bağılıdır.

Bitlis için önerilen yatırım konularının görelü üstünlüklerine göre sınıflandırılması ve önerilen yatırım konularının kuruluş yeri faktörlerine göre değerlendirilmesi tarım ve hayvancılık sektörü ile imalat sanayi ve hizmetler sektörü için Tablo 69 ve Tablo 70'de verilmiştir.

**TABLO 69: TARIM VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ
KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Su Ürünleri		Damızlık Et ve Süt Sığırcılığı		Kültür Mantarı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Olanakları	3	8	24	9	27	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	9	18
3. Taşıma	1	7	7	8	8	8	8
4. İşgücü	1	8	8	8	8	9	9
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16	9	18	8	16
6. Arazi Durumu	3	8	24	9	27	9	27
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	8	8	9	9
8. İklim Koşulları	3	9	27	8	24	8	24
9. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14
10.Top.Yatırım Tutarı,İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16	7	14	9	18
Toplam Faktör Puanı			161		164		167
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		A		A		A	

Tablo 69'un Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Seracılık		Ceviz Fidanı Yetiştiriciliği		Arıcılık	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Olanakları	3	9	27	9	27	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	8	16	8	16
3. Taşıma	1	9	9	8	8	7	7
4. İşgücü	1	9	9	8	8	8	8
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	7	14	9	18	8	16
6. Arazi Durumu	3	7	21	9	27	9	27
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	8	8	9	9
8. İklim Koşulları	3	8	24	8	24	9	27
9. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14
10.Top.Yatırım Tutarı,İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16	8	16	8	16
Toplam Faktör Puanı			161		166		164
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		A		A		A	

Tablo 69'un Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Yumurta Tavukçuluğu		Et Tavukçuluğu		Koyun Yetiştiriciliği	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Olanakları	3	9	27	7	21	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	8	16
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	1	8	8	8	8	9	9
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18	8	16	9	18
6. Arazi Durumu	3	9	27	9	27	9	27
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	7	7	7	7
8. İklim Koşulları	3	8	24	8	24	8	24
9. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14
10.Top.Yatırım Tutarı,İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14	8	16	8	16
Toplam Faktör Puanı			164		157		163
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		A		B		A	

TABLO 70: SANAYİ VE HİZMETLER SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Süt İşleme Tesisi		Ceviz Şekeri, Reçel ve Marmelat		Madensuyu Şişeleme		Bakliyat Paketleme ve Tasnifleme	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	7	21	7	21	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	9	18	8	16	6	12
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	9	18	8	16	9	18
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	8	8	9	9	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	8	16	8	16	9	18
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7	8	8	8	8	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	7	14	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	9	18	7	14	8	16
TOPLAM			201		203		195		197
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		A		A		B		B	

Tablo 70'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Balık Unu ve Balık Yağı		Deri İşeme		Soda		Torbalanmış Kireç	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	8	24	7	21	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	8	16	8	16
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	8	8	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	9	18	9	18	9	18
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	7	14	8	16	7	14	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	8	16	7	14	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	7	14	8	16
TOPLAM			196		202		194		197
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		B		A		B		B	

Tablo 70'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Pomza Taşından Tuğla, Briket		Ahlat Taşından Tuğla		Mermer İstihraç ve İşleme		Fosfat İşleme	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	7	21	8	24	5	15
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	7	14	8	16	7	14
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	6	6
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	6	12
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	8	8
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	7	7
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	9	9	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	9	18	9	18	3	6
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8	4	4
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	7	14
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	7	14	4	8
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	5	5
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	9	18	5	10
TOPLAM			198		198		203		149
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		B		B		A		C	

Tablo 70'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Masif Mobilya		Yöngü Levha (Sunta)		Tarım İlaçları		Veteriner İlaçları	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	8	24	7	21	6	18
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	8	16	7	14	6	12
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	9	18	8	16	6	12
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	7	7
8. İklim Koşulları	1	9	9	8	8	9	9	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	9	18	9	18	5	10
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8	5	5
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	7	14
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	7	14	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	9	18	8	16	9	18	6	12
TOPLAM			202		204		198		168
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		A		A		B		B	

Tablo 70'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Gübre		PVC Esaslı Kapı ve Pencere		Plastik Esaslı Eşya		Balık Ağı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	6	18	7	21	7	21	6	18
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	5	10	7	14	7	14	6	12
3. Taşıma	1	6	6	7	7	7	7	8	8
4. İşgücü	2	6	12	7	14	7	14	9	18
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	7	7	7	7	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	8	8	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	3	6	7	14	6	12	9	18
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	4	4	6	6	6	6	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	7	14	7	14	7	14	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	4	8	7	14	7	14	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	5	5	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	5	10	7	14	7	14	8	16
TOPLAM			149		181		179		195
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		C		B		B		B	

Tablo 70'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Yaylı Yatak ve Kanepe		Kalorifer ve Yakıt Kazanı		Prefabrik Yapı Elemanları		Viol Üretim Tesisi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	7	21	7	21	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12	6	12	7	14	8	16
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	7	14	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	7	7	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	8	8	7	7	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	7	14	6	12	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	6	6	7	7	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	7	14	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	7	14	7	14	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	7	14	6	12
TOPLAM			198		182		185		193
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		B		B		B		B	

Tablo 70'in Devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Soğuk Hava Deposu		Otel		Yeme, İçme ve Konaklama Tesisi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	8	24	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	8	16
3. Taşıma	1	8	8	7	7	7	7
4. İşgücü	2	8	16	7	14	7	14
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	7	7	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	9	18	9	18
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	8	16	8	16
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	10	10	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	8	16	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	7	14	9	18	9	18
TOPLAM			198		204		204
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		B		A		A	

Bitlis ili ve yöresinin ekonomik ve doğal koşulları dikkate alınarak önerilen yatırım konularının, belirlenmiş kurulu kapasiteye göre tahmini yatırım tutarı ve yaratacağı istihdam miktarı Tablo 71’de verilmektedir.

TABLO 71: ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ TAHMİNİ YATIRIM TUTARI VE İSTİHDAM DURUMU

Sektörler	Kapasite	Top.Yatırım Tutarı (\$)	İstihdam (Kişi)
TARIM VE HAYVANCILIK			
Su Ürünleri	150 Ton/Yıl	150.000	10
Damızlık Süt İnekçiliği	1.000 Adet/Yıl	2.000.000	40
Yumurta Tavukçuluğu	160.000 Adet/Yıl Yumurta Tavukçuluğu	700.000	10
Et Tavukçuluğu	20.000 Adet/Yıl Piliç Kesimi	2.250.000	20
Kültür Mantarı	1.000 Ton/Yıl Mantar Yetiştiriciliği, 300 Ton/Yıl Mantar Konservesi, 110 Ton/Yıl Kurutulmuş Mantar	2.200.000	175
Seracılık	M ² Serada Sebze Yetiştiriciliği	200.000	20
Arıcılık	60 Kovanlık	9.000	2
Koyun Yetiştiriciliği	FAB	FAB	FAB
İMALAT SANAYİİ			
Süt İşleme	36.000 Ton/Yıl Süt İşleme	780.000	15
Ceviz Şekeri, Reçel ve Marmelat	10 Ton/Yıl Ceviz Şekeri 720 Ton/Yıl Reçel, 2.400 Ton/Yıl Marmelat, 1.350 Ton/Yıl Şekerleme	750.000	25
Bakliyat Paketleme ve Tasnifleme	5.000 Ton/Yıl	450.000	20
Madensuyu Şişeleme	3.800.000 Litre/Yıl	800.000	30
Balık Unu ve Balık Yağı	1.500 Ton/Yıl Balık Unu Üretimi	1.000.000	20
Deri İşleme	12.000 Ton/Yıl	1.000.000	36
Mermer İstihraç ve İşleme	10.000 M ³ /Yıl Mermer Blok İstihracı, 160.000 M ² /Yıl Mermer Levha İşleme, 60.000 M ² /Yıl Mermer Fayans	4.500.000	50
Torbalanmış Kireç	36.000 Ton/Yıl Söndürülmüş, Torbalanmış Kireç Üretimi	650.000	54
Yonga Levha (Sunta)	43.200 M ³ /Yıl	1.750.000	130
Masif Mobilya	FAB	FAB	FAB
Tarım İlaçları	5.000 Ton/Yıl Zirai İlaç	260.000	30
Veteriner İlaçları	20 Milyon Doz/Yıl Bakteri, 30 Milyon Doz/Yıl Çiçek Aşısı	3.350.000	50
Gübre	200.000 Ton/Yıl Potasyum Esaslı Kompoze Gübre	8.350.000	47
Pomza Taşından Tuğla, Briket	6 Milyon Adet/Yıl Bimsblok üretimi	5.000.000	36
Balık Ağı	45 Ton/Yıl	200.000	15

Tablo 71'in Devamı

Sektörler	Kapasite	Top.Yatırım Tutarı (\$)	İstihdam (Kişi)
PVC Esaslı Kapı ve Pencere	40.000 M ² /Yıl	1.830.000	21
Plastik Esaslı Eşya	FAB	FAB	FAB
Kalorifer ve Yakıt Kazanı	Adet/Yıl	680.000	88
Prefabrik Yapı Elemanları	1.000.000 M ² /Yıl (Parke Taşı,Bordür Taşı vb.)	4.000.000	120
Viol Üretimi	FAB	FAB	FAB
HİZMETLER			
Soğuk Hava Deposu	15.000 m ³ Soğuk Hava Deposu	725.000	15
Yeme, İçme ve Konaklama Tesisi	30 Yatak Kapasiteli ve 100 Kişilik Yeme-İçme Tesisi	725.000	40
Otel (Üç Yıldızlı)	50 Oda, 100 Yatak Kapasiteli, 100 Kişilik Lokanta 80 Kişilik Çok Amaçlı Salon	1.450.000	50
Otel (İki Yıldızlı)	49 Oda, 98 Yatak Kapasiteli, 35 Kişilik Lokanta	390.000	26

NOT: Önerilen yatırım konuları ile ilgili kapasite, toplam yatırım tutarı ve istihdam miktarı verileri fikir vermek amacıyla verilmiş olup, tahmini tutarlardır. Dolayısıyla fizibilite aşamasında kapasite ve maliyetlerde değişiklik olabilir.
FAB: Fizibilite Aşamasında Belirlenecek.

7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bir ülkede ekonomik gelişmenin en önemli şartlarından biri yatırımların rasyonel bir şekilde en verimli alanlara yapılmasıdır. Üretim faktörlerinin etkin ve verimli kullanımı en uygun zamanda gerekli olan yatırımların yapılması ile gerçekleşir. Ülkelerin kalkınmasındaki temel faktörlerden biri de tasarrufların başka bir ifadeyle finansal kaynakların kârlı ve verimli alanlara tahsis edilmesidir.

Bu anlamda yatırım projelerinin değerlendirilmesinde uygun yatırım alanları araştırmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Uygun yatırım alanları araştırması; ilin/ilçenin veya bölgenin kısa ve uzun dönemde beklenen gelişmeleri de dikkate alınarak önerilebilecek yatırım konuları ile bunların olası kuruluş yerlerini tespit etmeye yönelik çalışmaları kapsamaktadır.

Bu çalışmaları yönlendiren birincil amaç, yöre kalkınmasına katkıda bulunacak, yöre kaynakları ile uyumlu ve pazarlama olanağı yüksek yatırım alanlarının belirlenmesidir.

Uygun yatırım alanları araştırmasının temel inceleme alanı ise “*kuruluş yeri faktörleri*” analizidir. Kuruluş yeri faktörleri, belirli bir üretim biriminin belirli bir coğrafi konuma yerleştirilmesi halinde, söz konusu üretim biriminin maliyeti, satış hasılatı ve sermaye yapısı üzerinde etkili olan tüm konumsal özellikleri kapsar. Başka bir ifadeyle kuruluş yerinin seçimi genellikle işletme giderlerinin en düşük, işletme gelirlerinin en yüksek olduğu yerin belirlenmesi sürecini içerir.

Yatırım projesinde belirlenecek kuruluş yeri, işletmenin amaçlarına ulaşması için gerekli koşulları gerçekleştirebilecek özellikleri taşımalıdır. Bu amaçla, kuruluş yerinin belirlenme sürecinde üç ekonomik unsur (prodüktivite-verimlilik; iktisadilik-ekonomik olma; kârlılık-rantabilite) göz önünde bulundurulmalıdır.

Kuruluş yeri seçimine ilişkin verilecek bir karar, tesisin faaliyeti süresince değiştirilmesi zor ve çoğu zaman mümkün olmayan, değiştirilmesi mümkün

olduğunda ise çok yüksek maliyetlere katlanması gereken bir karardır. Kuruluş yeri kararının bu özelliği, ciddi ve isabetli araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, kuruluş yeri seçimine etki eden faktörleri çok iyi bir şekilde tespit etmek ve bu faktörlerin kuruluş yeri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Bitlis ili genelinde yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda, ilin sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili olarak aşağıdaki tespitler yapılmıştır:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bitlis ili 8.583 km²'lik yüzölçümüyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin %5,5'ini, Türkiye'nin ise %1'ini kaplamaktadır. 1997 Genel Nüfus Tesbiti sonuçlarına göre il nüfusu 339.645 olup nüfusun ekonomik ve sosyal niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre il aktif nüfusu ise 124.479'dur.

1999 yılı itibarıyla Bitlis ilinin Türkiye gayri safi yurtiçi hasılası içindeki payı %2'dir. Bu payla Bitlis, iller arası sıralamada 70. sırada yer almaktadır. İl gayri safi hasılası büyüklük açısından Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında ise 9. sırada bulunmaktadır. Bitlis'te kişi başına gayri safi hasıla 1999'da 955 \$ gerçekleşirken, bu rakam Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasının oldukça altında gerçekleşmiştir. İl bu bakımdan Türkiye genelinde 77. sırada yer alırken, Doğu Anadolu Bölgesi illeri içerisinde ise 14. sırada yer almaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında Bitlis ilinin Türkiye ölçülerine göre geri kalmış il statüsünde olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Bitlis ili ekonomisinde hakim sektör tarımdır. 1970'lerden sonra sanayi sektöründe de belirli gelişmeler olmakla birlikte, gayri safi hasıla içinde sanayi kesiminin payı arzu edilen düzeylere henüz ulaşamadığı gibi, gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı da gerilemiştir. Nitekim, 1987 yılında il gayri safi hasılası içinde ortalama %9 paya sahip olan sanayi sektörü, 1999 yılına gelindiğinde il gayri safi hasılasında %5,7 gibi bir orana sahiptir. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre il aktif nüfusunun %75,3'ü tarım sektöründe, %3 gibi küçük bir bölümü de imalat sanayiinde istihdam edilmektedir.

Bitlis ili gayri safi hasılası içinde tarım sektörü birinci sırada yer almakla birlikte, ilin Türkiye tarımsal hasılası içindeki payı düşük düzeydedir. 1999 yılı itibariyle Bitlis'te gerçekleşen tarımsal hasıla, Türkiye tarımsal hasılası içinde %5 pay alırken, Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal hasılası içinde %6 pay almaktadır.

Bitlis ilinde hayvancılık da bitkisel üretime göre gelişmiş olup tarımsal üretim içinde önemli bir yer tutar. Modern hayvancılığın belirli ölçülerde gelişmiş olduğu ilde kesilen hayvanlarda Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasının üzerinde bir verim elde edilirken; sağılan hayvanlarda ise Türkiye ve bölge ortalamasının oldukça altında bir verim elde edilmektedir.

Ekonomisi tarıma dayalı bir il olan Bitlis'te asıl olarak tarıma ve tarımsal kaynak potansiyeline yönelik sanayi dalı gelişmiştir. 1970'li yıllarda tarımsal sanayinin dışındaki sektörlerde de küçük kapasiteli özel sektör yatırımları yapılmakla birlikte imalat sanayiinde sektörel çeşitlilik henüz tam anlamıyla sağlanamamıştır. Bu dönemde özel kesimce tarımdan sağlanan birikimler, daha ziyade tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde ve ticaret sektöründe kullanılmıştır.

Bitlis ilinin sosyo-ekonomik yapısı incelendiğinde, ilde daha ziyade Tatvan ve Merkez ilçenin gelişmiş olduğu görülmektedir. Diğer ilçelerde ise ekonomik yaşamın tarım ve hayvancılığa dayalı olarak bir gelişim gösterdiği ve dolayısıyla ilçe imalat sanayinin yeterince gelişmediği ve mevcut sanayi tesislerinin de, genel olarak tarıma dayalı sanayi işletmeleri (agro-industry) karakteristiğine sahip bulunduğu dikkati çekmektedir. Nitekim, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 858 ilçeye yönelik olarak yapmış olduğu değerlendirme sonucunda, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması içerisinde Tatvan 328. sırada yer alırken il içinde birinci sırada bulunmaktadır. 76. sırada yer alırken Yine Merkez ilçe Türkiye içinde 340. sırada bulunurken il sıralamasında 2. sırada, Ahlat ilçesi Türkiye genelinde 496. sırada olmasına karşın, il içinde 3. sırada yer almaktadır. Bu ilçelerin dışındaki ilçeler ise, sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 858 ilçe arasında son sıralarda yer aldığı gibi, il içerisinde de son sıralarda bulunmaktadır. İl'de büyük ölçekli

yatırımlar daha ziyade kamu kesimi tarafından yapılmış olup özel sektöre yönelik tesisler ise küçük ve orta ölçekli sanayi (KOS) kapsamındadır.

İl'de tarım sektörü gelişmiş bir yapı görünümü taşımasına rağmen, sanayi sektörünün bu gelişmeye paralel bir gelişme hızı sağlayamamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında Bitlis ilindeki müteşebbis gücün eksikliği ve mevcut müteşebbislerin ise genelde ticaret sektörüne yönelik yatırımlarda bulunması gelmektedir. Ayrıca sermaye birikimi açısından Bitlis'in yetersiz durumda olması ve var olan sermayenin de yanlış alanlara gelişi güzel bir şekilde kanalize edilmesi, başka bir ifadeyle kıt konumda olan sermayenin etkin kullanılmaması da sanayinin gelişmesini olumsuz olarak etkilemiştir. Yine sanayi alt yapısının oluşturulmasında ve sanayi sektörünün sağlıklı ve dengeli bir şekilde gelişmesini sağlayan organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri gibi oluşumların zamanında yapılamaması sanayi sektörünün gelişmesini engellemiştir.

Ancak, il merkezinde, Merkez ilçe ile Tatvan ve Güroymak ilçeleri yol birleşimi olan Rahva düzlüğü mevkiinde olan halen kamulaştırma aşamasında olan Bitlis Organize Sanayi Bölgesi'nin tam olarak devreye girmesiyle beraber Bitlis'te sanayi sektörünün bugünkü gelişiminin üzerinde bir ivmeyle gelişeceği tahmin edilmektedir. Devlet yardımları açısından kalkınmada öncelikli yöre statüsünde yer alan Bitlis'in sahip olduğu doğal kaynakları ve bu kaynakların gelişebilme olanaklarının yanı sıra, bölge içerisindeki ulaşım avantajı, enerji ve su imkanları, işgücü imkanları gibi kuruluş yeri faktörleri açısından sahip olduğu özellikler de dikkate alındığında, önümüzdeki yıllarda Bitlis'te sanayi sektörünün daha da gelişeceği muhtemeldir.

Ancak, Bitlis ili sanayi sektöründe önümüzdeki yıllarda beklenen bu olumlu gelişmelerin istenilen şekilde gerçekleşmesi her şeyden evvel mevcut kaynakların *Uygun Yatırım Alanlarına* kanalize edilmesine bağlıdır.

Bu çalışmada Bitlis ili ve yöresinin mevcut ekonomik ve sosyal dengesizliklerine çözüm getirme çalışmaları kapsamında kısa ve orta dönemde yapılabilirliği olası görülen, yeni istihdam alanları yaratabilecek yatırım konusu önerileri geliştirilmiştir.

Yörenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları ve potansiyel gelişme eksenleri dikkate alınarak 36 yatırım konusu önerilmiş olup; önerilen yatırım konularının 18'i A grubunda, 16'sı B grubunda ve 2'si de C grubunda yer almaktadır.

A grubu içerisinde bulunan ve sorunsuz yatırım konuları arasında yer alan yatırım konularından 8'i tarım ve hayvancılık sektöründe, 1'i madencilik sektöründe, 5'i imalat sanayiinde, 2'si de turizm sektöründe yer almaktadır.

B grubundaki belirli koşullara ve ön hazırlıklara bağımlı yatırım konularından 1'i tarım ve hayvancılık sektöründe, 16'sı imalat sanayiinde ve 1'i de hizmetler sektöründe bulunmaktadır.

C grubundaki temel koşulların ve ortamın gelişmesine bağımlı yatırım konularından birisi imalat sanayiinde diğeri de madencilik sektöründe yer almaktadır.

Bitlis ili ve yöresinin ekonomik ve sosyal koşulları dikkate alınarak yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda, belirlenen yatırım konuları öneri niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri teknik, ekonomik ve mali yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netleşecektir.

Söz konusu yatırım önerilerinin gerçekleşme oranı ise şüphesiz potansiyel yatırımcıların Bitlis ili ve yöresinde yatırım yapmaya motive edilmesine bağlıdır.

EKLER

EK 1: BİTLİS İLİ MADEN VE ENERJİ KAYNAKLARI

**EK 2: SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK
ARAŞTIRMASINDA KULLANILAN DEĞİŞKENLER**

EK 3: YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

**EK 4: HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ
OLAN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER**

**EK 5: SANAYİ ÜRETİMİNİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ
FAKTÖRLER VE ÖNERİLER**

EK 1:

BİTLİS İLİ MADEN VE ENERJİ

KAYNAKLARI

BİTLİS İLİ MADEN VE ENERJİ KAYNAKLARI

ASBEST (Asb)

Destumi-Eğri-Bilvaris Yatağı:

Tenör: %1-15 asbest

Rezerv: Destumi bölgesinde 517.660 ton görünür rezerv vardır. Yataktan geçmiş yıllarda 15.528 ton üretim yapılmıştır.

BAKI-KURŞUN-ÇİNKO (Cu-Pb-Zn)

Narlıdere-Zizan kurşun-çinko-bakır Yatağı:

Tenör: %12,7 Pb, %34,4 Zn, %0,13 Cu

Rezerv: 5.000 ton muhtemel, 9.000 ton mümkün.

ÇİMENTO HAMMADDELERİ (Çmh)

Adilcevaz Yatağı:

Tenör: -

Rezerv: 120.000.000 ton kireçtaşı, 30.000.000 ton kil, muhtemel

DİSTEN (Dis)

Bitlis-Hürmüz Yatağı:

Tenör: %24-26 Al₂O₃

Rezerv: 1.000.000 ton görünür+muhtemel olup yatak işletilmemektedir.

Bitlis-Orsak ve Zinir Yatağı:

Tenör: %24-26 Al₂O₃

Rezerv: 300.000 ton görünür+muhtemel olup yatak işletilmemektedir.

Bitlis-Bayramalan Yatağı:

Tenör: %35 Al₂O₃ Disten kalitesi, seramik ve refrakter hammaddesi olarak uygundur.

Rezerv: 399.600 ton görünür+muhtemel

Bitlis-Arzivik Yatağı:

Tenör: %38 Al₂O₃

Rezerv: 621.800 ton görünür+muhtemel olup yatak işletilmektedir.

Bitlis-Hürmüz-Ağaçköprü Yatağı:

Tenör: %40 Al₂O₃, %10-70 disten

Rezerv: 481.250 ton seramik ve refrakter hammaddesi vardır.

Bitlis-Şetek Yatağı:

Tenör: %32 Al₂O₃, %25-41 disten

Rezerv: 29.295 ton

TOPLAM DİSTEN REZERVİ: 2.831.945 Ton (görünür+muhtemel)

FOSFAT (P)

Sürüm, Ünalrı, Meşesırtı, Apatitli Manyetit Yatağı:
Tenör: %2,55-4,40 P₂O₅ ve %15 Fe₂O₃
Rezerv: 6.899.900 ton mümkün olup yatak işletilmemektedir.

GRAFİT (Grf)

Bitlis-Yukarıölek Köyü-Süllap Dere Yatağı:
Tenör: %7 C Zenginleştirme çalışmaları yapılmış ve olumlu sonuçlar alınmıştır.
Rezerv: -

KROM (Cr)

İl genelinde:
Tenör: %39-49 Cr₂O₃
Rezerv: 4.452 ton görünür+muhtemel+mümkün (5 ayrı adet)

MANGANEZ (Mn)

Altınkalbur Dersi Zuhuru:
Tenör: Bilinmiyor
Rezerv: Zuhur

NİKEL (Ni)

Tatvan-Pancarlı: Sülfid Tip Nikel Yatağı:
Tenör: %1,41 Ni
Rezerv: 15.500 ton mümkün

PERLİT (Per)

Tatvan-Adilcevaz-Oduncular-Göltepe-Sivritepe Yatağı:
Kalite: Orta
Rezerv: 370.000.000 ton jeolojik olup Perlitler işletilmemektedir.

Tatvan-Harmantepe-Kadıköy Yatağı:
Kalite: Genleşme oranı 2-3 arasında değişmektedir.
Rezerv: 420.000.000 ton görünür.

POMZA (Pom)

Bitlis-Tatvan-Kıyıldüzü Köyü Yatağı:
Kalite: İyi
Rezerv: 27.190.000 görünür, 54.382.000 muhtemel

JEOTERMAL SAHALAR (Jtm)

Nemrut Alanı
Güroymak Alanı

EK 2:

**SOSOYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK
ARAŞTIRMASINDA KULLANILAN
DEĞİŞKENLER**

**SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK ARAŞTIRMASINDA KULLANILAN DEĞİŞKENLER VE
BİTLİS,DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE TÜRKİYE'NİN DEĞERLERİ**

İL	No.	DEĞİŞKENLER	BİRİM	Türkiye	Doğu Anadolu Böl.	Bitlis
		DEMOGRAFİK GÖSTERGELER				
1994	1.	Toplam Nüfus	Kişi	60.576.000	5.405.194	349.084
1990	2.	Şehirleşme Oranı	Yüzde	59,01	42,57	43,30
1985-90	3.	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	Binde	21,71	4,58	17,92
1990	4.	Nüfus Yoğunluğu	Kişi/Km ²	73	37	49
1985-90	5.	Yıllık Net Göç Oranı	Binde	0,00	-90,92	-64,91
1990	6.	Doğurganlık Oranı	Binde	2,65	4,20	5,92
1990	7.	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	Kişi	4,97	7,02	8,03
		İSTİHDAM GÖSTERGELERİ				
1990	8.	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	53,66	71,93	75,30
1990	9.	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	12,80	3,98	3,26
1990	10.	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	7,93	3,67	2,92
1990	11.	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	2,32	0,64	0,46
1990	12.	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	38,45	23,47	20,03
1990	13.	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	6,37	2,10	1,54
1990	14.	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	1,34	0,36	0,29
		EĞİTİM GÖSTERGELERİ				
1990	15.	Okur-Yazar Nüfus Oranı	Yüzde	80,46	68,16	59,99
1990	16.	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	Yüzde	71,95	54,89	44,22
1990	17.	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	Yüzde	4,72	3,33	2,95
1994-95	18.	İlkokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	97,10	93,69	89,62
1994-95	19.	Ortaokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	68,65	48,84	33,04
1994-95	20.	Liseler Okullaşma Oranı	Yüzde	46,52	33,37	21,45
		SAĞLIK GÖSTERGELERİ				
1990	21.	Bebek Ölüm Oranı	Binde	67	74	83
1994	22.	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Adet	10,87	6,31	3,92
1994	23.	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Adet	1,89	0,69	0,34
1994	24.	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Adet	2,36	1,00	0,74
1994	25.	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	H.Yatağı	21,9	13,9	8,9
		SANAYİ GÖSTERGELERİ				
1995	26.	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Parsel	5.893	427	0
1993	27.	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	Adet	10.541	142	6
1993	28.	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	Adet	978.983	20.464	552
1993	29.	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	Beygir Gücü	13.203.135	269.035	3.218
1993	30.	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	Kws	426	92	8
1993	31.	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	TL	7.596.132	1.044.391	108.267
		TARIM GÖSTERGELERİ				
1993	32.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	TL	18.206.054	14.151.309	13.145.745
1993	33.	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	Yüzde	100,00	10,004	0,586
		İNŞAAT GÖSTERGELERİ				
1991-95	34.	Daire Sayısı	Adet	1.257.838	42.595	357
1991-95	35.	Şehirsel Nüfus Başına Konut Alanı	M ²	1.8470	0.8928	0.2016
		MALİ GÖSTERGELER				
1993	36.	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	Yüzde	100,00	4,191	0,187
1993	37.	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	TL	33.313.730	15.394.170	10.756.630
1993	38.	Banka Şube Sayısı	Adet	6.242	300	19
1993	39.	Fert Başına Banka Mevduatı	TL	8.680.341	1.932.666	797.722
1993	40.	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Yüzde	100	2,019	0,053
1993	41.	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Yüzde	100	1,3394	0,0502
1993	42.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	TL	2.458.512	533.009	444.293
1993	43.	Fert Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	TL	4.928.894	332.635	193.789
1992	44.	Fert Başına Belediye Giderleri	TL	451.613	162.728	143.545
1993	45.	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	TL	4.538.987	934.656	504.823
1993	46.	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	TL	2.387.023	753.109	418.939
1990-94	47.	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	TL	2.232.243	2.258.141	539.870
1991-94	48.	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	TL	2.214.445	696.447	40.135
1993-94	49.	Fert Başına İhracat Miktarı	\$	273.12	21,93	0,00
1993-94	50.	Fert Başına İthalat Miktarı	\$	323,97	4,40	0,00
		ALTYAPI GÖSTERGELERİ				
1994	51.	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Yüzde	22,89	15,90	16,77
1994	52.	Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Yüzde	74,79	70,86	68,30
1994	53.	TCK Asfalt Yol Oranı	Yüzde	83,41	66,87	75,67
		DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ				
1994	54.	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	Adet	472	170	113
1994	55.	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	Adet	628	241	178
1994	56.	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Kws	999	337	133
1994	57.	Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Adet	864	409	314
1994	58.	Onbin Kişiye Düşen Faks Sayısı	Adet	14,52	3,70	2,66

KAYNAK: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996), DPT.

EK 3:

YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

1. Yatırımlarda Devlet Yardımları

2. KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları

YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

Ulusal ekonomilerin ayakta durabilmesi, yeni nesillere istihdam yaratılabilmesi, üretim, ihracat ve refah düzeyinin artırılabilmesi için yatırım yapılması zorunlu olurken, özellikle Devletin ekonomideki payının azaltılmasının her kesim tarafından kabul gördüğü bir dönemde, ihtiyaç duyulan sanayi yatırımlarının özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi bir mecburiyet haline gelmektedir.

Yatırım; getirisi uzun vadede oluşan ve değişen ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik şartlar nedeniyle yüksek risk taşıyan bir faaliyettir. Söz konusu yüksek riski azaltmak ve müteşebbisleri ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlara yönlendirebilmek için, gelişmiş ülkeler dahil tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yatırımların Devlet tarafından desteklenmesi kaçınılmaz bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birliği, Dünya Ekonomisine Entegrasyon ve yabancı sermayenin Ülkemize çekilmesi gibi hususlar dikkate alındığında Yatırımlarda Devlet Desteklerinin önemi daha da artmaktadır.

Esasen, Avrupa Birliği üyesi ülkeler dahil, tüm ülkelerde bölgesel ve sektörel amaçlara yönelik olarak mali kaynaklar nispetinde;

- **Nakit destek ve hibeler,**
- **Vergisel destekler,**
- **Kredi destekleri,**
- **Sermayeye iştirak,**
- **Arazi-Arza tahsis,**
- **Eğitim, pazar araştırması ve AR-GE yardımları**

gibi Devlet Destekleri yaygın bir biçimde uygulanmaktadır.

Ülkemizde yatırımlara uygulanan Devlet Yardımlarını;

a- Yatırımlarda Devlet Yardımları,

b- KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler) Yatırımlarında Devlet Yardımları

olmak üzere iki farklı sistemde ele almak mümkündür. KOBİ Yatırımları ile ilgili Devlet Yardımları belli büyüklüğe kadar olan İmalat Sektörü yatırımlarını hedef alırken, Teşvik Belgeli Sistem çerçevesinde yürütülen ve genel anlamda Yatırımlarda Devlet Yardımları adı altında ifade edilen destekler, belli bir büyüklüğün üzerindeki her tür sektör yatırımını kapsamaktadır.

18.01.2001 tarih ve 24291 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 2000/1821 nolu Bakanlar Kurulu kararı çerçevesinde ülkemizde yatırımlara uygulanan *Devlet Yardımları* ve içeriği aşağıda verilmektedir.

**YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI VE
YATIRIMLARI TEŞVİK FONU HAKKINDA KARAR**

KARAR SAYISI:2001/1821

Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih ve Sayısı:18.01.2001/24291

**BİRİNCİ BÖLÜM
YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI**

Amaç

Madde 1- Bu Karar'la; Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normları ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak tasarrufları yatırıma yönlendirmek suretiyle, katma değeri yüksek, ileri ve uygun teknolojileri kullanarak bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, istihdam yaratmak ve uluslararası rekabet gücü sağlamak için yatırımların desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Tanımlar

Madde 2- Bu Karar'da geçen;

Müşteşarlık : Hazine Müsteşarlığını,

Fon : Yatırımları Teşvik Fonunu,

Teşvik belgesi : Yatırım Teşvik Belgesi veya İzin ve Teşvik Belgesini,

Oda:Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğine bağlı sanayi odaları, ticaret ve sanayi odalarını ve ticaret odalarını,

Aracı bankalar:Bu Karar'ın uygulanmasına ilişkin Müsteşarlıkça yayımlanacak tebliğde belirlenecek bankalar ile Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar'da belirtilen bankalar,

ifade eder.

Destek Unsurları

Madde 3-Yatırımlara bu Karar çerçevesinde sağlanabilecek destek unsurları şunlardır:

- a. Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası,
- b. Yatırım indirimi,
- c. Katma Değer Vergisi istisnası,
- d. Vergi, resim ve harç istisnası,
- e. Fon'dan kredi tahsisi.

Ayrıca yatırımlar, diğer Kanun ve Bakanlar Kurulu kararlarında teşvik belgesine bağlı olarak öngörülen destek unsurlarından da yararlandırılabilir.

Yukarıda sayılan destek unsurlarının uygulama esasları Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca çıkarılacak tebliğ ve genelgelerle belirlenir.

Destek Unsurlarında Bölgesel Ayırım

Madde 4- Destek unsurlarının uygulanması açısından yöreler; gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler olmak üzere üçe ayrılmıştır (EK 1).

Kalkınmada öncelikli yöre kapsamındaki iller, Yüksek Planlama Kurulu kararları ile yeniden belirlenebilir.

Teşvik Belgesi

Madde 5- Destek unsurlarından yararlanılabilmesi için, Müsteşarlıkça makro ekonomik politikalar, arz-talep dengesi, sektörel, mali ve teknik yönden yapılacak değerlendirme sonucunda uygun görülen yatırımların, bu Karar ve bu Karar'a istinaden çıkarılacak tebliğ ve genelgelerde belirtilen ilke ve ölçütler içinde kalınmak koşulu ile teşvik belgesine bağlanması şarttır.

Yatırımın, teşvik belgesine bağlanabilmesi için asgari sabit yatırım tutarının;

- a) Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlarda 600 milyar Türk Lirası,
- b) Normal yörelerde yapılacak yatırımlarda 400 milyar Türk Lirası,
- c) Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda 200 milyar Türk Lirası

olması gerekmektedir.

Finansal kiralama şirketleri aracılığıyla yapılacak yatırımlarda aranacak asgari sabit yatırım tutarı bu miktarların % 25'i kadardır.

"Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar" çerçevesinde destek unsurlarından faydalanan yatırımlar için bu Karar'a istinaden teşvik belgesi düzenlenmez.

Yabancı sermayeli yatırımlar dışındaki imalat ve tarımsal sanayi sektöründe yapılacak (Fon kaynaklı kredi desteğinden yararlanabilecek yatırımlar hariç) sabit yatırım tutarı 2 trilyon Türk Lirasını aşmayan yatırımlar için teşvik belgesi müracaatları, bu Karar'ın yayımı tarihini izleyen altıncı ayın sonundan itibaren, öncelikle Odalara yapılır. Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca tebliğle belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde ilgili Odaca yapılacak değerlendirme sonuçları tüm projeler için yine tebliğle belirlenecek format halinde Müsteşarlığa iletilir. Müsteşarlığın yapacağı nihai değerlendirme sonucunda uygun görülen yatırımlar teşvik belgesine bağlanır.

Müracaat yapılacak Odalar, Müsteşarlık ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından birlikte tesbit edilir.

Teşvik belgesine bağlanan yatırımlara ilişkin bilgiler aylık olarak Resmi Gazete'de yayımlanır.

Teşvik belgesine ilişkin müracaatta, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat kaydedilmek üzere;

a)Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda 200 milyon Türk Lirası,

b) Normal yörelerde yapılacak yatırımlarda 400 milyon Türk Lirası,

c)Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlarda ise 600 milyon Türk Lirası,

yatırılması zorunludur. Kalkınmada öncelikli yöreler dışındaki yörelerde 2 trilyon Türk Lirasının üzerindeki yatırımlarda bu tutar 2 milyar Türk Lirası olarak uygulanır.

İlgili Odalara müracaat edilmesi halinde; yukarıdaki tutarların 100 milyon Türk Lirası ilgili Oda hesabına, kalan tutar ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat kaydedilmek üzere yatırılır. İlgili Odalarca teşvik belgesi ile ilgili olarak tamamlama ekspertiz ücretleri dışında yapılacak diğer işlemler için ayrıca hiçbir isim altında ücret talep edilemez.

Projenin uygun görülmemesi veya yatırımcının teşvik belgesi düzenlenmeden önce talebinden vazgeçmesi halinde bu meblağ yatırımcıya iade edilir.

Teşvik belgesi veya eki listelerin zayi olması nedeniyle yatırımcı tarafından yeniden tasdikinin talep edilmesi durumunda; her bir belge için teşvik belgesinde yazılı toplam yatırım tutarının %0.2'si oranındaki meblağ Fon'a irat kaydedilmek üzere yatırılır. Bu meblağ, her bir belge itibarıyla 200 milyon Türk Lirasını geçemez. Zayi olan belgeler tasdik edilmeden önce talepten vazgeçilmesi halinde bu meblağ yatırımcıya iade edilir.

Bu maddede belirtilen değerleri, her yıl başında Maliye Bakanlığınca önceki yıla ait olarak 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerlendirme oranında artırmaya Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir.

Destek Unsurlarından Yararlanma

Madde 6- Teşvik belgesine bağlanan; kalkınmada öncelikli yörelerdeki yatırımlar, normal yörelerdeki yatırımlar ve gelişmiş yörelerde Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca belirlenecek yatırımlar ile bu yörelerde Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenen organize sanayi bölgeleri (özel organize sanayi bölgeleri dahil), küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerindeki yatırımlar, bu Karar'da yer alan destek unsurlarından yararlanabilir.

Gümrük Vergisi ve toplu konut Fonu İstisnası

Madde 7- Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizat ithalatı, yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu'ndan istisnadır. CKD aksam ve parçaları ile yedek parça ithalatı teşvik belgesi kapsamında uygun görülebilir.

Ancak, binek araçları, otobüs, çekici (Euro I, Euro II veya Euro III normlarına uygun yeşil motoru haiz olanlar hariç), teşvik belgesi kapsamında üretilecek otomobil ve hafif ticari araçlarda kullanılacak CKD aksam ve parçaları, yedek parça (ilgili makine ve teçhizat bedelinin %5'ini geçemez), treyler (frigorifik olanlar hariç), mobilya, yat, motorbot, kamyon (off road-truck tipi ile karayoluna çıkması mümkün olmayan kaya tipi damperli kamyonlar hariç), transmikser, kesintisiz güç kaynağı, beton santrali, forklift, beton pompası, inşaat malzemeleri, porselenden ve seramikten mamul sofr ve mutfak eşyasının teşvik belgesi kapsamında ithal edilmesi halinde yürürlükteki İthalat Rejimi Kararında öngörülen oranlarda Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu tahsil edilir.

Bu Karar çerçevesinde teşvik belgesi kapsamında hammadde, aramalı ve işletme malzemesi ithal edilemez.

Teşvik belgesi kapsamında kullanılmış makine ve teçhizat ithaline (karayolu nakil vasıtaları hariç) İthalat Rejimi Kararındaki hükümler çerçevesinde Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'nca tebliğ ve genelgeler ile belirlenecek usul ve esaslara göre izin verilebilir.

Yatırım İndirimi

Madde 8- 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Ek 3 üncü maddesi hükmü uyarınca yatırım indirimi oranı;

- a) Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlar için %40,
- b) Organize sanayi bölgeleri ve kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar için %100,
- c) Uluslararası rekabet gücü kazandıracak, yüksek teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az ikisini içeren 250 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşan sinai yatırımlarda ise yöre farkı gözetilmeksizin %200

olarak uygulanır.

d) Bu Karar kapsamında normal yörelerde yapılacak yatırımlar ile yöre farkı gözetilmeksizin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) yatırımları, ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknopark ve teknoparklarda yapılacak yatırımlar, enerji dahil altyapı yatırımları, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli

teknoloji alanında yapılacak yatırımlar, elektronik sanayi yatırımları, gemi ve yat inşa yatırımları, tersane yatırımları, uçak ve helikopter yatırımları, eğitim yatırımları, sağlık yatırımları, turizm yatırımları, maden istihracına yönelik yatırımlar, bilişim teknolojisi yatırımları, yazılım geliştirme yatırımları, genel amaçlı rehabilitasyon merkezleri ve huzurevleri yatırımları, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca belirlenen küçük sanayi siteleri ile küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlar, ileri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az birini içeren ve sabit yatırım tutarı 50 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasının üzerindeki yatırımlar özel önem taşıyan sektör yatırımlarıdır.

Bu çerçevede özel önem taşıyan sektör yatırımlarına uygulanacak yatırım indirimi oranları ise;

a)Yukarıda yöre farkı gözetmeksizin sayılan özel önem taşıyan sektörler yatırımları için bütün yörelerde %100,

b) Normal yörelerde yapılacak diğer yatırımlar için %60,

olarak uygulanır.

Yatırım indiriminde, Maliye Bakanlığınca her yıl belirlenen asgari yatırım indirimi tutarları esas alınır.

Katma Değer Vergisi İstisnası

Madde 9- 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 13 üncü maddesinin (d) bendi gereğince, teşvik belgesini haiz yatırımcılara teşvik belgesi kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır.

Fon'dan Kredi Tahsisi

Madde 10- Araştırma-geliştirme yatırımları, teknopark ve teknoparklarda yapılacak yatırımlar, çevre korumaya yönelik yatırımlar, hammaddelerini sözleşmeli üretim modeli ile temin eden tarımsal sanayi yatırımları, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanındaki yatırımlar, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar (Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Hatay, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illerinde yapılacak komple yeni yatırımlar), organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerine taşınacak yatırımlar ile ilgili diğer Bakanlar Kurulu kararlarında öngörülen yatırımlar için Fon'dan kredi tahsisi, tarımsal sanayi yatırımlarına sözleşmeli üretim için kullanılmak üzere ayrıca işletme kredisi tahsisi yapılabilir. Fon'dan tahsis edilecek kredinin miktarı, vadesi ile uygulamaya ilişkin diğer usul ve esaslar Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca çıkarılacak tebliğ ve genelgeler ile belirlenir.

Madde 11- Serbest bölgelerde ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanındaki yatırımlar ile bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar için sadece Fon kaynaklı kredi desteğini içeren teşvik belgesi düzenlenebilir.

Yukarıda belirtilen konular dışında daha önceki Bakanlar Kurulu kararlarına göre düzenlenmiş teşvik belgesi konusu yatırım yerinin serbest bölge ilan edilmesi durumunda, belgenin verildiği mevzuat hükümlerine bağlı kalınmaksızın yatırımın mevcut hali dikkate alınarak serbest bölgenin faaliyete geçtiği tarih itibarıyla tamamlama vizesi yapılır.

Devir, Temlik, Satış ve İhraç

Madde 12- Teşvik belgesi kapsamı ithal makine ve teçhizatın 5 yıl, yerli makine ve teçhizatın ise 2 yıl süre ile diğer yatırımcılara devir, temlik ve satışı yapılamaz. Teşvik belgesindeki kayıt ve koşulların yerine getirilmemesi halinde, teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizatın satışı, sözkonusu sürelerin dolmuş olması durumunda da izne tabidir.

Teşvik belgesi kapsamı yatırımın veya belge kapsamında temin edilen makine ve teçhizatın devir, temlik, satış ve ihracına ilişkin usul ve esaslar Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'nca yayımlanacak tebliğ ve genelgeler ile belirlenir.

Yatırımın Süresi ve Tamamlama Vizesi

Madde 13- Teşvik belgesi kapsamı yatırımların proje bazında yapılacak değerlendirme sonucunda öngörülecek sürede gerçekleştirilmesi esastır. Yatırımın öngörülen sürede gerçekleştirilememesi halinde teşvik belgesinde kayıtlı ilk sürenin yarısı kadar daha ek süre verilebilir.

Öngörülen süre veya ek süre bitimini müteakip altı ay içinde yatırımın tamamlama vizesinin yapılması için teşvik belgesini düzenleyen mercie müracaat edilmemesi halinde teşvik belgeleri iptal edilmiş sayılır ve yararlanılan destek unsurları 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun çerçevesinde geri alınır

Yatırımların Nakli

Madde 14- Mevcut yatırımların gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler ile organize sanayi bölgelerine nakline, bu Karar hükümlerine göre sektörlerin ve bölgelerin durumu da dikkate alınarak Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca yayımlanacak tebliğ ve genelgeler ile belirlenecek usul ve esaslar çerçevesinde proje bazında izin verilebilir.

Kararlara İlişkin Uygulama

Madde 15- Teşvik belgesinde öngörülen destek unsurlarının ilgili kurum ve kuruluşlar ile bankalar tarafından uygulanması zorunludur.

Daha önceki yıl kararlarına göre teşvik belgesine bağlanan yatırımlarla ilgili uygulamalara, teşvik belgesinin istinat ettiği karar ile diğer ilgili Bakanlar Kurulu kararlarında belirtilen hükümler çerçevesinde devam olunur. Ancak, bu Karar ve bu Karara istinaden çıkarılacak tebliğ ve genelgelerle belirlenecek ihracat taahhüdü, ithalatta alınan fonlar, özkaynak oranları ve bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlarla ilgili hükümler, bu Kararın yürürlükte olduğu süre içerisinde talep edilmesi halinde, daha önceki kararlara istinaden düzenlenmiş teşvik belgelerine de uygulanır.

Bu Karar ve daha önceki kararlarda yer alan destek unsurlarının uygulanmasında ortaya çıkacak tereddüt ve ihtilaflarda Müsteşarlığın görüşü doğrultusunda işlem tesis edilir.

Madde 16- Kamu kurum ve kuruluşlarınca teşvik belgesi kapsamında gerçekleştirilen yatırımların, belgenin istinat ettiği karar hükümlerine bağlı kalınmaksızın mevcut haliyle tamamlanmış sayılarak tamamlama vizesi işlemleri Müsteşarlıkça yapılır.

Yetki ve Uygulama Esasları

Madde 17- Müsteşarlık, tebliğ ve genelgeler ile belirlenen esas ve usuller çerçevesinde bu Karar kapsamındaki uygulamaya yönelik bazı işlemlerin yürütme yetkisini diğer kurum ve kuruluşlara devredebilir.

Müsteşarlık, bu Karar'ın uygulanmasını teminen; makro ekonomik politikalar ve gelişen şartlar gözönünde bulundurularak gerekli tedbirleri almaya, Karar'ın kapsamı, işleyişi, çeşitli kurum ve kuruluşlara verilecek görevlere ilişkin usul ve esasları tebliğler ve genelgeler ile belirlemeye, Karar'da öngörülen haller dışında kalan özel durumları inceleyip sonuçlandırmaya, mücbir ve haklı sebeplerin varlığı halinde teşvik belgesi ile ilgili gerekli işlemleri yapmaya, yatırımlarda öngörülen şartlara uyulup uyulmadığını denetlemeye ve denetim sonuçlarına göre gerekli tedbirleri almaya, belgelerde tahrifat yapan, yanlış ve yanıltıcı bilgi ve belge veren yatırımcıların işlemlerini sınırlamaya veya teşvik belgelerine iptal etmeye, ilgili kuruluşlardan bilgi istemeye yetkilidir

Diğer mali mevzuata aykırı davranan firmaların ilgili kurum ve kuruluşlarca Müsteşarlığa bildirilmesi halinde de yukarıdaki hükümler uygulanır.

Yatırımlara Müeyyide Uygulanması

Madde 18- Destek unsurlarından faydalanabilmek için, yatırımların teşvik belgelerindeki kayıt ve koşullara uygun olarak gerçekleştirilmeleri esastır.

Bu Karar ve bu Karar'a ilişkin olarak yürürlüğe konulacak tebliğ ve genelgelerde belirlenen hükümlere aykırı davranan, teşvik belgesindeki kayıt ve koşulları yerine getirmeyen, teşvik belgesi ile diğer belgelerde tahrifat yapan, yanlış ve yanıltıcı bilgi ve belge veren yatırımcıların yararlandıkları destek unsurları, ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uyarınca kısmen veya tamamen geri alınır.

İKİNCİ BÖLÜM YATIRIMLARI TEŞVİK FONU

Fon'un Gelirleri

Madde 19- Fon'un gelirleri aşağıda belirtilmiştir.

- a)Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu gelirlerinin tamamı,
- b)Tütün Fonu gelirlerinin %25'i,
- c) Gerekliğinde Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ve diğer fonlardan yapılacak aktarmalar,
- d)Fon'dan tahsis edilen kredilerin anapara, taksit ve faiz geri ödemeleri,
- e) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili mevzuata aykırı davranılması nedeniyle yatırımcılardan tahsil edilen tutarlar ve Fon kaynaklı kredinin öngörülen şekilde kullanılmaması sonucu geri alınan anapara ve cezai faizleri,
- f)Dahilde İşleme Rejimine aykırı davranılması sonucunda irat kaydedilen teminatlar,
- g) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili mevzuat çerçevesinde ödenmesi gereken teminatlar ve dahilde işleme rejimine göre yapılan tahsilatlar,
- h)İthalat Rejimi Kararı çerçevesinde irat kaydedilen teminatların tamamı.

Fon'dan Yapılacak Ödemeler

Madde 20- Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak, yatırımların yönlendirilmesi ve desteklenmesi için her yıl bütçe kanunuyla Yatırımları Teşvik Fonuna konulan ödenek çerçevesinde, teşvik belgeli olup olmadığına bakılmaksızın mevzuatında öngörülen usul ve esaslara göre düşük faizli yatırım ve işletme kredisi öngörülebilir.

A) Fon'dan Yapılacak Diğer Ödemeler

Fon'dan aşağıda belirtilen ödemeler yapılabilir:

- a) Fon ve Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu ile ilgili olarak açılacak davalar ve yapılacak icra takiplerine ilişkin harç ve masraflar, görülmekte olan davalar sırasında görevli bankalarca yapılması gerekli masraflar, Fon aleyhine sonuçlanan davalarla ilgili olarak geri verilmesi gerekli tutarlar ile mahkeme ve icra masrafları gibi giderler,

- b) Maddi hata ve matrah değişikliği gibi nedenlerle idari ve adli makamlarca Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu'na fazladan yatırıldığı tespit edilen tutarlardan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca iade edilecek tutarlar,
- c) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili olarak mevzuatında öngörülen ödemeler,
- d) Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar, Yarım Kalmış İşletme Sermayesi Yetersizliği Nedeniyle İşletmeye Geçememiş veya Kısmen Geçmiş Yatırımların Ekonomiye Kazandırılmasına Dair Karar, Tabii Afetten Zarar Gören Yatırımların (Küçük ve Orta Boy İşletmeler Dahil) Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Karar ile Yatırımları Teşvik Fonundan ödeme yapılması öngörülen Bakanlar Kurulunca çıkarılan diğer kararnamelere istinaden yapılacak ödemeler,
- e) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili daha önceki kararlarda belirtilen hükümler çerçevesinde müktesep hak olarak öngörülen ödemeler,
- f) 12/5/1988 tarihli ve 88/12944 sayılı Karar ve bu Karar'a ilişkin tebliğlere göre ilgili mevzuatında öngörülen esaslar çerçevesinde yapılacak ödemeler,
- g) Fon'un gelirlerinin %0.2'sini geçmemek kaydıyla, Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'nca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü ile Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğünce yurtiçi ve yurtdışında araştırma, eğitim ve tanıtım faaliyetlerinde bulunması, sektörel incelemeler yapılması ve gelişmelerinin izlenmesi, yatırımların değerlendirilmesi ve takibinin yapılması için gerçekleştirilecek harcamalar.

Yukarıda belirtilen ödemelerin yapılabilmesi için ilgililer; Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu taahhütlerinden olan yatırım kredileri ve ihtisas kredilerine yapılması gereken faiz farkı iadesi veya destekleme primi ödemelerine ilişkin talepler ile maddi hata, yetkili mercilerce kabul edilen matrah değişikliği gibi nedenlerle idari ve adli makamlarca Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu'na fazladan yatırıldığı tespit edilen fon kesintilerinin iadesi konusunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na, diğer konularda ise Müsteşarlığa müracaat ederler.

A.Ödeme Prosedürü

Bu Karar çerçevesinde aracı bankalar ile kurum ve kuruluşlara yapılacak aktarmalar, taleplerin Müsteşarlık kayıtlarına intikal tarihi sırasına göre gerçekleştirilir.

Tabii afete maruz kalınması sebebiyle ekonomisi etkilenen, ticari ve sınai faaliyetleri sekteye uğrayan yatırımcıların, Fon'dan aktarılan krediye taalluk eden borçlarının ertelenmesine ilişkin usul ve esasları belirlemeye Müsteşarlığın bağlı olduğu Devlet Bakanı yetkilidir.

C) Uygulama Esasları

Bu Karar'ın 10 uncu maddesi çerçevesinde kullanılacak Fon kaynaklı kredilerin faiz oranı yatırım kredileri için %15, işletme kredileri için %25'tir. Fon kaynaklı kredilerin miktarı, vadesi ve geri dönüşü ile ilgili usul ve esaslar Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca çıkarılacak tebliğlerle belirlenir. Fon kaynaklarından kullanılacak kredilerin faiz oranlarını ekonominin seyrine göre %100'üne kadar artırmaya veya azaltmaya Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir. Fondan kredi öngörülen daha önceki kararlara göre kullanılan kredilerin bakiyeleri için tabi oldukları kararname hükümlerine göre uygulanması gereken faiz oranını aşmamak kaydıyla yeni belirlenen faiz oranları uygulanır.

Fon'a Tahsilat

Madde 21- Fon'dan ödenen tutarların geri alınması ile ilgili usul ve esaslar aşağıda belirtilmiştir.

a) İlgili Karar ve tebliğlere aykırılık sonucu geri alınması gereken destekleme primleri ile besicilik işletme kredileri Türkiye Kalkınma Bankası ve T.C. Ziraat Bankasınınca,

b) Yatırım kredilerine ilişkin faiz farkı iadesi tutarları, gerçek dışı ihracatla ilgili işlemlerde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına intikal ettirilen raporların incelenmesi sonucunda tespit edilecek faiz farkı iadesi ve destekleme primi tutarları, bu tutarlara tahakkuk ettirilecek cezai faizi ile birlikte tahsili için gerekli işlemler ile Fon kaynaklı kredilere ilişkin olarak bankalarca düzenlenen global itfa planlarına göre kontrolü neticesinde süresinde ödenmeyen ana para taksit ve faizlerinin mevzuat hükümleri çerçevesinde tahsiline ilişkin işlemler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınınca,

c) Çeşitli Bakanlar Kurulu Kararları uyarınca tahsis edilen kredilerin vadelerinde ana para taksit ve faiz ödemeleri ile bunların dışında tahsili gereken alacaklar ilgili aracı bankalar ve/veya kurumlarca

tahsil edilerek Fon'a yatırılır.

Fon için ilgili mali yıl bütçesinden ayrılan ödenek Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'un gider hesabına aktarılır. Ayrıca aracı bankalar nezdinde sözkonusu Fon adına tali nitelikte bir gelir-gider hesabı da açılabilir. Müsteşarlık gerektiğinde tali hesapta biriken miktarları ana hesaba aktarmaya ve bu konuda her türlü işlemi yapmaya yetkilidir.

Aracı Bankalar ve Yatırımcıların Sorumluluğu

Madde 22- Aracı bankalar ve yatırımcıların sorumluluğu aşağıda belirtilmiştir.

a) Fon kaynaklı kredi uygulamasını yürütmekle görevlendirilmiş bankalar tarafından yapılacak inceleme sonucunda kullanılması öngörülen kredi tutarı kadar meblağ yatırımcılara ödenmek üzere Fon gelirleri de dikkate alınarak

Müsteşarlığın uygun görüşüne istinaden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca aracı bankalara aktarılır.

b) Aracı bankalarca, ilgili Bakanlar Kurulu Kararında aksi belirtilmedikçe yatırım ve/veya işletme kredilerinin aktarma tarihinden itibaren en geç 5 iş günü içinde ilgili yatırımcıya kullandırılması zorunludur. Kredinin 5 iş günü içinde kullandırılmaması halinde kullandırılmayan kredi tutarı en geç müteakip 5 iş günü içinde Fon hesabına iade edilir. Aksi takdirde kredinin banka hesaplarına geçtiği tarih ile Fon hesabına iade edildiği tarih arasında geçen süre için ilgili bankanın kısa vadeli kredilere genel olarak uygulayacağını ilan ettiği kredi faiz oranı üzerinden faiz alınır.

c) Krediyeye aracılık eden bankalar, kredilerin amacına uygun olarak kullanılmasından ve kredilere ait anapara taksit ve faizlerinin zamanında Fon'a yatırılmasından sorumludurlar. Aracı bankalar, anapara taksit ve faizlerini yatırımcılardan tahsil edilip edilmediğine bakılmaksızın, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına tevdi ettikleri global itfa planına göre 5 işgünü içinde Fon'a yatırmak zorundadırlar. Aracı bankalarca süresinde Fon'a yatırılmayan tutarlara, Fon'a yatırıldıkları tarihe kadar, bu bankaların kısa vadeli kredilere genel olarak uygulayacağını ilan ettiği faiz oranı üzerinden cezai faiz tahakkuk ettirilir.

d) Yatırımın gerçekleşmemesi veya teşvik belgesinin iptal edilmesi halinde Fon'dan kullandırılan kredinin, ilgili bankanın kısa vadeli kredilere uygulayacağını ilan ettiği faiz oranı üzerinden tahakkuk ettirilecek faizi ile birlikte 5 işgünü içinde Fon'a yatırılması zorunludur.

e) Aracı bankalar yapacakları aracılık işlemlerinden dolayı krediye tahakkuk eden faizin azami 4 puana kadar olan kısmını komisyon olarak alabilirler. Bunun dışında ücret, komisyon gibi isimler altında başkaca hiçbir karşılık talep edemezler.

f) Aracı bankaların mükellefiyetlerini bu Karar hükümleri çerçevesinde yerine getirmemeleri halinde, Müsteşarlıkça Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına verilecek talimata istinaden ilgili bankanın anılan Banka nezdindeki karşılık hesabından virman yapılmak suretiyle tahsili cihetine gidilir.

Tahsil Usulü

Madde 23- Fon'a tahsilat aşağıdaki şekilde yapılır:

a) Bu Karar ve daha önceki Kararlar uyarınca süresinde tahsil edilemeyen alacaklara 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri tatbik edilir.

b) Ana para taksit ve tahakkuk eden faizlerinin ve bunlara bu Karar esaslarına göre tahakkuk ettirilecek cezai faizlerin Fon'a yatırılmaması halinde bu tutarların tahsilinde de 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uygulanır.

c) Fon'dan ödenen tutarların fazla ödendiğinin tesbiti halinde, bu miktar 6183 sayılı Kanun hükümleri uyarınca ilgili yatırımcılardan Fona tahsil edilir.

Madde 24- Aracı bankalar kanalıyla Fon'dan kullandırılan Fon kaynaklı kredilerin vadesinden önce Fon'a iadesinin yapılması talebinde bulunulması halinde, Fon'a iade tarihi ile itfa planında belirtilen vade sonuna kadar olan devre için faiz tahakkuk ettirilmaz. Vadeden önce aracı bankalara intikal ettirilen Fon kaynaklı krediye ilişkin iade tutarlarının bu bankalarca 5 iş günü içinde Fon'a iadesinin yapılması zorunludur. Aksi takdirde, aracı bankalara bu Karar'ın 22 nci maddesi hükmü uygulanır.

Fon'un Yönetimi ve Denetimi

Madde 25- Fon'dan kredi tahsisi ve ödemelerle ilgili işlemlere aracılık edecek bankalar ve diğer kuruluşların tespiti, kredilerin ve ödemelerin (vadesi ve faiz oranları dahil) işleyişine ilişkin esas ve usuller Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'nca belirlenir.

Aracı bankalar ile kurum ve kuruluşlara yapılacak aktarmalar Müsteşarlığın bağlı olduğu Devlet Bakanının onayı ile yapılır. Fon'un yönetimi Müsteşarlıkça, denetimi Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nca yapılır.

Geçici Madde 1- Daha önceki Kararlara istinaden düzenlenmiş ve Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi ihtiva etmeyen teşvik belgelerinden;

a) Yatırım süresi sona ermiş olmakla birlikte tamamlama vizesi yapılmamış veya Müsteşarlık kayıtlarına göre hiç işlem görmemiş olanlar firma talebi olmaksızın,

b) Fiziki olarak gerçekleşen veya yatırım süresi devam etmekle birlikte mevcut haliyle tamamlama vizesi yapılması istenenler firma talebine istinaden

Müsteşarlık veya Müsteşarlıkça görevlendirilen Valilikçe (yatırımın bulunduğu il) veya Ticaret ve Sanayi Odasınınca (sadece Sanayi Odası bulunması halinde Sanayi Odası, gemi ve yat inşası ile tersane yatırımlarında Deniz Ticaret Odası) düzenlenen ekspertiz raporlarına istinaden teşvik belgesi konusu yatırımın bütünlüğü ile, ilgili Karar ve teşvik belgesindeki kayıt ve koşullara bakılmaksızın gerçekleşen değerler üzerinden tamamlama vizeleri yapılır. Ekspertiz işlemi yapan ve raporunu düzenleyen merci tarafından tamamlama vizeleri doğrudan teşvik belgeleri üzerine dercedilerek sonucundan Müsteşarlığa bilgi verilir.

Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi ihtiva eden teşvik belgelerine ilişkin tamamlama vizesi işlemleri, talep edilip edilmediğine bakılmaksızın resen Müsteşarlıkça veya Müsteşarlığın görevlendireceği bankalar veya yukarıdaki fıkrada belirtilen kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenecek ekspertiz raporlarına istinaden yapılır. Ancak yatırımın fiziki olarak tamamlanmış olup olmadığına bakılmaksızın, ilgili Karar ve teşvik belgesindeki kayıt ve koşullara bağlı kalınmadan tamamlama vizesi yapılan yatırımlarda fazladan prim veya kredi

kullanılmış olması halinde fazladan yararlandırılan destek unsurları ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde geri alınır. Bu teşvik belgelerinden 31/12/1999 tarihine kadar tamamlama vizesi başvurusunda bulunulmamış olması sebebiyle iptal edilen ancak henüz müeyyide uygulanmamış olan söz konusu teşvik belgelerine ilişkin tamamlama vizesinin yapılmasının talep edilmesi halinde bu fıkrada belirtilen hükümler çerçevesinde işlem yapılır.

Gerçekleşen haliyle tamamlama vizesi yapılan teşvik belgesinde kayıtlı oran üzerinden kullanılan özkaynağa tekabül eden kredi miktarının aşılması halinde aşılan miktara tekabül eden vergi, resim ve harçlar ile teşvik belgesindeki ihracat taahhüdünün süresi içerisinde yerine getirilememesi durumunda yararlandırılan vergi, resim ve harçlar 3/12/1988 tarihli ve 3505 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde geri alınır.

Bu şekilde işlem yapılan belgeler konusu yatırımların bakiye kısımları için talep edilmesi halinde, sektörün durumu da dikkate alınarak yürürlükteki mevzuat hükümleri çerçevesinde yeni teşvik belgesi düzenlenebilir.

Müsteşarlıkça veya görevlendirilen kurumlarca yatırım yeri tespit edilemeyen veya süre uzatımı alamayan teşvik belgeleri ise Resmi Gazete’de ilan edilmek suretiyle iptal edilmiş sayılır.

Geçici Madde 2- Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve 98/10755 sayılı Kararnameden önceki Bakanlar Kurulu kararlarına göre Fon Kaynaklı Kredi ihtiva eden teşvik belgelerine (31/12/1999 tarihine kadar tamamlama vizesi başvurusunda bulunulmamış olması sebebiyle iptal edilmiş ancak henüz müeyyide uygulanmamış olanlar dahil), bu Karar’ın yürürlük süresi içinde talep edilmesi halinde, söz konusu prim veya kredilerin kullanılmadığının tevsik edilmesi veya yararlandırılan bu destek unsurlarının 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri çerçevesinde iade edilmesi kaydıyla, 30/6/2001 tarihine kadar ek süre verilir. Bu süre sonunda yatırımın tamamlanmaması halinde bu Kararın geçici 1 inci maddesi hükmü uygulanır.

Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi ihtiva etmeyen daha önceki yıl Kararlarına ve 98/10755 sayılı Kararnameye göre düzenlenen teşvik belgelerine 31/12/2001 tarihine kadar ek süre verilebilir. Teşvik belgesinin düzenleniş tarihi itibarıyla yatırım bitiş tarihi bu tarihten sonraya tekabül eden teşvik belgelerine ise, yatırım bitiş tarihini müteakiben, talep edilmesi halinde; belgede kayıtlı yatırım süresinin azami yarısı kadar ek süre verilebilir. Bu süreler sonunda yatırımın tamamlanması gerekmektedir. Aksi takdirde, sağlanan destek unsurları 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uyarınca geri alınır.

Geçici Madde 3- Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılan yatırımlar ile 4/6/1985 tarihli ve 3213 sayılı Kanununun 9 uncu maddesi hükmü gereği bu yörelerde uygulanan destek unsurlarından istifade ettirilen yatırımlar için düzenlenmiş ve halen geçerli olan;

- a. KDV+10 puan oranında KDV desteği veya teşvik primi ihtiva eden,
- b. 1/8/1998 tarihinden önce onaylanmış yerli makine ve teçhizat listesinde yer alan,
- c. 1/8/1998 tarihinden sonra satın alınması sebebiyle KDV desteğinden yararlanamayarak istisnadan yararlanan

teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizata, bu makine ve teçhizatın KDV'siz fatura bedelinin % 10'u oranında, Fonun imkanları çerçevesinde destek sağlanır.

Bu yörelerde uluslararası ihale neticesi yapılan teşvik belgeli yatırımlarda, ihalenin Türkiye'de yerleşik firmalarda kalması halinde yatırımcı firma yerine, ihaleyi kazanan firmalar için de aynı uygulama yapılır. KDV desteği uygulaması ilgili mevzuatı uyarınca yapılır.

Diğer taraftan, gemi ve yat inşa yatırımları için düzenlenmiş ve sabit yatırım üzerinden KDV desteği veya teşvik primi öngörölmüş bulunan teşvik belgelerine ilişkin destek uygulamasına ilgili mevzuatı çerçevesinde devam edilir.

Geçici Madde 4- Teşvik belgesi kapsamında yapılmış bulunan üretim tesisleri ve bu tesislere ilişkin gayrimenkullerin 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununda değişiklik yapan 25/5/1995 tarihli ve 4108 sayılı Kanuna göre kurulmuş veya kurulacak şirketlere aynı sermaye olarak konulmak üzere devri Müsteşarlığın iznine tabidir. Bu durumda, teşvik belgesinin tamamlama vizesinin yapılması kaydıyla, destek unsurları (Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi dahil) geri alınmaz. 4108 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde kurulmuş veya kurulacak şirketin 5 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşan yatırımları için teşvik belgesi düzenlenir.

Yürürlükten Kaldırılan Hükümler

Madde 26- 23/2/1998 tarihli ve 98/10755 sayılı, 22/2/1999 tarihli ve 99/12475 sayılı, 14/4/1999 tarihli ve 99/12656 sayılı kararnameler yürürlükten kaldırılmıştır.

Yürürlük

Madde 27- Bu Karar yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

Madde 28- Bu Karar'ı Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanı yürütür.

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN YATIRIMLARINDA DEVLET YARDIMLARI HAKKINDA KARAR

KARAR SAYISI:2001/1822

Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih ve Sayısı:18.01.2001/24291

Amaç

Madde 1- Bu Karar, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normlarına ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak desteklenmelerini, uluslararası düzeyde rekabet edebilmelerini teminen üretim, kalite ve standartlarını artırmalarını, istihdam yaratmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Kapsam

Madde 2- Bu Karar,

- a) İmalat (çırçır ve entegre olmayan paketleme yatırımları hariç)
- b) Tarımsal Sanayi (tarım ürünlerini işleyerek değerlendiren ve/veya pazara hazırlamaya yönelik faaliyette bulunan her türlü tarım işletmeleri ile soğuk hava depoları dahil)
- c) Turizm(Konaklama Tesisleri)
- d) Eğitim ve Sağlık
- e) Madencilik
- f) Yazılım geliştirme

yatırımlarından, sektörel ve bölgesel kısıtlamalar dikkate alınarak, Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'nca yayımlanacak genelgelerle belirlenen faaliyetleri kapsar.

Ayrıca bu Karar çerçevesinde;

a) İmalat ve tarımsal sanayi sektöründe faaliyette bulunan işletmelerden; kanuni defter kayıtlarında arsa ve bina hariç, makine ve teçhizat, tesis, taşıt araç ve gereçleri, döşeme ve demirbaşları toplamının net tutarı 400 milyar Türk Lirasını aşmayan;

- 1) 50 ila 250 işçi çalıştıran orta ölçekli,
- 2) 10 ila 49 işçi çalıştıran küçük ölçekli,
- 3) 1 ila 9 işçi çalıştıran mikro ölçekli,

işletmelerin yatırımları (EK-1'de yer alan gelişmiş yörelerde araştırma ve geliştirme yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknoparklarda yapılacak yatırımlar

ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenen özel organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgeleri dahil organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinde yapılacak yatırımlar hariç komple yeni yatırımlar için KOBİ teşvik belgesi düzenlenmez.),

b) Çanakkale il sınırlarının güneyi ile İçel il sınırlarının doğusu arasında kalan 3 km. derinliğindeki kıyı şeridi ve Nevşehir ilinde Merkez, Ürgüp ve Avanos ilçe sınırları dışında yapılacak turizm yatırımları (konaklama tesisleri) ile mevcut konaklama tesislerinin modernizasyon yatırımları,

c) Kalkınmada öncelikli yörelerde sağlık alanında yapılacak yatırımlar,

d) Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak eğitim yatırımları ile gelişmiş ve normal yörelerde yapılacak ilk ve orta eğitim yatırımlarına ait tevsi ve modernizasyon yatırımları,

e) Madencilikle iştigal eden işletmelerin, istihraç, işleme veya zenginleştirme yatırımları,

f) Yazılım geliştirme yatırımları

KOBİ yatırımları olarak nitelendirilir.

Tanımlar

Madde 3- Bu Karar'da geçen;

Müsteşarlık: Hazine Müsteşarlığını,

Fon: Yatırımları Teşvik Fonunu,

Aracı Bankalar:Türkiye Halk Bankası A.Ş., Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. ve Sınai Yatırım Bankası A.Ş.,

KOBİ:Bağımsız nitelikteki veya sermayesinin en fazla %25'i büyük işletmelere ait olan küçük ve orta ölçekli işletmeler ile mikro işletmeleri,

KOBİ teşvik belgesi:KOBİ Yatırım teşvik belgesini,

KOBİ Yatırımlarına Ortaklık Şirketleri: Küçük ve orta ölçekli işletmeler ile mikro işletmelerin yatırımlarına ortak olmak suretiyle finansman desteği sağlamak ve danışmanlık hizmeti vermek üzere kurulmuş işletmeleri,

Kredi Garanti Kuruluşları: Münhasıran KOBİ'lere kredi teminatı sağlamak üzere kurulan ve bu faaliyetlerinden elde ettikleri kazançları teminat sorumluluk fonlarına ekleyen ve bu fonları ortaklarına dağıtmayan kuruluşları

ifade eder.

KOBİ Teşvik Belgesi

Madde 4- KOBİ'lerin makine ve teçhizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi alımlarının desteklenmesi amacıyla Müsteşarlıkça KOBİ teşvik belgesi düzenlenir. Bina inşaat harcamaları sadece turizm (konaklama tesisleri), eğitim ve sağlık yatırımlarında dikkate alınır.

Destek unsurlarından yararlanabilmek için KOBİ teşvik belgesine konu bina inşaat, makine ve teçhizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi teminine yönelik yatırımın, 400 milyar Türk Lirasını aşmaması gerekmektedir.

Aracı bankalara yapılacak KOBİ teşvik belgesine ilişkin müracaatlarda;

- a. Turizm yatırımlarında Turizm Bakanlığında alınacak Turizm Yatırım Belgesi (21/1/1998 tarihli ve 4325 sayılı Kanun kapsamında arazi tahsisi yapılmasının söz konusu olması halinde bu belge teşvik belgesinin düzenlenmesi safhasında aranmaz.) ve/veya işletme belgelerinin,
- b. Sağlık yatırımlarında Sağlık Bakanlığında alınacak izin belgesinin,
- c. Eğitim yatırımlarında Milli Eğitim Bakanlığında alınacak izin belgesinin,
- d. İstihraça yönelik madencilik yatırımlarında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Maden İşleri Genel Müdürlüğünden alınacak İşletme Ruhsatı ve izni veya Maden İşleri Genel Müdürlüğünce onaylanmış (kamu kurum ve kuruluşlarının uhdesindeki maden sahalarıyla ilgili rödövens sözleşmelerinde bu onay aranmaz) işletme ruhsatlı sahaya ait rödövens sözleşmesinin,
- e. Tersane (gemi inşa ve onarım tesisleri) yatırımlarında Denizcilik Müsteşarlığından alınacak uygun görüş yazısının

ibraz edilmesi zorunludur.

KOBİ teşvik belgesine ilişkin talebin Müsteşarlıkça uygun görülmesi halinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat kaydedilmek üzere, gelişmiş ve normal yörelerde yapılacak yatırımlarda 100 milyon Türk Lirasının, kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda ise 50 milyon Türk Lirasının yatırılması zorunludur.

Yatırımcı tarafından ilk başvuru,

- a. Turizm, eğitim, sağlık ve tarımsal sanayi yatırımları için Türkiye Kalkınma Bankasının,
- b. Diğer yatırımlar için diğer aracı bankaların

ilgili şubelere yapılır.

Yatırımcı adına düzenlenecek KOBİ teşvik belgesi için Müsteşarlığa müracaat, yatırımcı adına aracı bankalar tarafından yapılır. Aracı bankalar KOBİ teşvik belgesine bağlanmasını talep ettikleri yatırım ile ilgili bilgi ve belgeleri, Müsteşarlığın belirleyeceği ayrı bir format içinde temin eder. Bu bilgilerin doğruluğundan ve talebin ilgili karar ve tebliğlere uygunluğundan aracı bankalar sorumludur. Bu format içeriğinde yer alan bilgilerden Müsteşarlıkça belirlenen kısımları, yatırımcı tarafından ek bir form ile yatırımcının bağlı bulunduğu Odaya (Sanayi Odası, Ticaret Odası, Ticaret ve Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkarlar Odası) tasdik ettirilir.

Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar hükümlerine göre düzenlenmiş ve halen geçerli olan Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında bulunan makine ve teçhizat için KOBİ teşvik belgesi düzenlenmez ve bu Karar hükümlerinden yararlandırılmaz.

Yatırımın Süresi ve Tamamlama Vizesi

Madde 5- Yatırımın gerçekleşmesi ile ilgili takip, kontrol ve sorumluluk aracı bankalara aittir.

KOBİ teşvik belgesinde bina inşaat harcaması öngörülen yatırımlara en fazla iki (2) yıl, diğer yatırımlara ise bir (1) yıl süre verilir. Bu süre içinde tamamlanamayan yatırımlarla ilgili olarak, itfa planında bir değişiklik yapılmaması koşuluyla, haklı sebepler dikkate alınarak Müsteşarlıkça belirlenecek esaslar çerçevesinde aracı bankalar tarafından 12 aya kadar ek süre verilebilir.

Öngörülen süre veya ek süre bitimini müteakip üç ay içinde yatırımın tamamlanıp tamamlanmadığı aracı bankalarca tespit edilerek Müsteşarlığa bildirilir. Müsteşarlık tarafından hazırlanarak aracı bankalara bildirilen yatırımın mali ve fiziki gerçekleşme durumunu içeren Yatırım Tamamlama Formuna uygun olarak tamamlanmış yatırımlarla ilgili yatırım tamamlama vizesi aracı bankalarca yapılır ve en geç üç ay içinde Müsteşarlığa bildirilir. Tamamlanmayan veya Yatırım Tamamlama Formu yukarıda belirlenen süre içinde Müsteşarlığa intikal etmeyen yatırımlara ait KOBİ teşvik belgeleri iptal edilmiş sayılarak sağlanmış olan destek unsurları 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun çerçevesinde ilgililerden geri alınır.

Serbest Bölgelerde Yapılacak Yatırımlar

Madde 6- KOBİ'lerin serbest bölgelerde sadece imalat sektöründe yapacakları yatırımları için KOBİ teşvik belgesi düzenlenebilir. Bu yatırımlar için sadece 15 inci maddenin (A) bendinde gelişmiş yöreler için belirlenen oranlarda yatırım ve işletme kredisi öngörülebilir.

Kredi Garanti Kuruluşlarınca Garanti Altına Alınan Krediler

Madde 7- Kredi Garanti Kuruluşlarınca KOBİ teşvik belgeli yatırımlarla ilgili olarak bir takvim yılı içinde verilen toplam teminatın %10'unu geçmemek kaydıyla, Kredi Garanti Kuruluşlarının bu sürede üstlendikleri garanti/kefalet dolayısıyla bankalara

ödemek zorunda kaldıkları toplam tazmin tutarlarının %50'si Fondan karşılanabilir. Kredi Garanti Kuruluşlarınca tazmin edilen garanti/kefaletler dolayısıyla firmalara karşı ortaya çıkan alacaklarına mahsuben Kredi Garanti Kuruluşlarınca yapılacak tahsilatların aynı oranda Fon'a iadesi zorunludur.

Kredi Garanti Kuruluşlarının üslendikleri garanti/kefalet dolayısıyla Fon'dan karşılanan bakiye tazmin tutarları ise garanti/kefil oldukları KOBİ'lerden 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine istinaden Fon'a tahsil edilir.

KOBİ Yatırımlarına Ortaklık Şirketlerinin Yatırımları

Madde 8- KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketlerine, bir önceki yılda KOBİ'lere iştirak edilen toplam sermaye payının %20'sini geçmemek kaydıyla, aracı bankalar kanalıyla Fon'dan kredi kullanılabilir. Söz konusu şirketlerin bu krediden yararlanabilmeleri için;

- a) Toplam sermaye katkısının ödenmiş sermayenin 3 katını geçmemesi,
- b) Sermaye katkısının KOBİ'lerin sabit yatırım projeleri için yapılması ve KOBİ'lerde sermayenin en fazla %25'i kadar olması,
- c) KOBİ'lere sermaye payı konulmak suretiyle oluşturulacak ortaklığın en geç 10 yıl içinde sona ereceğine dair aracı bankaya taahhütte bulunulması,
- d) KOBİ ile borç alacak ilişkisine girilmemesi

gerekmektedir.

KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketlerinin kullanabilecekleri azami kredi miktarı bir takvim yılı içinde 600 milyar Türk Lirasıdır.

Kullanılabilecek kredi dört yıl vadeli olup, anapara ve faiz ödemeleri altışar aylık dönemler halinde yapılır. Bu kredinin faiz oranı %15'tir.

KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketlerine tahsis edilen Fon kaynaklı kredinin uygulaması, geri alınması, takibi ve benzeri konulara ilişkin usul ve esaslar bu Karar'ın 15 inci maddesi çerçevesinde yürütülür.

Destek Unsurlarında Bölgesel Ayırım

Madde 9- Destek unsurlarının uygulanması açısından yöreler; gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler olmak üzere üçe ayrılmıştır (EK 1). Kalkınmada öncelikli yöre kapsamındaki iller, Yüksek Planlama Kurulu kararları ile yeniden belirlenebilir.

Uygulanacak Destek Unsurları

Madde 10- KOBİ yatırımları için öngörülebilecek destek unsurları şunlardır:

- a) Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası,
- b) Yatırım indirimi,
- c) Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası,
- d) Vergi, resim ve harç istisnası,
- e) Fondan kredi tahsisi.

Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası

Madde 11- Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar'ın ilgili hükümleri çerçevesinde, KOBİ teşvik belgesi kapsamında makine ve teçhizatın ithaline izin verilebilir. Ancak, KOBİ teşvik belgesi kapsamında kullanılmış makine ve teçhizat temin edilemez.

KOBİ teşvik belgesi kapsamında hammadde ve işletme malzemesi ithal edilmesi halinde yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı'nda öngörülen oranlarda Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu tahsil edilir.

Yatırım İndirimi

Madde 12- 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Ek 3 üncü maddesi hükmü uyarınca; organize sanayi bölgeleri ve kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar için yatırım indirimi oranı %100'dür.

Bu Karar kapsamında normal yörelerde yapılacak yatırımlar ile yöre farkı gözetilmeksizin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) yatırımları, ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknopark ve teknoparklarda yapılacak yatırımlar, enerji dahil altyapı yatırımları, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanında yapılacak yatırımlar, elektronik sanayi yatırımları, gemi ve yat inşa yatırımları, tersane yatırımları, uçak ve helikopter yatırımları, eğitim yatırımları, sağlık yatırımları, turizm yatırımları, maden istihracına yönelik yatırımlar, bilişim teknolojisi yatırımları, yazılım geliştirme yatırımları, genel amaçlı rehabilitasyon merkezleri ve huzurevleri yatırımları, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca belirlenen küçük sanayi siteleri ile küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlar, ileri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az birini içeren ve sabit yatırım tutarı 50 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasının üzerindeki yatırımlar özel önem taşıyan sektör yatırımlarıdır.

Bu çerçevede özel önem taşıyan sektör kapsamındaki KOBİ yatırımlarına uygulanacak yatırım indirimi oranları ise;

a) Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlar için %60,

b) Normal yörelerde yapılacak yatırımlar için %100,

c) Gelişmiş yörelerde yapılacak ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknoparklarda yapılacak yatırımlar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca belirlenen küçük sanayi siteleri ile küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlar, madencilik, eğitim, turizm(konaklama tesisi) ve yazılım geliştirme yatırımları için %100

olarak uygulanır.

Yatırım indiriminde, Maliye Bakanlığınca her yıl belirlenen asgari yatırım indirimi tutarları esas alınır.

Katma Değer Vergisi (KDV) İstisnası

Madde 13- 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 13 üncü maddesinin (d) bendi gereğince, KOBİ teşvik belgesini haiz yatırımcılara KOBİ teşvik belgesi kapsamında yapılacak yeni makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır.

Vergi, Resim ve Harç İstisnası

Madde 14- 3/12/1988 tarihli ve 3505 sayılı Kanunun Geçici 2 nci maddesine göre, yatırımın tamamlanmasını müteakip 2 yıl içinde 1.000 ABD Doları tutarında ihracat yapılacağına dair aracı bankaya taahhütte bulunulması kaydıyla ilgili mevzuat çerçevesinde yapılacak yatırımlar vergi, resim ve harçlardan istisna edilirler.

Fon'dan Kredi Tahsisi

Madde 15- KOBİ yatırımları için aşağıda belirtilen esaslar çerçevesinde Fon'dan yatırım ve işletme kredisi tahsis edilebilir.

A) Fon'dan Kredi Tahsisinin Şartları

Fon kaynaklı krediler sadece makine ve teçhizat alımı için (turizm, eğitim ve sağlık yatırımlarında bina inşaat harcamaları dahil olup, bu miktar sabit yatırımın %20'sini geçemez) yatırım kredisi ile hammadde ve işletme malzemesi alımına yönelik olarak işletme kredisi şeklinde kullanılabilir.

Fon'dan, imalat ve tarımsal sanayi sektörlerinde yapılacak yatırımlar için faizsiz sabit yatırım tutarının aşağıda belirtilen oranlarında yatırım kredisi tahsis edilebilir.

	Kalkınmada Öncelikli Yöre	Normal Yöre	Gelişmiş Yöre
Mikro ölçekli işletmeler	% 60	% 50	% 40
Küçük ölçekli işletmeler	% 50	% 40	% 30
Orta ölçekli işletmeler	% 40	% 30	% 20

Araştırma-geliştirme yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknoparklarda yapılacak yatırımlar ve organize sanayi bölgelerinde (özel organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgeleri dahil) gerçekleştirilecek yatırımlar için yukarıda belirtilen oranlara 10 puan ilave edilir.

Turizm yatırımları (konaklama tesisleri) ve yazılım geliştirme yatırımları için orta ölçekli işletmeler sütununda yer alan oranlar, eğitim yatırımları için küçük ölçekli işletmeler sütununda yer alan oranlar, sağlık yatırımları ve madencilik yatırımları için kalkınmada öncelikli yörelerdeki mikro ölçekli işletmeler için geçerli olan oran dikkate alınır.

Öngörülen yatırım kredisi miktarı 200 milyar Türk Lirasını geçemez.

Yatırım kredisi ile birlikte işletme kredisi talep edilmesi halinde; Müsteşarlık ve aracı bankalarca belirlenecek esaslar çerçevesinde hammadde ve işletme malzemesi ihtiyacının karşılanabilmesini teminen, faizsiz sabit yatırım tutarının %20'sine kadar işletme kredisi tahsis edilebilir. Bu miktar 80 milyar Türk Lirasını geçemez.

Sadece işletme kredisi kullanılması halinde ise Fon'dan tahsis edilebilecek azami kredi tutarı 35 milyar Türk Lirasıdır.

Yatırım ve işletme kredilerinin birlikte kullanılması durumunda öngörülecek toplam kredi miktarı azami 280 milyar Türk Lirasıdır.

KOBİ işletmelerinde toplam sabit yatırımın gelişmiş ve normal yörelerde en az %30'unun, kalkınmada öncelikli yörelerde en az %20'sinin özkaynaklardan karşılanması gerekmektedir.

B) Fondan Kullanılan Kredilerin Vadesi, Faizi ve Geri Dönüşü

KOBİ'lere Fon kaynaklarından kullanılan yatırım kredilerinin faiz oranları; kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda %10, diğer yörelerde %15'tir. İşletme kredilerine uygulanacak faiz oranı ise kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda %15, diğer yörelerde %25'tir. Ekonominin seyrine göre yukarıda belirtilen faiz oranlarının %100'üne kadar artırılmasına veya azaltılmasına Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir. Daha önceki Kararlara göre düzenlenen KOBİ teşvik belgeleri kapsamında kullanılan kredilerin bakiyeleri için de tabi oldukları Kararname hükümlerine göre uygulanması gereken faiz oranını aşmamak kaydıyla bu maddede belirtilen faiz oranları uygulanır.

KOBİ'lere kullanılacak Fon kaynaklı yatırım kredilerinde vade azami 4 yıl, işletme kredilerinde 2 yıldır. Yatırım kredilerinde 1 yıl ödemesiz dönem uygulanır.

Ödemesiz döneme ait faiz, kalan vade süresi içinde diğer taksitlerle birlikte faiz tahakkuk ettirilmek suretiyle üçer aylık veya altışar aylık taksitler halinde tahsil edilir.

Fon kaynaklı yatırım kredisinin ana para ve faiz ödemeleri ödemesiz dönemi takip eden vadede ana para taksit ödemeleri ile birlikte tahsil edilir.

KOBİ'lere Fondan her yıl tahsis edilecek kaynakların en az %30'u Esnaf ve Sanatkarlar Odalarına kayıtlı KOBİ'lere ayrılır. Talebin %30'u bulmaması halinde aktarılan kaynak diğer Odalara kayıtlı KOBİ'lere kullanılır.

C) Takip ve Sorumluluk

Fon kaynaklı kredi uygulaması, geri alınması, takibi ve benzeri konulara ilişkin usul ve esaslar "Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar" hükümlerine göre yürütülür.

Buna göre, Fon kaynaklı krediler ile ilgili olarak ana para, taksit ve faiz ödemelerine ilişkin yükümlülüklerin aracı banka tarafından yerine getirilmemesi halinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca ilgili Bankanın karşılık hesabından virman yapma yetkisi Müsteşarlıkça kullanılır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası virman yetkisini Müsteşarlığın yazılı talimatına uygun olarak gerçekleştirir.

Aracı bankalar yapacakları aracılık işleminden dolayı krediye tahakkuk eden faizin azami 4 puanına kadar komisyon alabilirler. Aracı bankalar bunun dışında ücret, komisyon gibi isimler altında KOBİ'lerden başkaca hiçbir karşılık talep edemezler.

Bu Kararın uygulanmasında ortaya çıkacak tereddüt ve ihtilaflarda, Müsteşarlığın görüşü doğrultusunda işlem yapılır.

Madde 16- Fon için ilgili Mali Yıl Bütçesinden ayrılan ödenek Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki "Yatırımları Teşvik Fonu Gider Hesabı"na aktarılır. Ayrıca KOBİ'lerin yönlendirilmesini ve desteklenmesini teminen aracı bankalar nezdinde söz konusu Fon adına tali nitelikte bir gelir-gider hesabı da açılabilir. Müsteşarlık gerektiğinde tali hesapta biriken miktarları ana hesaba aktarmaya ve bu konuda her türlü işlemi yapmaya yetkilidir.

Madde 17- Bu Karar çerçevesinde KOBİ teşvik belgesine bağlanan ve Fon kaynaklı yatırım ve işletme kredileriyle desteklenen yatırımlar için aracı bankalar nezdindeki "Yatırımları Teşvik Fonu Tali Hesabı"na aktarılan tutarlar, aktarma tarihinden itibaren en geç 15 iş günü içinde aracı bankalar tarafından KOBİ teşvik belgesi onaylanan KOBİ'lere kullanılır. Kullanılmayan miktarlar belgeleri onaylanan diğer KOBİ'lere, müteakip 7 iş günü içinde aktarılabilir. Bunun dışındaki uygulamalarda aracı banka Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar'ın 22 nci maddesinde belirtilen hükümlere tabidir.

KOBİ (KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketleri dahil)'lere kullandırılan kredilere ait ana para taksit ve faizler aracı bankalar nezdindeki tali hesapta tutulabilir. Ancak Fon hesabının izlenmesini teminen aracı bankalar nezdinde açılan tali hesabın gelir ve gider durumunu gösterir haftalık vaziyeti ilgili aracı bankalar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon hesabına bildirir.

Yeniden Değerleme

Madde 18- Fon kaynaklı yatırım ve işletme kredisi azami tutarları, 2 nci maddede öngörülen KOBİ'lerin aktif değerlerine ilişkin azami miktar, 4 üncü maddede yeralan KOBİ teşvik belgesine konu yatırım tutarı ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat olarak kaydedilen miktarları her yıl başında bir önceki yıla ait 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerlendirme oranı da dikkate alınarak artırmaya Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir.

Şartların İhlali

Madde 19- KOBİ teşvik belgesi şart ve karakteristiklerinin yerine getirilememesi halinde, Müsteşarlık destek unsurlarını kısmen veya tamamen kaldırarak yararlanılan desteklerin geri alınmasını sağlayabilir.

Bu Karar'da belirtilmeyen hususlarla ilgili uygulama, Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar hükümlerine göre yürütülür.

Madde 20- 19/2/1999 tarihli ve 99/12474 sayılı Kararname yürürlükten kaldırılmıştır.

Madde 21- Bu Karar yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 22- Bu Karar'ı Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Devlet Bakanı yürütür.

YATIRIM TEŞVİK UYGULAMALARINDA YÖRELER

Gelişmiş Yöre Kapsamındaki İller	Normal Yöre Kapsamındaki İller		Kalkınmada Öncelikli Yöre Kapsamındaki İller	
İstanbul (İl sınırları)	Ankara (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Eskişehir	Kastamonu	Tunceli
Ankara (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	İzmir (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Konya	Çorum	Adıyaman
İzmir (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Bursa (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Gaziantep	Artvin	Kars
Bursa (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Adana (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Sakarya	Erzincan	Gümüşhane
Adana (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Antalya (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Bolu	Trabzon	Bayburt
Antalya (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri hariç)	Burdur	Sivas	Batman
Kocaeli (İl sınırları)		Kütahya	Osmaniye	Mardin
		Afyon	Aksaray	Van
		Tekirdağ	K.Maraş	Siirt
		Yalova	Kilis	İğdır
		İçel	Bartın	Hakkari
		Muğla	Tokat	Bitlis
		Aydın	Çankırı	Ardahan
		Balıkesir	Sinop	Bingöl
		Kırklareli	Ordu	Ağrı
		Kayseri	Erzurum	Şırnak
		Denizli	Diyarbakır	Muş
		Bilecik	Yozgat	Rize
		Edirne	Şanlıurfa	Kırşehir
		Isparta	Nevşehir	Kırkkale
		Manisa	Elazığ	Giresun
		Uşak	Amasya	Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri)
		Düzce	Karabük	
		Hatay	Malatya	
			Zonguldak	
			Karaman	
			Niğde	
			Samsun	

EK 4:

HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER

HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER*

Türkiye, hayvan varlığı bakımından dünyada ilk sıralarda yer almakla birlikte, hayvan başına elde edilen verim itibariyle gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında; mevcut hayvan popülasyonunun büyük bir kısmının düşük verimli ırktan oluşması, olumsuz çevre faktörleri ve bakım-besleme koşullarının yeterli düzeyde olmaması sayılabilir. Ülkemizde yıllardır yürütülen ıslah çalışmaları ve uygulanan teşvik tedbirleri sonucu birim başına verimde önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen henüz istenen düzeye ulaşamamış, hayvansal ürünler arz ve talebi arasında bir denge kurulamamıştır. Nüfus artış hızının yüzde ikiler seviyesinde olduğu ülkemizde gerekli önlemler alınmazsa bu dengesiz durum daha da artabilecektir. Ülke nüfusunun yeterli ve

* DPT, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporundan yararlanılmıştır.

dengeli bir şekilde beslenmesi bakımından, hayvancılığın gelişmesi büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye’de tarım işletmelerinin çoğunda bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yürütülmektedir (1991 yılı Genel Tarım Sayım sonuçlarına göre 4.1 milyon tarım işletmesinin %72.14’ü bu şekildedir). 1997 yılı itibariyle cari fiyatlarla tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %14.5’dir. Bunun yıllara göre %33-38 arasında değişen kısmı hayvansal üretimden elde edilmektedir. Hayvancılığın GSYİH’ya olan bu katkısı yanında yerli sanayiye hammadde temini ve ihracat olanakları açısından küçümsenemeyecek döviz katkısı da bulunmaktadır.

Türkiye’de (gerekse il bazında) hayvancılık sektöründe üretimi geliştirmek için etkili olan faktörler ile kısa, orta ve uzun dönemde alınması gerekli önlemler ve çözüm önerileri aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır.

1. Hayvan Varlığı ve Yapısı

Türkiye mevcut hayvan varlığının büyük kısmı genetik olarak verim düzeyleri düşük yerli ırktan oluşmaktadır. Diğer taraftan ülke hayvancılığı doğal, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak ta bölgelerimize göre farklılıklar göstermektedir.

Son 20 yıllık dönemde Türkiye hayvan varlığındaki gelişmeler incelendiğinde, hayvan sayılarında önemli düzeyde azalmalar dikkati çekmektedir. Bu durum; nispeten sayım yılları itibariyle uygulanan farklı sayım yöntemlerinden ve çoğunlukla da hayvan popülasyonunda daha yüksek verimli kültür ırkları ile bunların melezlerinin giderek artması sonucu, yerli ırk hayvan sayısının azalmasından kaynaklanmaktadır. Bitlis’te de 1993 yılında 110.410 olan sığır varlığı, 1999 yılında 77.060’a inmesine rağmen, 1993 yılında %2,8 olan kültür sığır

oranı 1999'da %6,5'e ve yine 1993'de %17,8 olan kültür melezi oranları 1999'da %19,5 düzeyine yükselmiştir.

Daha çok mer'a ve anıza dayalı bir görünüm arzeden koyunculüğümüzda da, nadas alanlarının giderek daralması ve mer'a alanlarında ıslah çalışmalarının yavaş gidişi olumsuz etki yapmaktadır. Bu olumsuzluğu gidermek için koyun popülasyonunda da sığır popülasyonunda olduğu gibi, daha yüksek verimli kültür ırkı ve melezlerinin arttırılması yönünde gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Ülkede arıcılık, daha çok aile işletmesi niteliği taşımakta olup gezici ve sabit arıcılık şeklinde sürdürülmektedir. Yeterince değerlendirilemeyen arıcılık potansiyelinin daha iyi değerlendirilebilmesi için; kaliteli arı üretimine ve damızlık seçimine önem verilmesi, kovan başına bal veriminin arttırılması, arıcılık ürünlerinin iyi bir pazar organizasyonuna kavuşturulması ve üreticilerin eğitilmeleri ve örgütlenmeleri sağlanmalıdır.

Ülkenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları çerçevesinde; yüksek verimli hayvan sayısının arttırılması, ıslah, daha iyi bakım, beslenme ve hastalıklarla mücadele gibi önlemler alınmalıdır. İlde bu kapsamda Tarım Müdürlüğü tarafından yürütülen projeler bulunmakla beraber tatmin edici değildir.

2. Hayvansal Üretim Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Türkiye tarım işletmelerinde, genellikle bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetleri birlikte yürütülmektedir. Nitekim 1991 yılı Genel Tarım Sayımı Sonuçlarına göre, mevcut 4.068.032 tarım işletmesinin %72,14'ü hem bitkisel ve hem de hayvansal üretim faaliyetine birlikte yer vermekte, %3,43'ü ise yalnız hayvancılıkla uğraşmaktadır. Bitlis ilindeki 19,396 tarımsal işletmenin %81,7'sinde bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyetleri birlikte yürütülürken, %2,7'sinde yalnızca hayvancılık faaliyeti yapılmakta, %15,6'sında da yalnızca bitkisel üretim faaliyetleri yapılmaktadır. Bitkisel üretimle birlikte yürütülen hayvancılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki işletmelerde büyükbaş ağırlıklı olmak üzere daha ziyade mer'aya dayalı olarak yapılmakta, İç Anadolu ve Trakya Bölgesindeki işletmeler ise koyun ve keçi yetiştiriciliği daha büyük ölçüde yer almakta olup Ege, Marmara,

Karadeniz ve Güney Bölgelerindeki işletmelerde süt sığırcılığı, sığır besiciliği ve tavukçuluk daha entansif olarak yürütülmektedir.

Türkiye'de mevcut büyükbaş hayvanların işletmeler itibariyle dağılımı 1991 sayım yılı itibariyle incelendiğinde; %71.85'inin 1-4 hayvana sahip işletmeler, %20.08'inin 5-9 hayvana sahip işletmeler, %6.57'sinin de 10-19 hayvana sahip işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Küçükbaş hayvan sayısındaki dağılım incelendiğinde ise; 50-100 hayvana sahip işletmeler %33.46 ile ilk sırada yer almakta olup bu işletmeleri %31.55 ile 1-19 hayvana sahip işletmeler ve %26.39 ile de 20-49 arasında hayvana sahip işletmeler izlemektedir. 100 hayvandan fazla hayvana sahip işletmelerin payı ise %8.9 gibi düşük düzeydedir. Küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi bakımından işletmelerdeki sürü mevcudunun ve ıslah çalışmalarının artırılması gereklidir.

Bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürüten işletmeler incelendiğinde; işletmelerde mevcut hayvan varlığının %70.87'si büyükbaş, %28'i küçükbaş ve %1.13'ü de kümes hayvanlarından oluşmaktadır. Bu işletmelerin toplam aktif sermayeleri içinde hayvan sermayesi oranı ise ortalama %9.26'dır. Bu oranın bitkisel ve hayvansal üretimle, tarım teknolojisini bir arada yürüten işletmelerde %25 olması gerektiği dikkate alındığında, incelenen işletmelerde hayvan sermayesinin düşük olduğu, bu durumun da işletmeleri olumsuz olarak etkilediği söylenebilir.

3. Çayır-Mer'a ve Yem Bitkilerinin Gelişim Durumu

Ülke hayvancılığının geliştirilmesi için yem bitkileri tarımına ve çayır-mer'a kültürüne gereken önemin verilmesi zorunludur. Çünkü hayvancılık ve yem bitkileri tarımı ile çayır-mer'a kültürü birbirleri ile sıkı ilişkileri olan ve daima beraber düşünülmesi gereken konulardır.

Yem bitkileri açısından Türkiye, büyük bir iklim ve toprak çeşitliliğine sahiptir. Ancak tarla tarımı içinde yem bitkileri yetiştiriciliği yeterli düzeyde değildir. Tarımda ileri ülkelerde olduğu gibi, yem bitkileri üretiminin yüksek bir düzeye çıkarılması ve

mevcut çeşitlerin yerine daha verimli yani ıslah edilmiş kültür çeşitlerinin yetiştirilmesi gereklidir.

Yem bitkileri açısından Türkiye, büyük bir iklim ve toprak çeşitliliğine sahiptir. Ancak tarla tarımı içinde yem bitkileri yetiştiriciliği yeterli düzeyde değildir. Tarımda ileri ülkelerde olduğu gibi, yem bitkileri üretiminin yüksek bir düzeye çıkarılması ve mevcut çeşitlerin yerine daha verimli yani ıslah edilmiş kültür çeşitlerinin yetiştirilmesi gereklidir.

Türkiye, doğal çayır-mer'a alanı bakımından büyük bir alana sahip olmakla birlikte yanlış ve kötü kullanım nedeniyle bu alanların büyük bir kısmı bozulmuş ve zayıflamış durumdadır. Hayvan yetiştiriciliği bakımından büyük bir öneme sahip olmasına rağmen mer'a amenajmanı teknik prensipleri olan otlatma mevsimi, otlatma kapasitesi, üniform otlatma ve yem tipine uygun hayvan türü ile otlatma kuralları uygulanmadığından, çayır-mer'alar günden güne yıpranmış ve birçok bölgede erozyona açık hale gelmiştir. Öncelikle "Mer'a Yaylak ve Kışlak" kanun tasarısının yasallaştırılarak çayır ve mer'aların korunması, ıslahı ve amenajmanı için yasal çerçeve oluşturulmalıdır.

4. Hayvan Sağlığı ve Hastalıklarının Durumu

Hayvancılığın gelişme aşamasında olduğu Türkiye'de hayvanlardan istenilen seviyede verim alınması ve bu seviyenin yükseltilmesinin gereklerinden biri de hayvan hastalıklarının kontrol altına alınmasıdır. Türkiye'de veteriner hekimlik hizmetleri yeterince amacına ulaşmamaktadır. Koruyucu hekimlik hizmetleri ile görevli devlet kuruluşları eleman, araç-gereç, sıhhi donanım ve mali olanaklar yönünden yetersiz durumdadır. Bu nedenle veteriner hekimlik hizmetlerini planlayıp düzenlemek zorunluluğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Hayvansal üretimin gelişmesi üzerinde diğer faktörlerin yanında, çeşitli infeksiyöz ve paraziter hastalıkların kontrol altına alınamaması da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Hayvan hastalıkları mücadelesi için; Veteriner Sağlık ve Araştırma Enstitülerine ayrılan ödenekler artırılarak, bu kurumlar günün koşullarına göre alet ve ekipmanla donatılmalı, mevcut aşı, serum ve diğer biyolojik madde üretimi artırılarak ülke ihtiyacına cevap verecek düzeye getirilmeli ve ihtiyaç duyulan yeni aşuların üretimine başlanmalıdır.

5. Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Pazarlanması

Hayvansal ürünlerin üretildikleri yerden tüketildikleri veya işlendikleri merkezlere rahat, kolay ve bol miktarda taşınabilmesi için hayvansal ürünlerin pazar organizasyonlarının öncelikle iyileştirilmesi gereklidir. Hayvansal ürünlere dereceleme, işleme ve değerlendirme, ambalajlama, fiyatlandırma, taşıma, depolama, riskin azaltılması vb. pazarlama hizmetlerinin iyi bir şekilde yapılmasıyla ürünlerden faydalanma derecesi artırılabilir.

Türkiye’de hayvansal ürünler üretimini teşvik edici, ürün kalitesini yükseltici ve pazarlama hizmetlerini iyileştirici bir pazarlama politikasının izlendiği söylenemez. Hayvansal ürünlere yapılacak pazarlama hizmetlerini düzenleyici teknik kurallar yetersizdir. Hayvansal ürünler, destekleme fiyat politikasının kapsamı dışında tutulmuştur.

Türkiye’de toplam tarım işletmelerinin %72.14’ünde bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yapıyor olması ve toplam işletme sayıları içinde 1-10 baş hayvana sahip olan küçük işletmelerin oldukça büyük pay alması nedeniyle üreticilerin yeterince örgütlenememesi, aracı sayısının bazı ürünlerde 7-9’a kadar çıkmasını doğurmaktadır. Bu ise tüketicinin ödediği fiyatın ancak çok az bir kısmının üreticinin eline geçmesi demek olup hayvansal ürün pazarlamasının düzenlenmesinin gerekli olduğunu göstermektedir.

Hayvansal ürünlerin dış pazarlamasını geliştirebilmek için standardizasyonun AB normlarına çıkarılması ve zorunlu olması gereklidir. Ayrıca ambalajlama, kalite

kontrol, etiketleme gibi hizmetlere gereken önem verilmeli, hayvansal ürünler işleme sanayi geliştirilmeli ve işlenmiş hayvansal ürünler üretimi arttırılmalıdır.

Hayvan ve hayvansal ürünler pazarlamasında;

- ***Düzenli işleyen bir pazarlama sisteminin ve ihtisaslaşmış optimum büyüklüğe sahip hayvancılık işletmelerinin kurulması,***
- ***Et ve süt sanayinin hammadde ihtiyacının düzenli bir şekilde temini ve üreticilere pazar ve fiyat garantisi sağlanması açısından, sanayiciler ile üreticiler arasında sözleşmeli yetiştiricilik sistemi uygulamasına geçilmesi,***
- ***Hayvancılığın desteklenmesinde optimal işletme büyüklüğü esas alınmalı ve kredilendirmede hayvancılık deneyimi olanlara kredi verilmesi,***
- ***Hayvansal ürünlerin pazarlanmasında düzenli bir sistemin tesis edilebilmesi için üreticilerin örgütlenmesi,***
- ***Standart kalitede hayvansal üretimin gerçekleştirilebilmesi için hayvancılık işletmelerinden başlamak üzere pazarlama ve işletme aşamalarındaki tesislerin asgari teknik ve hijyenik özelliklere sahip olması,***

sağlanmalıdır.

6. Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürün Fiyatları

Türkiye’de canlı hayvan ve hayvansal ürün fiyatları genel olarak arz ve talebe göre oluşmaktadır. Özellikle canlı hayvan fiyatlarının oluşumunda büyük pazarlardaki cari fiyatlar ve ticaret borsalarındaki canlı hayvan borsaları etkili olmaktadır.

Hayvansal ürünlerden süt ve süt mamullerinde, üretilen sütün %90-95’i üreticiden tüketiciye intikal ederken birkaç defa el değiştirdiğinden serbest piyasada farklı fiyatlar ortaya çıkmaktadır. Deri ve yapağı ürünleri ile üretiminin %90’ı ticari işletmelerde gerçekleşen tavukçulukta, tavuk eti ve yumurta fiyatları da genel olarak arz ve talebe göre serbest piyasada oluşmaktadır.

İşletmelerin büyük kısmının küçük işletme olması, güçlü alıcılar karşısında üreticilerin pazarlık gücünü zayıflatmakta, böylece fiyatların normal koşullar altında oluşması çoğu kez mümkün olmamaktadır.

Hayvan ve hayvansal ürünlere ait fiyatlar (endeksler) ile yem fiyatları (endeksleri) karşılaştırıldığında, çeşitli yem fiyatlarına ait endekslerin hayvan ve hayvansal ürünlerin fiyatlarına ilişkin endekslerin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu durum, üreticiyi ve dolayısıyla üretimi olumsuz yönde etkilemektedir.

7. Hayvancılık Sektöründe Örgütlenme

Türkiye’de hayvancılık genellikle küçük aile işletmelerinde, diğer tarımsal faaliyetlerle birlikte yürütülmektedir. Türkiye’nin genel ekonomik ve demografik yapısı göz önüne alındığında bu durumun uzun süre değişmeyeceği görülmektedir. Dolayısıyla yetiştiricilerin her türlü girdiye en uygun şartlarda erişebilmesi ve ürünlerin pazarlanmasında daha güçlü duruma gelmesi için aralarında birleşmeleri veya örgütlenmeleri gerekmektedir. Küçük ve dağınık görünümde bulunan hayvancılık işletmelerinin örgütlenmeyle rasyonel yapıya dönüştürülmesi mümkün olabilmektedir.

Hayvancılık sektörünün örgütlenmesinde; dernekler, birlikler, kooperatifler ve bordlar gibi modeller bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde hayvancılık sektörünün genel tarım sektörü içindeki payının bitkisel üretime göre büyük olmasında, yetiştiricilerin bu tip örgütlenmeler yoluyla güçlenmesinin büyük etkisi bulunmaktadır.

Üreticilerin örgütlenmesinde dünyada en fazla görülen ve yaygın olan örgütlenme modeli kooperatiflerdir. Kooperatifler, üreticilerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi şekilde maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma içerisinde ekonomik güçlerini bir araya getirmek için gönüllü olarak oluşturdukları ve yönetimde söz sahibi oldukları kuruluşlardır. Kooperatifleşme, küçük işletmelerin toplumsal değerlerini ve kimi üstünlüklerini

koruyarak, onları büyük işletmelere avantaj sağlayan ekonomik ölçek büyüklüklerine ulaştırmanın başka bir yoludur.

Gelişmiş ülkelerde hayvancılık kesiminde kooperatiflerde örgütlenen üreticiler, kooperatifler aracılığı ile özellikle ürünlerin toplanması, işlenmesi, satışı gibi pazarlamanın tüm alanlarında dikey bütünleşmelerini sağlayan yatırımları gerçekleştirmişler ve böylece pazarda çok etkin bir konuma gelmişlerdir. Türkiye’de ise hayvancılık kesimi üreticilerin en örgütsüz olduğu kesimdir.

Türkiye’de hayvancılık sektörünün gelişmesinde kooperatifleşmeye olan ihtiyaç açıkça bilinmektedir. Ancak kooperatifleşme hareketine üreticilerin sahip çıkması ve kooperatiflere bağlı olmaları sağlanmalıdır. Bunun için de ülkemizdeki tarımsal kooperatiflerin genel sorunları olan; halkın bilinçlendirilmemiş olması, finansman, mevzuat, yönetim, yatay ve dikey teşkilatlanmaya gidilememiş olması, eğitim ve araştırmaların yeterince yapılamamış olması ve kooperatifler arası işbirliğinin sağlanamaması gibi konuların çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu amaçla;

- 1. Öncelikle, sektörde üretim alt sektörlerini hedef alan ihtisas kooperatiflerine yönelmelidir. Bu anlamda işletmelerin teknik, ekonomik ve yapısal farklılıkları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.**
- 2. Kooperatif iyi işleyen, kaynak yaratan, sorunları çözecek, bilimsellik ve gerçekçilikte olmalıdır.**
- 3. Üreticilerin öz kaynakları ve öz girişimleriyle kurulmalıdır.**
- 4. Sürekli mesleki ve sektör içi eğitim yaptırabilecek şekilde örgütlenmeli, yayın yapmalıdır.**

Yetiştiricilerin örgütlenmesinde diğer bir model de, malı üretenler ile ticaretini yapanları, işleyenleri ve devleti bir araya getiren ve bunları karşılıklı olarak uzlaştırmak suretiyle arzı, fiyatları ve ürünün dağılımını kontrol eden, böylece toplumun çeşitli kesimleri arasında denge kuran pazarlama bordlarıdır. Hayvancılık kesiminde öncelikle çabuk bozulabilen ürünlerin pazarlanmasında bu örgütlenme modelinden yararlanma düşünülebilir.

8. Hayvancılık Sektöründe Kredi ve Finansman

Hayvancılıkta kalkınma ve atılımın gerçekleşmesinde, devletin kredi ve finansmanda öncülük etmesi en başta gelen görevleri arasındadır. Hayvancılık işletmelerin oto-financeındaki yetersizlikler devletin bu konuda öncülüğünü daha da zorunlu hale getirmektedir.

Türkiye genelinde ekstansif bir yapı gösteren hayvancılık işletmeleri çağdaş gelişme ve ihtisaslaşmanın gereği olarak giderek entansif bir yapı kazanmaktadır. Özellikle sığır ve koyun besicilik işletmeleri, süt sığırcılığı işletmeleri ve sanayi tipi üretim yapısı kazanmış broiler (et tavuğu) ve yumurta tavukçuluğu işletmeleri entansif karakterli olmaları nedeniyle önemli ölçüde sabit ve döner sermayeye gereksinim duymaktadırlar. Dolayısıyla sektör ve onu oluşturan hayvancılık işletmelerinde uzun, orta ve kısa vadeli krediye gereksinim vardır.

Ülkemizde bitkisel ve hayvansal üretim sektörlerinin kredi ve finansman gereksiniminin büyük bir bölümü Ziraat Bankası'nca karşılanmaktadır. Ancak, banka mevzuatı çerçevesi içinde karşılık gösteren veya teminat verebilen üreticiye bankaca uygun görülen miktarda kredi sağlanmaktadır. Bunun yanısıra kooperatifleşemeyen, karşılık veya teminat gösteremeyen üreticiler mevcut kredilerden yararlanamamaktadır.

Sonuç olarak; hayvancılık sektörüne yönelik sorunların giderilmesi ve hayvancılığın arzu edilen hedeflere ulaşabilmesi bakımından, aşağıda tespit edilen önlemlerin dikkate alınmasında fayda görülmektedir;

- 1. Mer'a alanlarının kalite ve kantite yönünden iyileştirilmesi ve üreticilere, mer'aya bakım yükümlülüğünün getirilmesi,**
- 2. Bitkisel üretim kompozisyonunda yem bitkileri oranının artırılması,**
- 3. Yüksek verimli kültür ırkı hayvanlar ile bunların melezlerinin sayısının artırılması,**
- 4. Suni tohumlama çalışmalarının yoğunlaştırılması,**
- 5. Hastalıklarla mücadelenin gereken ölçüde sağlanması,**

6. *Üreticilerin hayvancılık kredisini yeterli ve uygun faizle temin etmelerinin sağlanması,*
7. *Üreticilerin kooperatifleşmesinin teşvik edilmesi ve kooperatiflerin iyi işleyen, kaynak yaratan ve sorunları çözebilecek seviyeye ulaştırılması, çabuk bozulabilen hayvansal ürünlerin pazarlanmasında bordların tesisi ve standart uygulamasının gerçekleştirilmesi,*
8. *Canlı hayvan ihracatının et ihracatı haline dönüştürülmesi gayretlerinin teşvik edilmesi,*
9. *Hayvan beslemede optimal yem kullanım seviyesinin tespiti ve uygulamasının sağlanması,*
10. *Kuzu ve dana besiciliğinde hayvanların optimal ağırlık kazanılincaya kadar beside bırakılması.*
11. *Üreticilerin sosyal güvenliğinin temini ve tarımsal faaliyetlerle ilgili sigortacılığın geliştirilmesi.*

EK 5:

SANAYİ ÜRETİMİNİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ FAKTÖRLER VE ÖNERİLER

SANAYİ ÜRETİMİNİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ FAKTÖRLER VE ÖNERİLER

Bitlis'in ekonomik ve sosyal yapısının geliştirilmesi konusunda önemli olabilecek hususlar şöyle sıralanabilir:

- 1. Gelişme aşamasındaki bir yöreye, il dışından gelecek büyük sermaye en kısa sürede en çok kar etmeyi hedeflemekte ve istemektedir. Oysa yerel sermaye için hedef hemen kara geçmek olmamaktadır. Bu bakımdan Bitlis'te yerel sermayenin sanayi yatırımlarına girişmesi özendirilmeli kuruluşlar birbirlerine destek olmalıdır.***

2. ***İlin ve yörenin karşılaştırmalı üstünlükleri yatırım kararlarında dikkatlice değerlendirilmelidir. Tarımsal sanayi ürünlerinin dışında diğer sektörlerde de yatırımlar artırılmalıdır.***
3. ***Bitlis yöresinde hizmet sektörü gittikçe gelişmektedir. Bu sektördeki gelişme, turizm gelişmesiyle yeni istihdam alanları yaratacaktır.***
4. ***Aynı alana yapılan ve yeterli piyasa araştırmasına dayanmayan yatırımlar, toplam arzı toplam talebin üzerine çıkarırlar. Bu tür işletmeler yöredeki diğer işletmeleri de olumsuz yönde etkileyebilir (Ancak, ihracata yönelik yapılan yatırımlarda bu olumsuz etki bulunmamaktadır). Böylece atıl duruma düşen tesisler ekonomiye yük olur. Bu husus yatırım kararlarında önemle göz önünde bulundurulmalıdır.***
5. ***Gelişmekte olan yörelerde şirketleşmelerin artmasına ihtiyaç vardır. Bu şirketleşmeler aile, arkadaşlık veya hemşehrilik ilişkilerinden çok, ekonomik fayda unsuruna öncelik verilerek oluşturulmalıdır.***
6. ***Sanayileşme ürün pazarlarına sahip olmayı gerektirir. Yapılabilirlik incelemelerinde (yurtiçi ve yurtdışı) pazar araştırmaları gerçekçi verilere dayandırılarak hazırlanmalıdır.***
7. ***Müteşebbisler öncelikle ve özellikle yöre halkından çıkmalı, bu girişimler kamu desteklerinden zamanında ve yeterince yararlanmalıdır.***
8. ***Bitlis'in kalkınması sadece imalat sanayiinde tesisler kurulması değildir. Bir plan dahilinde, devletin yol göstericiliğinde ve özel sektörün katılımıyla, tüm sektörlerde gelişme kısa, orta ve uzun dönemli olarak planlanmalıdır.***
9. ***İnsan gücüne yatırımın önemi bilinmeli, gelecek kuşakların bilgi birikiminin işletmelere yeni ufuklar açacağı unutulmamalıdır. Bilgi ve eğitime, araştırma geliştirme faaliyetlerine önem verilmelidir.***

- 10. Bitlis'te kazanılan gelirlerin Bitlis'te yeni yatırımlara kaynak olması teşvik edilmeli ve sağlanmalıdır.**
- 11. İhracatın önemi dikkate alınarak dış pazarlara açılmada olabildiğince çaba harcanmalıdır.**
- 12. Bitlis'te yerel kaynaklara dayalı işletmelerin en çok katma değer yaratacak şekilde gelişmeleri sağlanmalı, ayrıca ürün çeşitliliğine yönelinmelidir.**
- 13. Genel anlamda ülkelerin, dar anlamda bölgelerin ekonomik gelişmelerini belirleyen temel öge, sahip olunan ekonomik kaynaklardır. Bitlis ekonomik kaynaklara sahip bir ildir.**
- 14. Yatırımcılar kendilerini piyasa güçlerinin serbest işleyişine alıştırmalıdır. Özellikle gümrük birliği sürecinde, kamu desteklerinin sınırlı kalacağını göz önünde bulundurmak, Devletin rolünün fiziki ve sosyal altyapının tamamlanması olacağını bilmek gerekmektedir.**
- 15. Yatırım aşamasında olan Organize Sanayi Bölgesi, Küçük Sanayi Siteleri ve diğer devam etmekte olan sosyal ve fiziki altyapı yatırımlarının kısa sürede hayata geçirilmesi ekonomik ve sosyal yönden kalkınmayı hızlandıracaktır.**

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- İlgili Resmi Gazeteler.
- KOSGEB, Doğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili, Ankara, 1997
- Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı, 2000
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 1996.
- T.C. Başbakanlık DİE, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 1992.
- T.C. Başbakanlık DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları.
- T.C. Başbakanlık DİE, Genel Nüfus Sayım Sonuçları 1990.
- T.C. Başbakanlık DİE, Tarımsal Yapı, 1999.

- T.C. Başbakanlık DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1998.
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, 1998.
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu
- TEDAŞ, Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri, 2000.
- Türkiye Bankalar Birliği, Bankacılar, Haziran 1997.
- Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız 2000.
- T.C. Turizm Bakanlığı, Bitlis İli Turizm Envanteri.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Bitlis Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, 1999 Yılı Bitlis İlinin Yıllık Sanayi, Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor.
- YÖRÜK Sedat, Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü,
- Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık.